

IT TAKES A CHILD TO RAISE A VILLAGE

Een onderzoek naar de factoren die bijdragen aan de variaties in demografische ontwikkelingen binnen anticipeerregio Oost-Drenthe

Groningen, 17 augustus 2018

De voorpagina laat Valthe zien, volgens Theo Spek het beste bewaarde esdorp. Daarnaast een luchtfoto van het veenkoloniale dorp Valthermond. Beide totaal verschillende dorpen en toch liggen ze grofweg maar 2,5 kilometer uit elkaar binnen de gemeente Borger-Odoorn. (Bronnen: Spek, 2004 en Swart, 2011)

Titel: It takes a child to raise a village

Ondertitel: Een onderzoek naar factoren die bijdragen aan de variaties in demografische ontwikkeling binnen anticipeerregio Oost-Drenthe

Master thesis

Auteur: Marit Gorter

Studentnummer: s2566303

E-mailadres: marit.gorter@gmail.com

Afstudeerorganisatie: BOKD in Assen

Begeleider organisatie: L. (Luit) Hummel

Opleiding: Socio-spatial planning

Faculteit: Ruimtelijke Wetenschappen

Instelling: Rijksuniversiteit Groningen

Afstudeerperiode: november 2017 tot en met augustus 2018

university of
 groningen

faculty of spatial sciences

VOORWOORD

Voor u ligt de masterthesis 'It takes a child to raise a village'. Het onderzoek voor deze thesis naar factoren die bijdragen aan de variaties in demografische ontwikkeling is uitgevoerd in Oost-Drenthe. De thesis is geschreven in het kader van mijn afstuderen aan de master Socio-Spatial Planning aan de Rijksuniversiteit Groningen.

Het is een thesis waar ik ruim driekwart jaar met ontzettend veel plezier aan heb gewerkt. Het combineren van afstuderen en een parttimebaan als beleidsmedewerker Ruimtelijke Ontwikkeling bij de gemeente Dalfsen bleek pittig te zijn. Vooral de laatste loodjes bleken erg zwaar te zijn. Mede daardoor ben ik ontzettend trots op het stuk wat nu voor u ligt. Het markeert het einde van mijn leven als student en betekent het begin van mijn leven als fulltime werkende. Een rare gedachte om te bedenken dat dit het laatste is wat ik als universitair student zou doen.

Via deze weg wil ik graag mijn begeleider Barend Wind bedanken voor de goede begeleiding en de feedback welke mij altijd verder hielp. Ook wil ik Luit Hummel en Alle Postmus van de BOKD bedanken voor de feedback, het uitdagen, het meedenken, het gebruikmaken van hun netwerk en natuurlijk de afstudeerplek. Daarnaast wil ik Peter de Jager van de gemeente Borger-Odoorn bedanken die zich hard heeft gemaakt voor het onderzoek en het hele gemeentehuis heeft afgespeurd om de juiste data te vinden.

Op de laatste plaats wil ook alle anderen die niet genoemd zijn maar op enige wijze, manier of vorm hebben bijgedragen aan het proces of het eindproduct.

Ik wens u veel leesplezier!

Marit Gorter

Hoogersmilde, 17 augustus 2018

SAMENVATTING

Dit onderzoek vindt plaats in anticiperregio Oost-Drenthe. Binnen deze regio is gebleken dat niet elk van de dorpen eenzelfde krimpende demografische ontwikkeling laat zien. Dit onderzoek probeert hiervoor een verklaring te zoeken. Hiermee wordt een nuance aangebracht aan het concept krimp. Het doel van dit onderzoek is om een typologie op te stellen, waarbij elk type een specifieke demografische ontwikkeling liet zien. Literatuur over intraregionale verschillen, verhuismobiliteit en demografische trends is geanalyseerd. Aan de hand van een handmatige clusteranalyse op basis van demografische data is deze typologie gevormd. Een ruimtelijke analyse heeft vervolgens bijgedragen aan het zoeken van een verklaring voor de typologie. Daarnaast zijn interviews uitgevoerd met jongeren in twee case study dorpen. Gebleken is dat vooral ruimtelijke factoren de onderlinge variaties in demografische ontwikkelingen verklaarden, waarbij de aantrekkelijkheid van een plaats, het voorzieningen aanbod en de woningmarkt erg belangrijk bewezen te zijn. Daarnaast is gebleken dat jongeren in esdorpen een sterke sociale binding voelen met hun dorp, maar moeilijkheden hebben met het vinden van starterswoningen zodat zij daar kunnen blijven. Voor elk van de typen zijn ontwikkelingsstrategieën opgesteld, specifiek voor die demografische ontwikkelingen.

Keywords: krimp, demografische veranderingen, verhuismobiliteit, anticiperregio's, Oost-Drenthe, ontwikkelingsstrategieën

INHOUDSOPGAVE

Voorwoord.....	4
Samenvatting.....	5
Inhoudsopgave	6
Lijst van figuren	8
Lijst van tabellen	8
Lijst van afkortingen	9
1. Introductie	10
1.1 Noodkreet: ‘ons’ dorp verdwijnt!	10
1.2 Maatschappelijke relevantie	11
1.3 Wetenschappelijke relevantie	12
1.4 Onderzoeksvragen.....	12
1.5 Leeswijzer.....	13
2. Theoretisch kader.....	14
2.1 Het demografische trilemma: lage vruchtbaarheid, vergrijzing en selectieve migratie ..	14
2.2 Verklarende factoren voor het demografische trilemma	18
2.3 Conceptueel model	26
2.4 Oost-Drenthe: een introductie van het onderzoeksgebied.....	27
3. Methodologie.....	29
3.1 Onderzoeksopzet.....	29
3.2 De multiple-case study benadering	30
3.3 Dataverzameling en data-analyse.....	31
3.4 Ethiek.....	32
4. Resultaten.....	35
4.1 Clusteranalyse demografische trends	35
4.2 Vijf typen dorpen in Borger-Odoorn	36
4.3 Ruimtelijke overklaringen.....	38
4.4 Een verdiepingsslag: de dorpen in	45
5. Conclusie	52
5.1 Antwoord op de hoofdvraag.....	52
5.2 Aanbevelingen	54
5.3 Discussie	56
5.4 Suggesties voor vervolgonderzoek.....	57
6. Reflectie.....	58
Bijlage 1: onderzoeksopzet	59
Bijlage 2: interviewguide jongeren in cases	60

Bijlage 3: coderingsschemas	61
bijlage 4: analyse demografische data.....	63
Bijlage 5: data over woningmarkt	67
bijlage 6: overzichtskaart vervolgonderwijs nabij Borger-Odoorn.....	68
Literatuur	69

LIJST VAN FIGUREN

Figuur 1: historische ontwikkeling aantal kinderen per vrouw (Nederland) (bron: The World Bank Group, 2018)	15
Figuur 2: schematische weergave van het demografische transitie model inclusief de Tweede Demografische Transitie	16
Figuur 3: bevolkingsgroei, prognose 2014 en 2012 (bron: Van Duin & Stoeldraijer, 2014)	17
Figuur 4: conceptueel model (bron: auteur).....	27
Figuur 5: overzichtskaart anticipeerregio Oost-Drenthe en onderzoeksgebied Borger-Odoorn	30
Figuur 6: grafische weergave typen dorpen (bron: auteur)	38
Figuur 7: score Leefbarometer in Borger-Odoorn (bron: auteur).....	39
Figuur 8: relatie type dorp en landschapstype (bron: auteur).....	39
Figuur 9: ruimtelijke spreiding typen dorpen in Borger-Odoorn (bron: auteur).....	39
Figuur 10: mate van aantrekkelijkheid van het landschap (bron: CLO, 2018).....	39
Figuur 11: de leefgebieden binnen de gemeente Borger-Odoorn in kaart gebracht (bron: Gemeente Borger-Odoorn, 2012).....	43
Figuur 14: de basisschool in Odoorn waar veel vriendschappen zijn ontstaan (bron: auteur).....	48
Figuur 12: de 'flatjes' in Odoorn: de enige goedkope huurwoningen beschikbaar voor jongeren	48
Figuur 13: naast het jaarlijkse dorpsfeest is er iet veel te doen in Valthe (bron auteur)	48
Figuur 15: in de nabije omgeving van Valthe liggen veel andere kernen en ook de afstand naar Emmen is niet groot (bron: auteur)	48
Figuur 16: voorbeeld van het mengpaneel van de Omgevingswet (bron: (Ministerie van BZK, 2018)	55

LIJST VAN TABELLEN

Tabel 1: overzicht van factoren die bijdragen aan lokale variaties binnen een regio	26
Tabel 2: ontwikkeling inwonersaantallen gemeenten in Anticipeerregio Oost-Drenthe (bron: Public Result, 2013)	27
Tabel 3: karakteristieken geselecteerde cases.....	31
Tabel 4: overzicht van de aanwezige basisscholen in de gemeente Borger-Odoorn.....	41
Tabel 5: overzicht van in gemeente Borger-Odoorn gesloten scholen in de afgelopen decennia (bronnen: NPO Radio 1, 2010; Dagblad van het Noorden, 2010; RTV Drenthe, 2010; RTV Drenthe, 2013; Eeserveen, 2018).....	41
Tabel 6: overzicht aanwezige Triple A-voorzieningen in de gemeente Borger-Odoorn	42

LIJST VAN AFKORTINGEN

BOKD	Brede Overleggroep voor Kleine Dorpen (in Drenthe)
BZK	Ministerie van Binnenlandse Zaken
CLO	Compendium voor de Leefomgeving
CBS	Centraal Bureau voor Statistiek
DMT	Demografisch transitie-model
HBO	Hoger beroepsonderwijs
PBL	Planbureau voor de Leefomgeving
TFR	Total fertility rate, ook wel totaal vruchtbaarheidscijfer
WO	Wetenschappelijk onderwijs

1. INTRODUCTIE

1.1 Noodkreet: ‘ons’ dorp verdwijnt!

In 2016 klopten twee oudere dorpsbewoners van een klein dorp gelegen in de Drentse gemeente Aa en Hunze aan bij de BOKD, een maatschappelijke organisatie die zich inzet voor een vitaal en leefbaar platteland in Drenthe (BOKD, 2017). Zij zagen een zorgwekkende ontwikkeling plaatsvinden in het dorp, die zij met veel verontrusting aanschouwden. De jongeren lieten het dorp achter zich en trokken naar de grotere dorpen en steden. De twee dorpsbewoners waren dan ook bang dat dit het einde van ‘hun’ geliefde en mooie dorp zou betekenen. Zij vroegen het BOKD hoe zij deze ontwikkeling stop moesten zetten of hoe zij hier het beste mee om konden gaan. Het zou immers jammer zijn als ‘hun’ dorp in de toekomst geen bestaansrecht meer zou hebben.

De ontwikkeling is te wijten aan de veranderende Nederlandse bevolking. Volgens de recentste bevolkingsprognose van het CBS zal deze eerst nog groeien, maar vlakt deze bevolkingsgroei wel steeds meer af. Zo zal het bevolkingsaantal toenemen van 18 miljoen in 2031, naar ruim 18,4 miljoen in 2060 (Stoeldraijer, et al., 2017). Deze minimale groei is voornamelijk te verklaren door internationale migratie. De Nederlandse bevolking wordt dus internationaler en daarnaast ook ouder (Stoeldraijer, et al., 2017). Maar, deze minimale bevolkingsgroei is erg regionaal geconcentreerd. Het zijn vooral de stedelijke regio’s die hiervan profiteren, en kleinere gemeenten zullen juist hun bevolking af zien nemen. Enkele regio’s hebben zelfs nu al te maken met krimp (Kooiman, et al., 2016).

Krimp is dan ook een onderwerp waar de laatste jaren al veel aandacht aan is besteed, zowel in de wetenschap als beleidsmatig. Het fenomeen kan omschreven worden als het dalen van het inwonersaantal, het aantal huishoudens of de beroepsbevolking van een dorp of regio (Verwest & van Dam, 2010). Dit heeft gevolgen voor onder andere het voorzieningsniveau, de werkgelegenheid, de woningvoorraad en dus de leefbaarheid van een krimpregio (Verwest & van Dam, 2010, Ritsema van Eck, et al., 2013), wat als problematisch ondervonden wordt. Het is dan ook daarom dat door enkele gebieden in Nederland zijn aangewezen als gebieden die te maken hebben met krimp (Ministerie van BZK, 2016). Oost-Drenthe, het gebied waar de betreffende dorpsbewoners vandaan komen, is aangewezen als ‘anticipeerregio’ (Ministerie van BZK, 2014). Het gebied heeft op moment van vaststellen van het beleid nog geen last van krimp, maar zal dit in de toekomst wel ervaren (Ministerie van BZK, 2015).

Hoewel er veel aandacht aan wordt besteed, toont recentelijk onderzoek en data aan dat krimp een lastig te vangen concept is. Een ‘one size fits all’ oplossing zou dan ook niet mogelijk kunnen zijn. Bijvoorbeeld, de gevolgen van krimp zorgt niet voor extra krimp, iets wat vaak gedacht werd en waar ook de twee oudere dorpsbewoners bang voor waren. Zo blijkt uit onderzoek van Elshof uit 2017 dat het verdwijnen van een basisschool er niet voor zorgt dat er minder jonge gezinnen met kinderen in dat betreffende dorp komen wonen. Het effect van het verdwijnen van een basisschool uit een dorp op de bevolkingssomvang is nihil (Elshof, 2017). Krimp is dus niet aan te merken als een zelfversterkend fenomeen.

Daarnaast laat niet ieder dorp in de anticipeerregio Oost-Drenthe hetzelfde demografische ontwikkelingspatroon zien. Zo zijn er dorpen die daadwerkelijk te kampen hebben met krimp zoals het ooit gedefinieerd is: zowel ontgroening als vergijzing. Verder zijn er dorpen die te maken hebben met alleen vergrijzing. Ten derde zijn er, tot de verbazing van onder andere de BOKD, dorpen die juist een heel andere ontwikkeling laten zien. In deze derde groep dorpen

zijn de afgelopen jaren juist baby's geboren, natuurlijke aanwas die je niet verwacht bij een dorp in een anticipeerregio.

Deze tegenstrijdigheden en de complexiteit van het concept krimp maken het moeilijk voor dorpsbelangenverenigingen en beleidsmakers om concrete acties te formuleren voor het omgaan met de ondervonden transitie in dorpen. Dit onderzoek probeert dan ook om de verschillen voor wat betreft demografische ontwikkelingen tussen dorpen in Oost-Drenthe inzichtelijk te maken en deze te verklaren. Dit wordt in beeld gebracht aan de hand van een case study in dorpen die elk een andere demografische ontwikkeling door hebben gemaakt of doormaken. Op basis hiervan worden ontwikkelingsstrategieën geformuleerd en handvaten geboden voor goede vervolgacties.

Het doel van de studie is dan ook om inwoners van anticipeerregio Oost-Drenthe, belangenverenigingen en het BOKD handvaten te geven zodat zij op een juiste manier om kunnen gaan met de demografische veranderingen. Dit zal gebeuren aan de hand van strategieën die de bewoners adviseren hoe er omgegaan moet worden met deze lokale variaties. Hierin wordt geprobeerd om rekening te houden met de eventuele verschillende typen dorpen, gecategoriseerd aan de hand van de demografische ontwikkelingen die zij laten zien.

1.2 Maatschappelijke relevantie

Krimp wordt ervaren als een groot maatschappelijk probleem die meerdere lagen van de samenleving in de betreffende gebieden bezighoudt, bijvoorbeeld de commotie die ontstaat naar aanleiding van de potentiële sluiting van een school (zie NPO Radio 1, 2010; Dagblad van het Noorden, 2010; RTV Drenthe, 2010; RTV Drenthe, 2013). Oost-Drenthe is één van de drie COROP-gebieden waar tot 2030 de bevolking met 5 procent of meer zal krimpen (Kooiman, et al., 2016). Dit brengt gevolgen met zich mee voor de samenleving in Oost-Drenthe. Het is dan ook niet voor niets dat inwoners van deze krimpregio aan de bel trekken bij een instantie die eventueel kan helpen. Het hoofddoel van dit onderzoek is dan ook een maatschappelijk doel, namelijk het bieden van handvaten aan dorpsbelangenverenigingen en beleidsmakers in de vorm van strategieën. Deze strategieën laten zien hoe om gegaan kan worden met demografische ontwikkelingen zoals krimp. Door de verschillen in demografische ontwikkelingen binnen de regio in beeld te brengen en te verklaren, kunnen daarnaast beter overwogen beleid gerelateerde beslissingen gemaakt worden. Dit geldt direct voor beleidsmakers en planners in het onderzoeksgebied Oost-Drenthe, maar ook indirect voor de verdere in Nederland die te maken hebben met plannen in een krimpregio. Inzicht in de oorzaken van bepaalde demografische ontwikkelingen en deze kunnen doorgronden is een goede basis voor toekomstvisies en ontwikkelingsrichtingen en eventueel ook voor benodigde ingrepen. Daarnaast is Oost-Drenthe op dit moment aangeduid als anticipeerregio, wat betekent dat de krimp voornamelijk in de nabije toekomst ervaren zal worden (BZK, 2014). Door juist in dit stadium aandacht te besteden aan oorzaken en gevolgen van krimp, maar ook van intraregionale verschillen, kan daar in de toekomst beter op ingespeeld worden. Verder zijn er andere gebieden in de wereld die op dit moment te maken hebben met krimp of er te maken mee hebben gehad. Er kan geleerd worden van de beleidsmatige successen en missers op het gebied van krimp en in combinatie met de ontwikkelingsstrategieën kan er op het onderzoek voortgeborduurd worden door toekomstvisies te maken specifiek voor het onderzochte gebied. Tenslotte kan het onderzoek bijdragen aan het maatschappelijke debat over krimpregio's. Het krimpdebat heeft voornamelijk een negatieve connotatie en wordt dan ook gezien als een zorgelijke ontwikkeling (Elshof, 2017). Desondanks hoeven krimp en de gevolgen van krimp ook niet als negatief ervaren worden in Oost-Drenthe. Ook kan krimp juist nieuwe kansen bieden voor inwoners. Door deze inzichten naar buiten te brengen, kan er gewerkt worden aan het negatieve label die krimpgebieden op zich gedrukt krijgen.

1.3 Wetenschappelijke relevantie

In de groeiende hoeveelheid literatuur over krimp wordt voornamelijk aandacht geschonken aan het krimpgebied als een geheel of aan de verschillen tussen krimpgebieden en niet-krimpgebieden. Echter, de realiteit ligt genuanceerder. Binnen een krimpregio kunnen ook demografische verschillen bestaan. Het is namelijk al bekend dat in een krimpgebied, een krimpend dorp direct gelokaliseerd kan zijn naast een dorp die juist groeit (Bontje & Musterd, 2012). Zulke heterogeniteit is ook al eerder gesignaleerd in de Great Plains in Verenigde Staten (Cantrell, 2005). In 1995 heeft Van Dam daarom gevraagd om verder onderzoek te doen naar demografische ontwikkelingen op een lokaal niveau in Nederland. Hier is tot dusver relatief weinig antwoord op gegeven. Hoekveld (2014) heeft geprobeerd intraregionale verschillen in de krimpregio's Saarland en Zuid-Limburg te verklaren. Toch focust zij zich nog vooral op verschillen tussen gemeenten, en niet binnen gemeente. Elshof heeft in zijn promotieonderzoek van 2017 ook antwoord gegeven op Van Dams verzoek. In ditzelfde onderzoek verzoekt Elshof andere onderzoekers om bij te dragen aan deze sectie van de literatuur (Elshof, 2017). Bovendien wordt er binnen een krimpgebied ook verhuist. De beweegredenen hiervan zijn onderbelicht in de huidige literatuur. Hierover zegt Stockdale (2015) dat de kortere verhuisbewegingen binnen een regio amper bestudeerd zijn. Tot dusver is de literatuur over lokale verschillen in demografische ontwikkelingen in Nederlandse krimpregio's dus relatief schaars. Dit onderzoek wil hier graag aan bijdragen en voortborduren op het reeds bestaande literatuur. In Duitsland, een land dat nu al te kampen heeft met bevolkingskrimp, is al wel aandacht geschonken aan de ruimtelijke variatie van groei en krimp op verschillende schaalniveaus (Kemper, 2011). Deze variaties brengen de noodzaak voor een gedifferentieerd palet aan interventies op beleidsgebieden als de huizenmarkt, lokale en regionale economie, infrastructuur, voorzieningen etc. Door dit sterk naar voren te brengen, kan het belang voor beleidsmakers ervoor ingezien worden. Het naar voren brengen van deze variaties binnen de regio, zal onder andere gebeuren aan de hand van een typologie. Er zijn al enkele typologieën bekend die focussen op een krimpregio en dit op basis doen van bevolkingsontwikkeling. Johansson, et al. (2014) bijvoorbeeld heeft een regiotypering gemaakt op basis van totale bevolkingsontwikkeling, totaal migratiesaldo en natuurlijke aanwas. Ook Elshof (2017) heeft een dergelijke typering gemaakt, maar hij baseerde dit slechts op migratiesaldo's. Dit onderzoek verrijkt de literatuur over typologieën in krimpregio's, door meer demografische variabelen erin op te nemen en daarnaast te focussen op een lokale schaal.

1.4 Onderzoeksvragen

De probleem- en doelstelling van dit onderzoek vloeien uit in de volgende primaire onderzoeksvraag:

Primaire onderzoeksvraag

Wat zijn de sociale, ruimtelijke en economische factoren die de verschillen bepalen in de demografische ontwikkeling tussen dorpen in anticiperregio Oost-Drenthe en hoe kan een dorp hierop inspelen?

Ten grondslag aan deze onderzoeksvraag ligt de hypothese dat jonge gezinnen een dorp in een krimpgebied leefbaar houden. Jonge gezinnen maken gebruik van specifieke voorzieningen, zoals scholen, sportverenigingen en supermarkten. Doordat zij gebruik maken van deze voorzieningen, hebben deze bestaansrecht. Trekken de gezinnen weg, dan verdwijnen daarmee ook de voorzieningen en een stuk leefbaarheid in het dorp. Het dorp wordt daardoor ook minder aantrekkelijk voor jonge gezinnen om er zich te vestigen, waardoor er een vicieuze cirkel ontstaat.

Om structuur te geven aan dit onderzoek en om de primaire onderzoeksvraag te kunnen beantwoorden, zijn enkele secundaire onderzoeksvragen opgesteld.

Secundaire onderzoeksvragen

1. Welke demografische trends zijn er te onderscheiden?
2. Welke sociale, economische en ruimtelijke factoren hebben invloed op deze demografische trends?
3. Welke demografische veranderingen hebben de Oost-Drentse dorpen de afgelopen 15 jaar ondergaan en zijn hierin typen dorpen te onderscheiden?
4. Wat is de rol van sociale, economische en ruimtelijke factoren in het verklaren van variaties in demografische veranderingen in Oost-Drenthe?
5. Welke factoren spelen een rol in de keuze voor een woonplaats bij jongeren tot 35 jaar in anticipeerregio Oost-Drenthe?

1.5 Leeswijzer

De thesis begint met onderzoeken van relevante literatuur in **sectie 2**. De sectie eindigt met een conceptueel model waarin alle theorieën en concepten samenkomen. **Sectie 3** behandelt de methodologie die gehanteerd is in dit onderzoek. Er wordt precies beschreven welke onderzoeksmethoden er zijn gebruikt en hoe deze uitgevoerd zijn. De resultaten zullen vervolgens getoond worden in **sectie 4**. In deze sectie worden ook de deelvragen beantwoordt. In **sectie 5** worden op basis van de resultaten conclusies getrokken om uiteindelijk een antwoord te kunnen geven op de hoofdvraag. Ook komen hier aanbevelingen in de vorm van ontwikkelingsstrategieën. De thesis sluit af met een reflectie ins **sectie 6**. Hierna volgen nog de **literatuurlijst** en de **bijlagen**.

2. THEORETISCH KADER

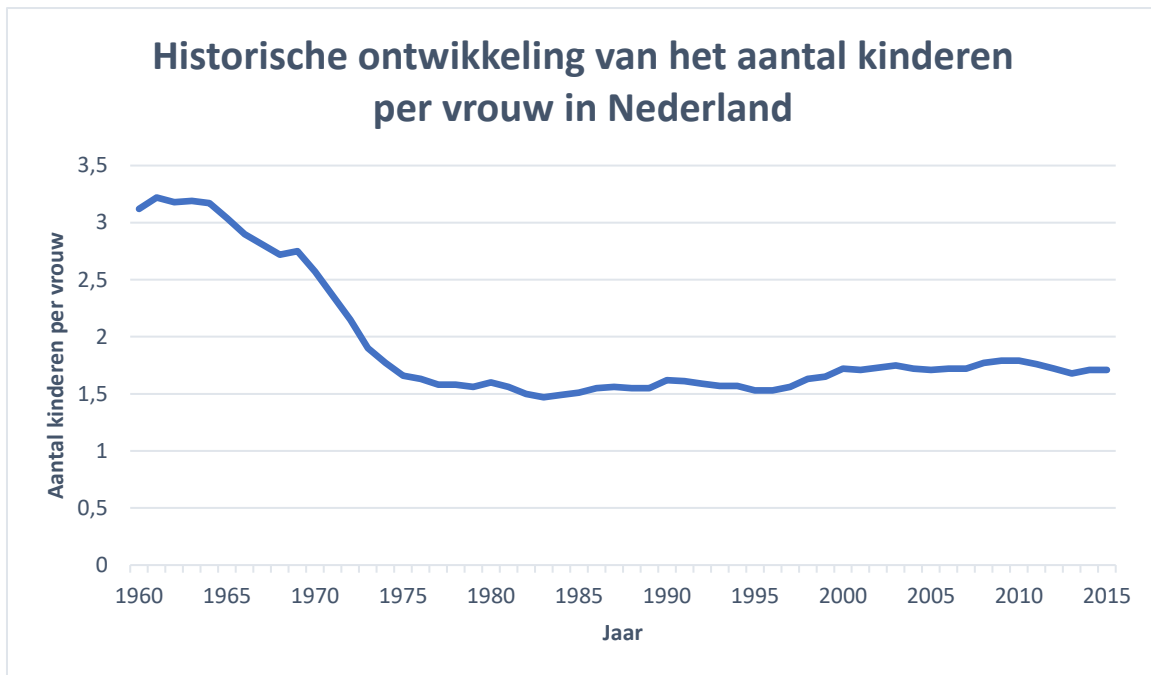
In dit hoofdstuk worden de belangrijkste concepten en theorieën besproken die van relevant zijn voor het beantwoorden van de onderzoeksvraag. Eerst wordt ingegaan op de verschillende demografische ontwikkelingen waar regio's momenteel mee te kampen hebben. Vervolgens wordt geprobeerd de verklarende factoren van deze demografische ontwikkelingen bloot te leggen. Deze verklarende factoren kunnen later gebruikt worden om lokale verschillen uit te kunnen leggen. Vervolgens wordt het relevante beleid op verschillende schaalniveaus bekeken. Beleidsinterventies kunnen van invloed zijn op de (demografische) ontwikkeling van een bepaalde regio. Wellicht verklaart een verschil in beleid ook de verschillen in demografische ontwikkelingen tussen bepaalde regio's. Ten slotte wordt in een conceptueel model alle relevante concepten en theorieën samengebracht. Het onderzoek zal voortborduren op dit conceptuele model. Het hoofdstuk sluit af met een introductie op het onderzoeksgebied Oost-Drenthe, waaruit in het volgende hoofdstuk over de methodologie meerdere cases geselecteerd zullen worden.

2.1 Het demografische trilemma: lage vruchtbaarheid, vergrijzing en selectieve migratie

Nederland, en met haar vele andere ontwikkelde landen, heeft te maken met meerdere demografische ontwikkelingen. Deze demografische ontwikkelingen verschillen veel wanneer stedelijke gebieden met dunbevolkte plattelandsgregio's worden vergeleken. Hebben stedelijke gebieden vaak nog te maken met groei en een immigratieoverschot, is bij plattelandsgregieden het tegenovergestelde aan de hand: bevolkingsdaling en een negatief migratiesaldo (Johansson, et al., 2014). In Nederland zijn deze regionale verschillen ook al zichtbaar. Volgens het CBS zal de bevolking van Nederland nog tot 2040 groeien (Stoeldraijer, et al., 2017). Maar, er zijn op dit moment al gebieden die een afname van de bevolking zien (Kooiman, et al., 2016). Grofweg zijn er drie demografische ontwikkelingen te onderscheiden die bijdragen aan de veranderingen die wij waarnemen: een afname van de vruchtbaarheid, vergrijzing en selectieve migratie. Maar, bevolkingsverandering kunnen nooit teruggebracht worden naar één van deze ontwikkelingen en zijn vaak het effect van alle drie (Kono, 2011).

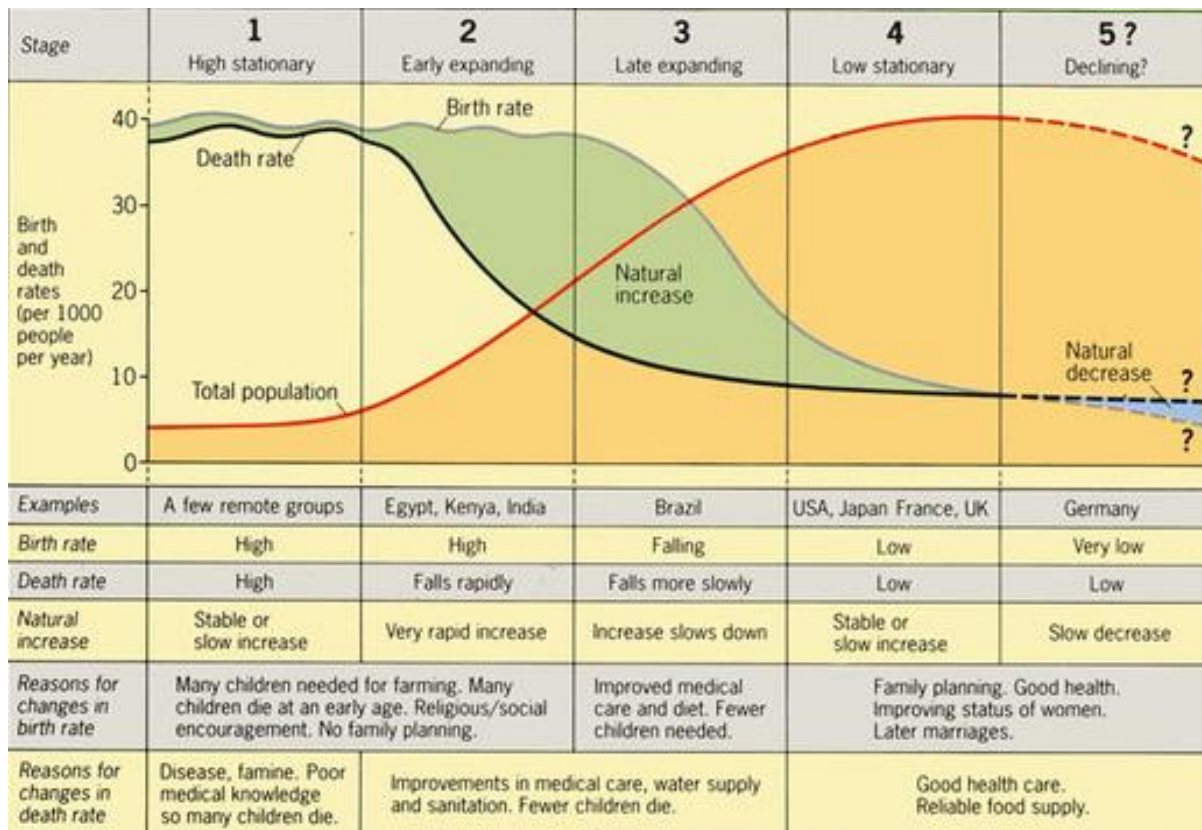
Lage vruchtbaarheid

Het totale vruchtbaarheidscijfer (*hierna: TFR*) daalt in heel Europa al sinds de jaren '60 en is in veel landen nu onder de vervangingsratio. Dit betekent dat wanneer migratie buiten beschouwing wordt gehouden, er te weinig natuurlijk aanwas is om de populatie in stand te houden (Johansson, et al., 2014). In Nederland is eenzelfde ontwikkeling te zien: waar een vrouw in 1960 nog gemiddeld 3,1 kinderen kreeg, is dit voor een vrouw in 2015 nog maar 1,7 kinderen (zie ook Figuur 1).

Figuur 1: historische ontwikkeling aantal kinderen per vrouw (Nederland) (bron: The World Bank Group, 2018)

Deze verschuivingen in de TFR worden vaak uitgelegd aan de hand van het demografische transitie­model (hierna DMT), voor het eerst geïntroduceerd als idee door Warren Thompson in 1929 en in 1945 voor het eerst op papier gezet door Notestein (Holdsworth, et al., 2013). Het was het eerste model dat geboortecijfer, sterftcijfer en economische ontwikkelingen aan elkaar wist te relateren (Bulder, 2017). De essentie van het model is dat samenlevingen een proces van ‘modernisering’ doorgaan, waarin zij evolueren van een premodern regime van hoge vruchtbaarheid en een hoog sterftcijfer, naar een postmodern regime waarin beide laag zijn, wat zich ontwikkelt aan de hand van vier stadia (Kirk, 1996; Holdsworth, et al., 2013). De klassieke demografische transitie begint met daling van het sterftcijfer, gevolgd door een tijd van verminderde vruchtbaarheid, leidend tot een interval van eerste toenemende en vervolgens afnemende bevolkingsgroei en tenslotte vergrijzing (Lee, 2003). Figuur 2 laat een schematische weergave zien van dit model.

Figuur 2: schematische weergave van het demografische transitie­model inclusief de Tweede Demografische Transitie

Maar dit klassieke demografische transitie­model voorspelde geen daling van het vruchtbaarheids­cijfer onder het vervangings­niveau. Het is dan ook daarom dat in de laatste decennia van de vorige eeuw er theorieën opdoken die deze lage TFR's probeerde te verklaren. De Tweede Demografische Transitie theorie (van de Kaa & Lesthaeghe, 1986) stelt dat er sprake is van een fundamentele verandering in waarden onder jongeren: een eerder reeks waarden gericht op het krijgen van kinderen is vervangen door een waarden set gericht op persoonlijke autonomie en individualisme (van de Kaa, 1987; Kono, 2011). Maatschappelijke veranderingen die hieraan ten grondslag liggen zijn divers; de opkomst van behoeften van hogere orde (denk aan individuele autonomie, zelfontplooiing, erkenning door anderen), losmaken van maatschappelijke en gemeenschap georiënteerde netwerken, afname van de sociale cohesie, de tweede secularisatie golf, de seksuele revolutie, toenemende gendergelijkheid, vrouwelijke economische onafhankelijkheid, meerdere lifestyles en een flexibele levensloop (van de Kaa, 1987; Lesthaeghe, 2010). Belangrijke veranderingen omvatten een levendiger seksleven buiten het huwelijk – wat verband houdt met een toename in latere huwelijken of single blijven – ongetrouwd samenwonen, vrije keuze in levenspartner, geboorten buiten een huwelijk en echtscheidingen (van de Kaa, 1987; Lesthaeghe, 2010). Door het stijgen van de levensverwachting in combinatie met de dalende fertiliteit zette een geleidelijke vergrijzing van de bevolking in (Bulder, 2017).

Vergrijzing

De terugname van het aantal geboorten per vrouw als zodanig hoeft niet zozeer als problematisch ondervonden te worden. Het geboortecijfer moet namelijk altijd in combinatie gezien worden met het sterftcijfer, zoals in het DTM wordt gedaan. Als de populatie jong is, dan kan het geboortecijfer wel afnemen, maar worden er nog altijd meer kinderen geboren dan dat er mensen overlijden. De vergrijzing van de bevolking is een samenspel van meerdere demografische ontwikkelingen. De levensverwachting van mensen is steeds hoger (Kemper,

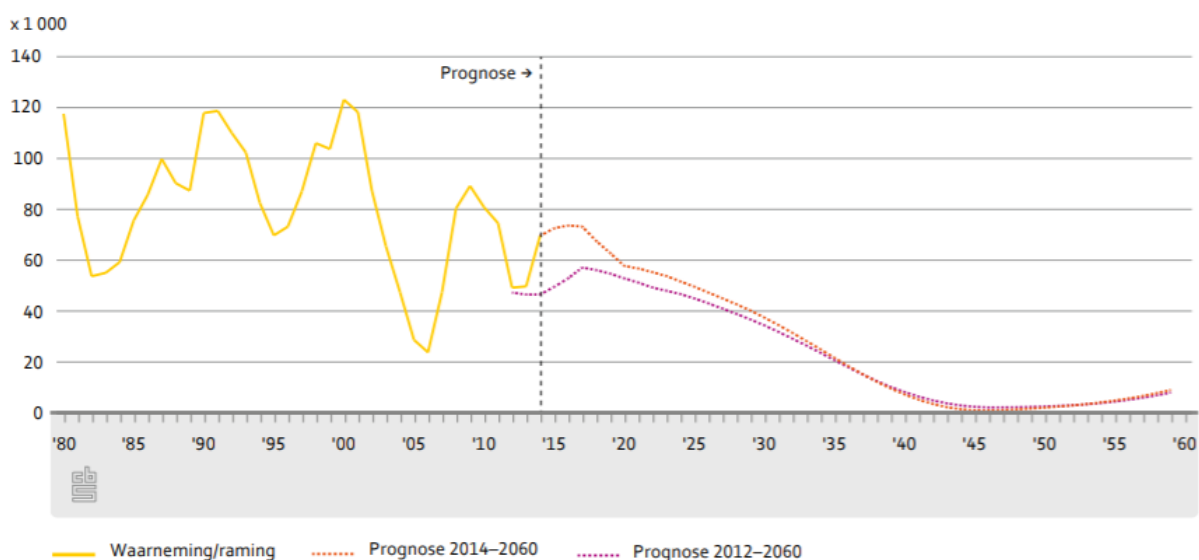
2011). Daarbij komt dat er na de tweede wereldoorlog zich een babyboom heeft voorgedaan. Hiertegenover staat dat het geboortecijfer terugneemt, waardoor er weinig natuurlijke aanwas is om dit op te vangen (van de Kaa, 1987; Lesthaeghe, 2010, Kemper, 2011). Dit resulteert in een steeds groter wordende proportie ouderen in de bevolkingssamenstelling (Kono, 2011).

Nu de vergrijzing snel toetreedt en de proportie ouderen steeds groter wordt, wordt ook het sterftecijfer groter. Dit toenemende sterftecijfer in combinatie met een afnemend geboortecijfer kan bevolkingsdaling ten gevolge hebben. Dit is voornamelijk een toekomstscenario, omdat op dit moment de vergrijzing de geboorterechten nog tot op zeker hoogte compenseert en de krimp van de bevolking uitstelt tot het moment dat deze oudere generatie overlijdt (Hoekveld, 2014). Daarnaast brengt vergrijzing verschillende implicaties met zich mee. Denk aan de steeds groter wordende zorgvraag en de druk op het pensioenstelsel door het toenemende aantal pensionado's. Naarmate de 'productieve' bevolking van mensen tussen 15 en 64 jaar afneemt, zal de 'afhankelijke' bevolking van 65-plussers toenemen. (Kono, 2011). De grijze druk (de verhouding tussen het aantal 65+ers en het aantal personen tussen 20 tot 65 jaar) is in Nederland meer dan verdubbelt tussen 1950 en 2017: van respectievelijk 14% naar 31,3% (CBS StatLine, 2017).

Selectieve migratie

Migratie - zowel intern als extern - heeft tegenwoordig een meer dominante invloed op de verandering van de regionale bevolking als gevolg van lage vruchtbaarheidscijfers en een hoge leeftijdsklasse in veel regio's (Johansson, et al., 2014). De balans tussen geboorten en sterfte is negatief of verwaarloosbaar met betrekking tot bevolkingsverandering. Dit maakt migratie alleen maar belangrijker.

Hoe belangrijk migratie is, blijkt uit het volgende. Zoals eerder aangegeven blijft de Nederlandse bevolking nog licht groeien, maar stagneert deze groei wel (zie Figuur 3). Dat er nog sprake is van bevolkingsgroei in Nederland, is te wijten aan migratie. Hiermee wordt de bevolkingsafname die zal ontstaan wanneer er alleen gekeken wordt naar het geboorte- en sterftecijfer, opgevangen (Bontje, 2010; Van Duin & Stoeldraijer, 2014). Echter, deze migratie zal de tweede demografische transitie niet stoppen, hoogstens uitstellen of vertragen (Bontje, 2010).

Figuur 3: bevolkingsgroei, prognose 2014 en 2012 (bron: Van Duin & Stoeldraijer, 2014)

Migratie is dus een belangrijke factor wanneer het om bevolkingsontwikkelingen gaat. Waar migratie op nationale schaal ontvolking op dit moment nog kan tegengaan (Bontje, 2010; Van

Duin & Stoeldraijer, 2014), is het op regionaal niveau juist een aanjager van ontvolking. Met name selectieve migratie van bepaalde groepen naar gebieden waar betere kansen voor hun zijn is een van de hoofdoorzaken van krimp. Deze kansen liggen voornamelijk op het gebied van educatie of carrière (Bontje, 2010). Ook Lesthaeghe (2010) erkent dat migratie nu nog dit tekort opvult. Maar, volgens hem kan zowel de vergrijzing als de lage natuurlijke aanwas niet opgelost worden door migratie.

Selectieve migratie versterkt ook het proces van ontgroening en vergrijzing. Een indirect gevolg van selectieve migratie is namelijk het afnemen van de groep die natuurlijke aanwas creëert (Johansson, et al., 2014). Selectieve migratie zorgt dus direct voor ontgroening door jongeren die wegtrekken en daarnaast ook indirect, door het niet voortplanten in de regio van herkomst. Vergrijzing aan de andere kant wordt veroorzaakt door een hogere levensverwachting en het aandeel ouderen groeit door het vertrekken van jongeren. Veel krimp gebieden, en dan rurale gebieden in het bijzonder, hebben te maken met afnemende bevolking die minder kinderen bevatten meer ouderen dan voorheen (Elshof, 2017). Dit maakt het argument dat (selectieve) migratie en de mechanismen erachter nog een belangrijke indicator wordt van bevolkingsontwikkeling.

Gevolgen: krimp?

Voorgaande sectie heeft demografische trends behandeld, waarmee er antwoord gegeven wordt op deelvraag 1: Welke demografische trends zijn er te onderscheiden? Samenvattend zijn er drie demografische ontwikkelingen te onderscheiden: lage vruchtbaarheid, vergrijzing en selectieve migratie. Al deze ontwikkelingen beïnvloeden en versterken elkaar, waardoor er wellicht een vicieuze cirkel kan ontstaan. Deze overlappende problemen vormen een trilemma: dalende geboortecijfers dragen bij aan de vergrijzing van de samenleving en de bevolkingsgroepen beginnen te dalen, met als gevolg een verdere verlaagde geboortecijfers, die op hun beurt zowel de vergrijzing van de samenleving als de algehele bevolkingskrimp versnellen. Het grote gevaar is dan ook dat dalende geboortecijfers, vergrijzing en bevolkingskrimp een vicieuze cirkel vormen (Kono, 2011). Dit is voornamelijk problematisch voor regio's die het hardst getroffen worden door selectieve migratie, een ontwikkeling die het bevolkingsaantal tegenwoordig het meest beïnvloedt. Volgens van de Kaa (1987) is een afname van de bevolking in Europa, of delen ervan, onvermijdelijk: de geboortecijfers en sterftcijfers zullen op een laag niveau samenkomen, gevolgd door bevolkingsafname. Tel hier de selectieve migratie bij op en je komt bij een concept gevreesd door veel beleidsmakers: krimp.

Lokale verschillen zijn daarnaast extra interessant omdat alleen lokale verhuisbewegingen significant gerelateerd zijn aan bevolkingsafname (Elshof, 2017). Mensen behouden binnen een regio moet daarom gefocust worden op de categorie van lokale verhuizers.

2.2 Verklarende factoren voor het demografische trilemma

Er zijn verschillende mechanismen die het ontstaan van de demografische trilemma kunnen verklaren. Hier is al kort op in gegaan in de voorgaande sectie, voornamelijk voor wat betreft vergrijzing en de lage vruchtbaarheid. Door de eerdergenoemde afnemende natuurlijke aanwas, speelt migratie een steeds dominantere rol in de demografische samenstelling van een regio en de veranderingen daarin. Daarnaast werd in onderzoek van Johansson et al. (2014) naar factoren onderliggend aan demografische veranderingen, het migratiesaldo als een sterk verklarende factor bevonden. Ook Hoekveld (2015) vond in haar onderzoek naar regionale verschillen in bevolkingsontwikkelingen dat migratie een sterkere verklarende factor was voor bevolkingsontwikkelingen dan natuurlijk aanwas. Het is dan ook daarom dat in deze sectie de verklarende factoren van het demografische trilemma voornamelijk in de (selectieve) migratie mechanismen wordt gezocht. Daarnaast wordt er gefocust op literatuur over jongeren en jonge

gezinnen, aangezien zij belangrijk zijn om het voorzieningenniveau op peil te houden en dit juist de groepen zijn die wegtrekken uit krimpgebieden. Ook zijn jongvolwassenen het meest mobiel. Geografische mobiliteit verandert namelijk gedurende de levensloop, met een piek op jongvolwassen leeftijd (Haartsen & Thissen, 2014). Factoren die ervoor zorgen dat mensen vertrekken én factoren die ervoor zorgen dat mensen blijven wonen op hun huidige plek worden besproken in deze sectie.

Hierbij wordt vooral aandacht besteed aan de kenmerken van dorpen die mensen wel of niet trekt. Want, hoewel de voorgaande trends in het demografische trilemma een verklaring bieden voor bevolkingsontwikkelingen op regionale schaal, zijn deze onvoldoende om ook de variaties op lokale schaal te verklaren. Om deze lokale verschillen te kunnen begrijpen, moet er onder andere rekening gehouden worden met de lokale context (Stockdale & Catney, 2014). Traditioneel zijn verklaringen voor verhuisbewegingen gebaseerd op de aanwezigheid van werkgelegenheid. Maar, dorpen op het platteland zijn volgens Thissen & Loopmans (2013) verandert van autonome dorpen die zelf werkgelegenheid bezitten, naar woondorpen, waar het overgrote deel van de inwoners forenst naar nabij gelegen stedelijke centra. Daarnaast kent Nederland geen 'echt' platteland en is op pendelafstand altijd wel een stedelijk centra (Haartsen, et al., 2003). Werkgelegenheid is dus onvoldoende om lokale verschillen te verklaren. Toch wordt er kort op ingegaan in onderstaande sectie, aangezien het kan uitleggen waarom een bepaalde groep als zodanig vertrekt uit de gehele regio. Daarnaast wordt er in onderstaande sectie ingegaan op de eigenschappen van dorpen, aangezien deze mensen kunnen aantrekken of afstoten. Hierbij zijn bijvoorbeeld landschappelijke aantrekkelijkheid (Mcarnahan, 2008; Argent, et al., 2009), voorzieningen (Dustman & Okatenko, 2014) en bereikbaarheid (Gkartzios & Scott, 2009) kenmerken die in acht genomen moeten worden. De kenmerken van het rurale idylle, die mensen kunnen aantrekken, bevat bijvoorbeeld niet elk dorp (Bijker & Haartsen, 2012).

Hieronder zullen de belangrijkste factoren die bijdragen aan demografische ontwikkeling, en dan in het bijzonder aan migratie, behandeld worden, waarbij een focus ligt op migratie en kenmerken die aantrekkelijk zijn specifiek voor jongvolwassenen. De kenmerken zullen ingedeeld worden in drie verschillende factoren: sociaal, ruimtelijk en economisch.

Sociale factoren

Sociale factoren bevinden zich voornamelijk op een individueel niveau. Deze sectie laat dit zien aan de hand van de factoren levensfase en sociale binding (met een gebied)

Levensfase

De mate van waarschijnlijkheid waarin een persoon (of huishouden) verhuist en de waarschijnlijkheid dat zij naar een stedelijke om een landelijke omgeving gaan, hangt af van de woonvoorkeuren van die persoon (of huishouden) binnen een keuze set die wordt bepaald door financiële middelen, beperkingen (zoals afstand tot het werk of familiebanden), de kansen en beperkingen op de gewenste bestemming (zoals de beschikbaarheid van huisvesting en werkgelegenheid) en eerdere ervaringen met specifieke woonomgevingen (Feijten, et al., 2008). Daarnaast varieert mobiliteit en de keuze van de woonomgeving per leeftijd of levensfase en dit leeftijdsgebonden migratieschema is wel bekend (Rossie, 1955; Fischer & Malmberg, 2001; Michielin & Mulder, 2008).

De life course approach gaat ervanuit dat er rond verschillende stadia in het leven verhuisd wordt. Als er een life event, een belangrijke gebeurtenis in iemand leven, plaatsvindt, dan kan dit aanleiding geven tot verhuizen. Denk hierbij aan het gaan studeren, een partner vinden, kinderen krijgen, et cetera (Mulder & Malmberg, 2014). Pieken qua mobiliteit zijn te vinden bij jongvolwassenen en rond de pensioenleeftijd (Rogers & Castro, 1981; Rogers & Castro,

1986). Meer specifiek voor Noord-Nederland vond Elshof (2017) dat jongeren op het platteland vaker over grote afstanden verhuizen en dat een gemiddeld dorp in Noord-Nederland een uitstroom heeft van mensen tussen 15 tot 30 jaar. Maar, dit verschilde wel significant tussen dorpen. Daarnaast verhuizen vrouwen sneller dan mannen (Elshof, 2017).

De samenstelling van een huishouden heeft ook invloed op de waarschijnlijkheid van migratie. Een eenpersoonshuishouden is meestal meer vrij om te verhuizen, omdat zij hun wensen niet hoeven af te stemmen met anderen. Families met kinderen zijn huishoudens die het minst snel verhuizen (Helderman, et al., 2006). De levensfase van een persoon kan dus een goede voorspeller zijn van zijn of haar wensen om binnenkort te verhuizen.

Ook de samenstelling van de bevolking van een plaats kan invloed hebben op het vertrekken van het dorp, zo stellen Kearns & Parkes (2003). In hun onderzoek specificeren zij alleen niet welke samenstelling dit effect in gang zet. Verder hebben Lehtonen & Tykkäinen (2010) laten zien in hun onderzoek in Finland dat jongeren eerder vertrekken uit een dorp waar ouderen een groot deel van de populatie vormen.

(Sociale) binding met een gebied

Lee et al. (1994) vond in zijn onderzoek naar korte afstandsmobiliteit en buurtcontext dat mensen die een lange tijd op eenzelfde plek wonen, minder snel over verhuizen nadachten. Een verklaring hiervoor kan zijn dat er sociale binding opgebouwd wordt, wat mensen verbindt met die plek. David et al. (2010) vond een relatie tussen de aard van het social capital (lokaal of meer algemeen) en de geografische mobiliteit. In het onderzoek focussen zij zich op het verschil tussen de hoge mobiliteit in Noord-Europese landen en de lage mobiliteit in Zuid-Europese landen. Zij vonden dat een hoog local social capital, bestaande uit familie en vriendschapsbanden en voornamelijk aan de orde in Zuid-Europese landen, een negatief effect had op mobiliteit. Deze vorm van social capital is namelijk sterk verbonden met het gebied van herkomst. Daartegenover kan social capital in de vorm van lidmaatschap van een club worden beschouwd als minder lokaal en een meer algemene vorm van social capital. Clubleden kunnen nieuwe banden opbouwen in een andere club in een nieuwe stad of dorp, wat ze zelfs kan helpen met omgaan van de verhuizing (David, et al., 2010). Kan (2007) vindt in zijn onderzoek een vergelijkbare relatie en voegt eraan toe dat de aanwezigheid van local social capital vooral een dempend effect heeft op verhuizingen op lange afstand, terwijl het effect op kortereafstandsmobiliteit nihil is (Kan, 2007). Een hoog local social capital kan mensen er dus van weerhouden om (over een grote afstand) te verhuizen. Dit is een verklarende factor op (inter-)nationaal niveau, maar kan dit ook zijn op lokaal niveau. Mulder & Malmberg, 2014 voegen hier naar aanleiding van hun onderzoek naar familiemigratie in Zweden een genderverschil aan toe. De banden van de man met het werk lijken belangrijker te zijn voor de kans op migratie dan die van de vrouw. Daarnaast vinden zij duidelijke negatieve relaties met betrekking tot de waarschijnlijkheid van verhuizen, namelijk: dicht bij huis werken, de aanwezigheid van ouders en broers en zussen in de buurt en of iemand in de buurt van de geboorteplaats woont. Voor deze relaties wordt geen onderscheid gevonden in man en vrouw (Mulder & Malmberg, 2014).

Ruimtelijke factoren

Zoals eerder gesteld, zijn specifieke kenmerken van een dorp een van de belangrijkste dingen die variaties binnen een regio kunnen verklaren. Deze specifieke kenmerken zijn voornamelijk aan te merken als ruimtelijke factoren. Deze sectie gaat hier dieper op in en bespreekt de volgende factoren: aantrekkelijkheid van een dorp, voorzieningenaanbod, nabijheid van een stad en de huizenmarkt.

Aantrekkelijkheid van een dorp

Aantrekkelijk gebieden laten vaak een positieve bevolkingsontwikkeling zien. Een indicator van een aantrekkelijke stad of dorp kan het aantal overnachtingen van toeristen zijn. Kemper (2011) vond namelijk een positieve relatie tussen het aantal toeristische nachten per inwoner van een regio en de groei van de regio. Dus, hoe aantrekkelijker de regio voor toeristen, hoe positiever de bevolkingsontwikkeling in de betreffende regio. De verklaring hiervoor ligt in het feit dat mensen verhuizen naar plekken die het beste aansluiten bij hun voorkeuren; de plekken die voor *hen* het meest aantrekkelijk zijn. Berger en Blomquist (1992) vullen hierbij aan dat de kwaliteit van leven op een plek geen significante invloed heeft op de keuze om te verhuizen, beïnvloedt dit wel de keuze van btemming van de persoon zodra de beslissing om te verhuizen is genomen. Mocht de beslissing genomen zijn om te verhuizen, dan hebben deze personen de neiging om te kiezen voor een bestemming waar de quality of life hoger is dan op de plek waar ze vandaan komen (Berger & Blomquist, 1992). Ook Argent et al. (2009) suggereert dat bevolkingsontwikkeling sterk gerelateerd is aan de varriatie in lokale belevingswaarde of aantrekkelijkheid. De natuurlijke eigenschappen van de leefomgeving worden vaak beschouwd als voorzieningen die de verhuisbewegingen kan beïnvloeden.

Welke kenmerken aantrekkelijk worden bevonden hangt af van de karakteristieken van een plek en de persoon die je het vraagt (Argent, et al., 2009; Bijker, et al., 2012; Stockdale & Catney, 2014). De volgende sectie zal bijvoorbeeld laten zien dat jongeren vooral aangetrokken zijn tot steden die goede opleidingsmogelijkheden en werkgelegenheid bieden (ze bijvoorbeeld Venhorst, 2012). Daartegenover zijn iets oudere middenklasse families meer aangetrokken tot aspecten van de rurale idylle, zoals rust en stilte (Halfacree, 2008). Er zijn dan ook ontzettend veel redenen waarom mensen besluiten om te vertrekken naar een ruraal gebied.

Daarnaast wordt de openheid van het landschap vaak benoemt als een kenmerk welke de aantrekkelijkheid van een dorp kan bepalen. Voor wat betreft openheid van het landschap worden halfopen landschappen met een afwisseling tussen landbouwgrond en bos als meest aantrekkelijk bevonden. De extremen waar dit tussen ligt, aan de ene kant een volledig open landschap zoals die in landbouwgebieden, en aan de andere kant een volledig gesloten landschap vol met bomen, worden allebei minder gewaardeerd dan het open landschap (Mcarnahan, 2008; Argent, et al., 2009). In Noord-Nederland zijn volgens Elshof (2017) drie verschillende bodemtypen te vinden: zeeklei, veen en zand. Over het algemeen hebben zeekleien veengebieden een meer open landschap welke geschikt zijn voor de landbouw. Zandgebieden worden meer gewaardeerd door de afwisseling tussen bomen en openheid (Elshof, 2017). De zanderige gebieden worden dan ook gezien als de meest aantrekkelijke gebieden van Noord-Nederland (Haartsen & Strijker, 2010). Elshof (2017) heeft in zijn onderzoek naar bevolkingsdaling in Noord-Nederland gevonden dat de meest voorkomende grondsoort inderdaad bepalend is voor de bevolkingsontwikkeling die een dorp laat zien.

Waar een zandgebied over het algemeen het meest in gewaardeerd wordt door mensen, ligt dit anders wanneer er gedifferentieerd wordt naar leeftijdscategorieën. Zeeklei en veengebieden zien namelijk hogere vestiging cijfers voor jongeren tussen de 15 en 29 jaar. Dit wordt verklaard door het feit dat de huizenprijzen op zandgebieden door de aantrekkelijkheid ervan hoger zijn, wat jongeren 'wegdrijft' naar andere gebieden (Elshof, 2017). Ook Bijker et al. (2012) vond eenzelfde relatie wanneer zij kijkt naar verhuisbewegingen naar minder populair gebieden (gebaseerd op huizenprijzen): minder populaire gebieden zijn volgens haar vooral in trek bij jongeren. Ook bij de oudste leeftijdscategorie zijn zandgebieden niet persé het populairst. Wanneer zijn verhuizen, dan doen zij dit voornamelijk over een korte afstand (Elshof, et al., 2014). De kans is dus groot dat zij door hun verhuizing in dezelfde regio blijven, waarbij het aannemelijk is dat deze regio dezelfde grondsoort kent.

Naast fysieke dorpskenmerken, kan ook een discourse omtrent een dorp bepalen of een dorp aantrekkelijk is of niet. Hoekveld (2014) heeft bijvoorbeeld gevonden dat een negatieve discourse omtrent een bepaalde locatie – die niet perse waar hoeft te zijn – een negatief effect hebben op het migratiesaldo. Negatieve publicaties in de media over een plaats kunnen ervoor zorgen dat de betreffende plek minder nieuwe inwoners trekt (Hoekveld, 2014).

Voorzieningenaanbod

Volgens Hoekveld (2014) is het verschil in voorzieningenaanbod tussen dorpen een belangrijke driver achter variaties in bevolkingsontwikkelingen. Het al dan niet aanwezig zijn van (specifieke) voorziening kan gezien worden als een kenmerk van een dorp. Mensen willen bijvoorbeeld het liefst in de buurt wonen van specifieke voorzieningen, zoals basisscholen of supermarkten (Dustmann & Okatenko, 2014). Omdat voorzieningen een praktische behoefte vervullen, kan het zo zijn dat de aanwezigheid van voorzieningen een dorp aantrekkelijk maakt. Een dorp met bijvoorbeeld goede zorgfaciliteiten kan meer in trek zijn bij ouderen. Elshof (2017) vond bijvoorbeeld dat de aanwezigheid van huisartsen, ziekenhuizen en supermarkten een positief effect hebben op vestiging van ouderen. Interessant is dat er over het algemeen geen positief effect van deze voorzieningen op vestiging gevonden werd. Voor andere leeftijdsgroepen zijn deze dus minder belangrijk (Elshof, 2017). Merkens (2015) stelt verder dat ouderen vooral veel waarde hechten aan de aanwezigheid van de Triple A-voorzieningen: arts, apotheek en de Aldi (of elke andere supermarktketen). De nabijheid van een supermarkt vervult hierbij voor ouderen een rol die tweeledig is: enerzijds kunnen de ouderen makkelijk hun boodschappen zelf halen, anderzijds is de supermarkt voor hen een reden om naar buiten te gaan en te socialiseren (Gardner, 2011). Aangezien deze voorzieningen vaak te vinden zijn in een grotere plaats, maakt het dat grotere plaatsen aantrekkelijker zijn voor ouderen (Elshof, 2017). Hoekveld (2014) voegt hieraan toe dat de beslissing om te verhuizen niet alleen afhangt van de aan- of afwezigheid van voorzieningen, maar ook van het feit of deze functies elders in de regio al dan niet worden gevonden. Zolang voorzieningen binnen een reisbare afstand zijn, is migratie gedreven door een verschil in voorzieningenaanbod niet nodig. Maar, Hoekveld (2014) ziet wel een probleem in de relatie tussen bevolkingsontwikkeling en het voorzieningenaanbod. Het aanbod kan namelijk zowel een driver als een gevolg zijn van migratie. Daarnaast verandert de waardering van het type voorziening met de tijd en met de leeftijd.

Nabijheid van een stad

Hoewel relatieve isolatie een kenmerk is van de eerder beschreven rurale idylle (Halfacree, 1995), prefereren de meeste mensen in plattlandsgebieden een dorp dichtbij economisch centrum (Argent, et al., 2009). Daarnaast kennen veel gebieden in de omgeving van een stad een positievere bevolkingsontwikkeling als gevolg van zowel natuurlijke groei als netto migratie dan afgelegen gebieden (Johansson, et al., 2014). Het voordeel wat aangedragen wordt door Elshof (2017) van wonen in een dorp dichtbij een stad is het feit dat deze mensen gebruik kunnen maken van de positieve kenmerken van zowel het platteland als de stad. Onderzoek uitgevoerd in Noord-Nederland heeft laten zien dat de populair en minder populair gemeenten (gebaseerd op huizenprijzen) niet verschilde in termen van afstand tot de dichtstbijzijnde stad. De populaire gemeenten bevonden zich echter wel dicht bij de economische centra in het westen en midden van Nederland (Bijker & Haartsen, 2012).

Of een plaats als afgelegen wordt beschouwd, hangt af van de toegang tot infrastructuur. Hierbij dient opgemerkt te worden dat de afstand tot een stad zowel relatief als absoluut kan zijn. In absolute zin (in kilometers) kan een locatie dichtbij een economisch centrum liggen, maar als de infrastructuur niet goed is dan kan de relatieve afstand alsnog groot zijn (Hoekveld, 2014). Plattlandsdorpen die beter verbonden zijn met hoofdwegen en treinstations kennen een positievere bevolkingsontwikkeling, zo vonden Gkartzios & Scott (2009) in hun onderzoek in Ierland. Daarnaast kan de relatieve afstand tot een stad verschillen per vervoersmiddel,

bijvoorbeeld wanneer een dorp geen busverbinding kent. Daarnaast heeft het sluiten van openbaar vervoerslijnen een negatief effect op de kwaliteit van een dorp (DETR, 2000).

Voor wat betreft afstand tot de stad vond ook Elshof (2017) een verrassend resultaat in zijn onderzoek naar bevolkingsafname in Noord-Nederland. Dorpskenmerken als nabijheid tot voorzieningen en werkgelegenheid hadden weinig invloed op het aantal mensen wat in een dorp kwamen wonen. Blijkbaar zijn veel mensen bereid enige afstand af te leggen voor deze voorzieningen en voor hun werk.

Huizenmarkt

Huizeneigenaren denken minder snel na over verhuizen. Dat is één van de bevindingen van Lee et al. (2014) in hun onderzoek naar buurtfactoren die bepalen of mensen verhuizen. Het aantal koopwoningen in een dorp kan verklaren waarom mensen beslissen om juist niet uit die plek te verhuizen. Ook andere onderzoek vinden ditzelfde negatieve effect van huiseigenaar zijn op mobiliteit (zie bijv.: Clark & Dieleman, 1996; Speare, et al., 1975; van Leuvensteijn & Koning, 2000). Specifiek voor Nederland vond Helderma et al. (2006) eenzelfde negatieve relatie tussen het huiseigenaarschap en migratie. De belangrijkste reden die hierbij naar voren wordt gebracht, is dat het verhuizen uit een koopwoning duurder is dan het verhuizen uit een huurwoning, vanwege specifieke transactiekosten (Helderma, et al., 2006). Een andere reden kan gevonden worden in local social capital wat, zoals eerder genoemd, mensen bindt aan een regio en immobieler maakt. Volgens het onderzoek van DiPasquale & Glaeser (1999) zullen huizeneigenaren eerder investeren in social capital. Dit bindt deze mensen nog meer aan de plek waar zij wonen.

Daartegenover zijn jongeren meer geneigd om een huurwoning te trekken, gezien het feit dat zij minder financiële middelen hebben dan oudere volwassenen (Mulder & Hooimeijer, 2002). Omdat er in rurale gebieden minder huurwoningen beschikbaar zijn dan in stedelijke gebieden, wordt gesteld dat jongeren ook hierom meer naar de stad verhuizen (Clark & Dieleman, 1996). Daarnaast is in Nederland het beleid ingesteld op het slopen of verkopen van verouderde huurwoningen in kleine en krimpende dorpen (Elshof, 2017). Voor jongeren wordt het dan ook steeds lastiger om een huurwoning te vinden in een gebied die getroffen wordt door krimp. Bovendien is aangetoond dat de huizenprijzen in aantrekkelijke en voorzieningenrijke gebieden hoger zijn dan elders (zie voorgaande secties). Elshof (2017) stelt daarom dat jongeren minder vaak naar dorpen zullen verhuizen met veel voorzieningen. Bijker et al. (2012) bevestigt dit in haar onderzoek in Noord-Nederland, waar zij heeft gevonden dat jongeren minder vaak naar een relatief duur plattelandsgedebied verhuizen dan ouderen.

Maar ook fluctuaties in de waarde van de eigen woning kan verklaren of mensen verhuizen of blijven waar ze wonen. Dalende huizenprijzen leiden tot kapitaalverlies, waardoor het voor deze mensen moeilijk wordt om met de opbrengst van hun woning de hypotheek af te betalen en een nieuwe hypotheek af te sluiten. Dalende huizenprijzen van een woning kan ervoor zorgen dat eigenaren van een woning 'ingesloten' worden (Chan, 1998). Chan (1998) heeft in de VS gevonden dat dalende woningprijzen ervoor gezorgd hebben dat de gemiddelde mobiliteit 24% lager lag dan wanneer de trend van stijgende woningprijzen doorzette, en 10% lager dan wanneer de huizenprijzen meebewogen met de inflatie. De gevolgen van bijvoorbeeld de economische crisis in 2008 en waardedaling van huizen kan verklaren waarom mensen juist zijn blijven wonen in bepaalde gebieden en niet weggetrokken zijn. Deze dalende huizenprijzen kunnen bijvoorbeeld het gevolg zijn van bevolkingskrimp of de negatieve connotatie die hieraan hangt (Glaeser & Gyourko, 2005).

Economische factoren

In klassieke theorieën worden economische factoren meestal aangewezen als factoren die bepalen of mensen verhuizen. Verhuizen voor werkgelegenheid wordt op macroniveau aangewezen als een belangrijke reden. In deze sectie worden de volgende factoren behandeld: educatie, inkomen en werkgelegenheid.

Educatie

Over het algemeen leeft de gedachte dat het hebben van primair onderwijs een belangrijk karakteristiek van een dorp is. Als er sprake is van basisscholen die sluiten, dan wordt er gevreesd voor negatieve effecten: de leefbaarheid zal afnemen en de jonge gezinnen zullen niet langer naar het dorp willen verhuizen of zelfs vertrekken (Forsythe, 1984; Haartsen & Van Wissen, 2012). Toch wordt deze gedachte de laatste jaren ontkracht door de wetenschap. Vrij recent publiceerde Elshof (2017) een onderzoek waaruit bleek dat dorpen zonder of met een zojuist gesloten basisschool, even aantrekkelijk waren voor jonge gezinnen met een basisschool. Ook Amcoff, 2012 en Barakat, 2015 vinden soortgelijke gevolgen in respectievelijk Zweden en Duitsland. Primair onderwijs blijkt dus zo sterk van invloed op lokale verschillen als vaak gedacht worden.

Een belangrijk aspect van krimp is selectief vertrek. In rurale gebieden vertrekken vooral de jongen omdat educatiemogelijkheden schaars zijn. In zijn onderzoek naar mobiliteit van mensen in South East England, introduceerde Fielding (1992) de term roltrapregio. Hij gebruikte deze metafoor om uit te leggen dat jongeren in de stad een opleiding volgen en carrière maken en op deze manier hun sociaaleconomische positie verbeteren. Het zijn vooral grote steden en kernregio's die deze jongeren aantrekken (Fielding, 1992). In Noord-Nederland wordt Groningen dan ook wel eens gezien als de roltrap van Noord-Nederland en trekken veel jongeren uit het noorden van het land naar Groningen voor educatie (Latten, et al., 2008). Echter, dit verklaart niet de lokale demografische verschillen tussen dorpen, aangezien zelfs dorpen naast elkaar verschillende demografische ontwikkelingen laten zien (Bontje & Musterd, 2012).

Interessant is dan de vervolgvraag: verhuizen deze jongeren na afronding van hun educatie ook weer terug naar de plek van herkomst? Human capital - wat onder andere gegenereerd wordt door hoogopgeleiden - wordt namelijk positief in verband gebracht met economische groei in de betreffende regio (zie bijvoorbeeld: Lucas, 1988; Romer, 1990; Barro & Sala-i-Martin, 1995; Faggian & McCann, 2009) en daarnaast ook met bevolkingsgroei (Berry & Glaeser, 2005; Nijkamp & Poot, 1998). Er moet in de regio van herkomst wel genoeg aanbod zijn op het niveau van de afgestudeerden, wat in de perifere delen van Nederland niet altijd het geval is (Venhorst, et al., 2010). Volgens Venhorst et al. (2011) is voor Nederlandse net-afgestudeerden de aanwezigheid van een grote arbeidsmarkt in een regio de belangrijkste economische factor die ze aantrekt naar een regio. Zij hebben in hun studie naar ruimtelijke mobiliteit van Nederlandse afgestudeerden verder gevonden dat relatief veel afgestudeerden redelijk dichtbij waar zij gestudeerd hebben werken. Maar, het noorden verliest veel hoogopgeleiden: 35% van de HBO afgestudeerden en 58% van de universitaire afgestudeerden vertrekken uit de NUTS 1-regio Noord (bestaande uit Groningen, Friesland en Drenthe) (Venhorst, et al., 2011). Dit is voornamelijk te verklaren vanuit de eerder genoemde reden: de afwezigheid van een grote arbeidsmarkt in het noorden van Nederland en de aantrekkingskracht van grote, geschikte arbeidsmarkten elders. Ook het aantal en type voorzieningen zou bepalend zijn voor waar afgestudeerden willen wonen, maar dit werd door Venhorst et al. (2011) niet als significant ondervonden. In Nederland blijkt dan dat de stad per saldo wint: na afloop van de studie wonen er meer hoogopgeleiden in de stad dan vooraf aan de studie (Venhorst, et al., 2011).

Daarnaast benadrukt R erat (2014) dat de arbeidsmarkt een belangrijke factor is, maar zeker niet de enige en geeft aan dat de life course benadering ook van belang is voor het dan wel niet terugkeren van studenten. In zijn onderzoek naar studentenmigratie in Zwitserland, vond hij een sterk verband tussen het krijgen van kinderen en de kans op terugkeer naar de herkomstregio. Dit toont volgens hem aan dat de beslissing om te migreren vaak plaatsvindt in de context van een belangrijke levensgebeurtenis (bijvoorbeeld het starten van een gezin). Ook de herkomstregio en opleidingsniveau van een eventuele partner bepaalde het wel of niet terugkeren. Komt de partner uit een andere regio, dan neemt de kans op terugkeer naar de regio van de respondent af. Dit kan te wijten zijn aan het feit dat de partner niet bekend is met het gebied en er geen local social capital is, waardoor er geen motivatie is om daar heen te verhuizen. Wanneer de vader uit de herkomstregio komt, dan vergroot dit de kans dat er terugverhuisd wordt. Een verklaring hiervoor is het feit dat de dit een sterkere band met de regio veroorzaakt, bijvoorbeeld door aanwezigheid van meer familie (R erat, 2014).

Inkomen

Uit onderzoek is al gebleken dat voor jongeren de economische middelen erg bepalend zijn voor het verlaten van hun thuis. Iacovou (2010) heeft onderzocht welke rol inkomen speelt bij jongeren bij het verlaten van het ouderlijk huis. Hieruit bleek dat jongeren met hogere inkomens hun thuis eerder verlaten en deze relaties was met name erg uitgesproken in een groep van landen waar ook Nederland onderdeel van is. In deze groep landen is vroegtijdig vertrek een sterke sociale norm. Daarnaast is er bewijs gevonden dat ouders met een hoger inkomen deze middelen inzetten om hun kinderen te helpen met het verlaten van hun thuis (Iacovou, 2010).

Zoals eerder gezegd is het aantal jongeren dat terugverhuist naar de plek van herkomst na afronding van hun opleiding nihil. Vrij recentelijk (2014) is er ook een belemmerende factor ingevoerd voor de keuze om op kamers te gaan: het sociale leenstelsel. Dit betekent dat studenten geen basisbeurs meer krijgen, maar dat zij deze moeten lenen. In het achterhoofd houdende dat de economische middelen erg bepalend zijn voor jongeren wanneer het om het verlaten van thuis gaat (Iacovou, 2010), kan dit dus invloed hebben op het dan wel niet vertrekken van jeugd. Van den Berg & van Gaalen (2018) heeft onderzocht of dit ook daadwerkelijk invloed heeft en vond dat zowel bij hbo als bij wo studenten het percentage studenten dat na vier maanden na start van de studie uit huis gaat, drastisch is gedaald sinds de invoering van het sociale leenstelsel.

Werkgelegenheid

In klassieke theorie en over migratie (denk aan push en pull modellen, human capital modellen, en neoklassieke theorie en) wordt werkgelegenheid – of het gebrek daaraan – vaak gezien als een belangrijke factor die verhuisbewegingen bepaalt (Castles, et al., 2014). Mensen zouden verhuizen wanneer er veel werkloosheid was in hun regio en veel vraag naar arbeiders in een andere regio. Uiteindelijk zal dit dan leiden tot een equilibrium (Holdsworth, et al., 2013; Castles, et al., 2014).

In voorgaande secties (zie Educatie) is het belang van een grote arbeidsmarkt met banen op elk niveau voor het aantrekken van afgestudeerde hoogopgeleiden betoogd. In het eerder aangehaald onderzoek van Kemper (2011) bleek werkgelegenheid ook regionale variaties in bevolkingsontwikkeling te verklaren. Hij vond een negatieve correlatie tussen werkloosheid en bevolkingsontwikkeling. Anders gezegd: als de werkloosheid in een gebied toenam, dan daalde het aantal inwoners van het gebied. Daarnaast bleek het type werkgelegenheid van belang. Zo was in hetzelfde onderzoek het percentage industriegerelateerde negatief verbonden met bevolkingsontwikkelingen. Veel banen in de industrie had dus een negatief effect op de bevolkingsontwikkeling (Kemper, 2011).

Van zelfstandig ondernemers wordt gezegd dat zij erg gebonden zijn aan hun woonlocatie door lokale investeringen en relaties met klanten en leveranciers, wat gedefinieerd kan worden als locatie specifiek kapitaal. Zelfstandig ondernemerschap heeft dan ook een negatief effect op migratie (Helderman, et al., 2006).

Maar, omdat veel mensen nu forensen naar werk, wordt werkgelegenheid in een dorp minder belangrijk gevonden dan in het verleden (Elshof, 2017). Dorpen zijn veranderd van autonome plaatsen waar gewoond en gewerkt werd, naar residentiele gemeenschappen (Thissen & Loopmans, 2013). Daarnaast maken dorpen die naast elkaar liggen, en dus onderdeel uitmaken van dezelfde regio voor wat betreft werkgelegenheid, toch een andere bevolkingsontwikkeling door (Bontje & Musterd, 2012).

Verklarende factoren: een overzicht

Er zijn veel factoren die demografische ontwikkelingen – en dan met name (selectieve) migratie – beïnvloeden en deze bevinden zich allen op verschillende niveaus. Ook beïnvloeden deze factoren elkaar, waardoor het moeilijk is ze los van elkaar te zien. De factoren zijn – conform voorgaande sectie – in Tabel 1 ingedeeld in **sociale factoren**, **ruimtelijke factoren** en **economische factoren**. Interessant is dat er een duidelijke relatie is tussen het type factor en het niveau waarop deze factor van invloed is.

Persoonlijke factoren	Lokale factoren	Regionale factoren
Levensfase	Woningaanbod	Educatie mogelijkheden
Lokale binding	Voorzieningen	Werkgelegenheid
Lokale binding partner	Aantrekkelijkheid dorp	
Opleidingsniveau	Bereikbaarheid	
Persoonlijke voorkeuren		

Tabel 1: overzicht van factoren die bijdragen aan lokale variaties binnen een regio

Deze tabel fungeert ook meteen als het antwoord op deelvraag 2: *welke sociale, economische en ruimtelijke factoren hebben invloed op deze demografische trends?*

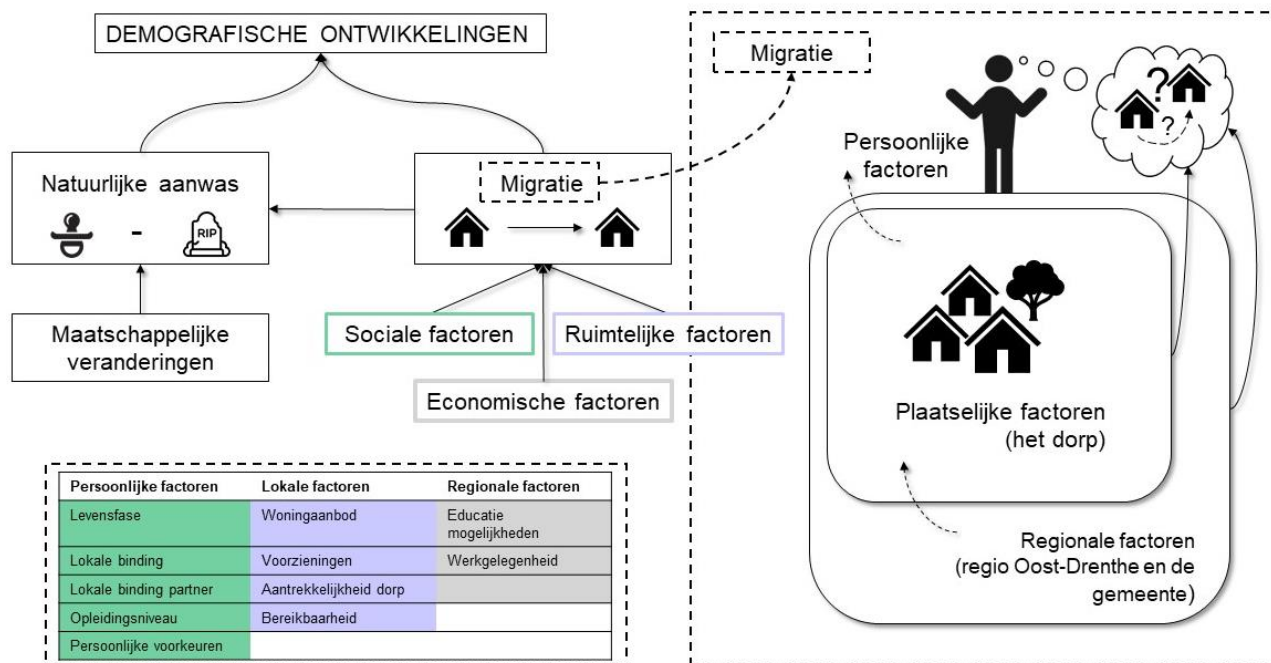
Regionale factoren en lokale variaties

Hoewel er veel literatuur te vinden is over regionale verschillen, zoals te zien in voorgaande sectie, zijn deze theorieën niet altijd in staat om ook intraregionale verschillen te verklaren (Elshof, 2017). Volgens Elshof (2017) zijn het voornamelijk de korte afstand bewegingen die lokale variaties verklaren, veroorzaakt door verschillen in dorpskenmerken zoals de aanwezigheid van voorzieningen en landschappelijke aantrekkelijkheid en veel minder door economische factoren. Immers, werkgelegenheid is bijvoorbeeld gebonden aan een regio en mensen zijn bereid te forensen voor de juiste banen (Hoekveld, 2015). Dit wordt ook onderstreept door Elshof (2017), die verklaring hiervan vooral zoekt in de door Thissen en Loopmans (2013) opgestelde transitie van autonoom dorp naar woondorp. Economische factoren spelen dus vooral op een hoger, meer regionaal niveau en zullen onvoldoende in staat zijn om lokale verschillen te verklaren. Het is dan ook daarom dat bij de verklaring van lokale verschillen voornamelijk gekeken moet worden naar sociale en ruimtelijke factoren. Het kan echter wel een reden zijn voor (met name jonge) mensen om niet alleen het dorp te verlaten, maar ook compleet te vertrekken uit de regio (zie bijvoorbeeld Venhorst, et al., 2010; Venhorst et al., 2011; Venhorst, 2012). De economische factoren zullen dus niet in zijn geheel buiten beschouwing gelaten worden.

2.3 Conceptueel model

In Figuur 4 wordt het conceptueel model gepresenteerd. In het conceptueel model komen alle theorieën en concepten samen en worden verbanden gelegd. Het conceptueel model is vooral gebaseerd op demografische ontwikkelingen als zodoende en (nog) niet op lokale variaties. Dit model zal als leidraad fungeren in het vervolg van het onderzoek. Zo zijn onder andere de

interview guides en de codes voor de analyse gebaseerd op het model. Het geeft een overzicht van de factoren die demografische ontwikkelingen bepalen. Gezien het belang van migratie voor demografische ontwikkelingen, zoomt het model zich daar verder op in. Het specificeert de factoren daarnaast op niveau en op type.

Figuur 4: conceptueel model (bron: auteur)

2.4 Oost-Drenthe: een introductie van het onderzoeksgebied

Regio Oost-Drenthe is door het Rijk aangewezen anticiperregio in het oosten van Drenthe, welke de gemeenten Aa en Hunze, Borger-Odoorn, Coevorden en Emmen omvat (Ministerie van BZK, 2015). Het grote gebied wordt ook wel eens aangeduid als de Hondsrugregio, naar het gelijknamige natuurgebied dat het gebied deels bestrijkt. Ook is het Nationaal park 'Drentsche Aa' onderdeel van het gebied, wat veel toeristen trekt. Met 107.086 inwoners heeft Emmen veruit het meeste inwoners. Emmen wordt gevolgd door Coevorden, dat 25.340 inwoners en. Aa en Hunze en Borger-Odoorn, met respectievelijk 25.343 en 25.320 inwoners. In totaal heeft regio Oost-Drenthe 193.089 inwoners (CBS Statline, 2018). Dit zal tot 2040 met ongeveer 10% dalen (zie ook Tabel 2) (Public Result, 2013). Vooral de plattelandsgebieden binnen de regio zullen hard getroffen worden door de bevolkingsdaling.

Gemeente	2010	2015	2020	2030	2040
Aa en Hunze	25.600	25.700	25.400	24.600	23.300
Borger-Odoorn	26.100	25.600	25.100	23.800	21.900
Coevorden	36.100	35.700	35.200	33.400	30.900
Emmen	109.500	108.800	108.200	105.800	101.000
Anticiperregio Oost-Drenthe	197.300	195.800	193.900	187.600	177.100

Tabel 2: ontwikkeling inwonersaantallen gemeenten in Anticiperregio Oost-Drenthe (bron: Public Result, 2013)

Het grondgebied van de gemeenten is uitgestrekt en de afstanden tussen de kernen zijn groot. Door het geringe aantal inwoners in het openbaar vervoer binnen de regio beperkt (Public Result, 2013). Met het afnemen van het aantal inwoners, wordt het steeds lastiger om het openbaar vervoer op pijl te houden. Een treinverbinding is er alleen vanaf Emmen richting Zwolle.

Het gebied wordt al sinds de prehistorie bewoond. Oost-Drenthe is dan ook bekend door haar vele hunebedden, steenformaties die als graven dienden in de trechterbekercultuur. Door de jaren heen werd het gebied vooral bevolkt door boeren, die leefden op de zandruggen van de Hondsrug. De ontwikkeling van het gebied kreeg in de negentiende eeuw een grote impuls toen men begon met het ontginnen van veengronden rondom Emmen. Dat trok veel arbeiders en bedrijvigheid naar Emmen. Vanuit dorpen aan de rand van de zandgronden van de Hondsrug werden omliggende veengebieden ontgonnen. Met de aanleg van infrastructurele projecten zoals spoorwegen die het gebied met de Groninger Veenkoloniën en de steden Assen en Groningen verbonden, ontwikkelden ook kleine nederzettingen in het gebied tot grotere dorpen. De turfwinning nam terug in de jaren '30 van de twintigste eeuw. Na de tweede wereldoorlog werd Emmen aangemerkt als ontwikkelingsgebied, waarna er industrie vestigde. Emmen is dan ook het grootste economische centrum in het gebied.

Tegenwoordig is de commerciële dienstverlening de grootste sector in de Oost-Drentse economie, maar heeft de industriële sector ook nog een groot aandeel. De economische groei van het gebied blijft achter op de economische groei van Nederland als een geheel (ING, 2018). Aanhoudende uitdagingen voor het gebied zijn werkloosheid, opleidingsniveau, een bovengemiddeld percentage mensen met een uitkering en een laag gemiddeld besteedbaar inkomen per inwoner. Gemiddeld heeft 25,1% van de huishoudens in de regio een uitkering, tegenover gemiddeld 19,5% in Nederland (Public Result, 2013). Daarnaast is het aantal werklozen in alle vier gemeente toegenomen tussen 2006 en 2014 (Provincie Drenthe, 2017). De ondervertegenwoordigde zakelijke dienstverlening en ICT-sectoren kunnen in de toekomst de groei positief beïnvloeden.

3. METHODOLOGIE

In dit hoofdstuk wordt in gegaan op hoe het onderzoek is vormgegeven en welke onderzoeksmethoden er gebruikt zijn. Het begint dan ook met het beschrijven van de onderzoeksopzet en de ondernomen stappen. Daarna betoogd het hoofdstuk waarom de gekozen onderzoeksmethoden geschikt zijn voor de opgestelde onderzoeksvragen. Vervolgens worden de dataverzameling- en analysetechnieken besproken om bij te dragen aan de validiteit en transparantie van het onderzoek. In de laatste sectie wordt ingegaan op ethische aspecten die een rol kunnen spelen bij het onderzoek en de invloed hiervan op de methodologie.

3.1 Onderzoeksopzet

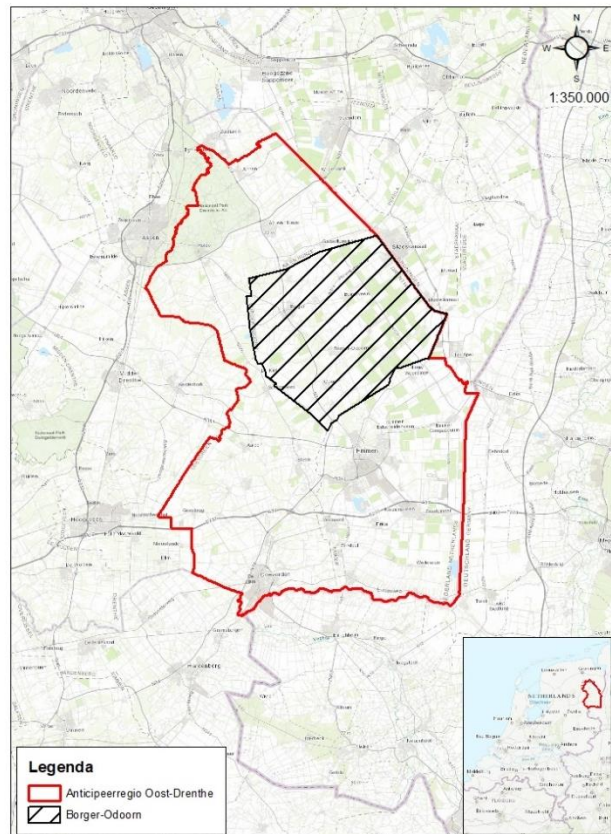
In dit onderzoek wordt gebruik gemaakt van zowel kwantitatief en kwalitatief onderzoek. Het kwantitatief onderzoek heeft betrekking op het toepassen van een clusteranalyse op secundaire demografische data en het kwalitatieve onderzoek bestaat uit een casestudy benadering met interviews. Deze combinatie van methoden wordt ook wel triangulatie genoemd (Clifford, et al., 2010). Het voordeel hiervan is dat de resultaten sterker zijn dan wanneer er voor één onderzoeksmethode gekozen wordt. Door gebruik te maken van secundaire data en deze te analyseren op trends, wordt de generaliseerbaarheid en betrouwbaarheid vergroot. De cases zullen binnen een framework geplaatst worden, welke gevormd is door wetenschappelijk onderzoek. De verdiepingsslag wordt gemaakt in het kwalitatieve gedeelte van het onderzoek. Kwalitatief onderzoek wordt toegepast wanneer een onderzoek gericht is op het in detail bestuderen van de ervaringen en meningen van mensen (Clifford, et al., 2010). Deze manier van onderzoek is bruikbaar wanneer er wordt geprobeerd om bepaald gedrag en bepaalde handelingen te verklaren (Hennink, et al., 2011). Omdat dit onderzoek onderliggende factoren van gedrag van mensen in Oost-Drenthe wil verklaren en uit literatuuronderzoek is gebleken dat deze factoren voornamelijk op persoonlijk niveau liggen, leent dit onderzoek zich goed voor een kwalitatieve benadering. Via interviews kunnen namelijk persoonlijke motieven en redenen naar boven worden gehaald. Het onderzoek is deels inductief en deels deductief. Het inductieve gedeelte zit in het opstellen van ontwikkelingsstrategieën, gebaseerd op hypothesen die voortvloeien uit een exploratief onderzoek. Het deductieve gedeelte is het aanbrengen van een nuance aan het concept krimp. Daarnaast wordt gekeken welke van de in de literatuur gevonden factoren die demografische ontwikkelingen bepalen het belangrijkste zijn in de regio Oost-Drenthe.

De start van dit onderzoek is een literatuurstudie naar factoren die lokale verschillen in demografische ontwikkelingen kunnen verklaren. Hierbij is eerst gekeken naar algemene trends in demografische ontwikkelingen, om vervolgens in te zoomen op (selectieve) migratie, een proces wat grote invloed heeft op demografische samenstelling van een plaats. Deze concepten en theorieën zijn samengebracht in een conceptueel model (zie Figuur 4) welke lokale variaties in demografische ontwikkelingen binnen Oost-Drenthe probeert te verklaren. Vervolgens is demografische data, verkregen van één van de gemeenten in Oost-Drenthe geanalyseerd om dorpen te kunnen categoriseren aan de hand van demografische ontwikkelingen, naar idee van Johansson et al. (2014). Hieruit zijn cases geselecteerd, waarbinnen semigestructureerde diepte-interviews afgenomen zijn.

De onderzoeksopzet wordt visueel weergegeven in Bijlage 1: onderzoeksopzet. Dit figuur geeft grofweg weer welke stappen gezet zijn tijdens dit onderzoek. De volgende sectie licht het gebruik van de case study benadering toe. De daarop volgende secties gaan in op de gebruikte onderzoeksmethoden en analysetechnieken.

3.2 De multiple-case study benadering

Het onderzoeksgebied van dit onderzoek is anticiperregio Oost-Drenthe, welke geïntroduceerd is in voorgaand hoofdstuk. Gezien het feit dat er alleen data te verkrijgen was van één gemeente binnen het onderzoeksgebied, is deze verkleint tot gemeente Borger-Odoorn. Binnen dit onderzoekgebied is een multiple-case study gehouden worden. Dit betekent dat er meerdere cases geselecteerd zijn (zie volgende sectie), waarbinnen onderzoek is gepleegd. Het voordeel van een multiple-case study benadering is dat het beschouwd wordt als overtuigender, waardoor het onderzoek overall als meer robuust wordt aangewezen. Aan de andere kant kost het bestuderen van meerdere cases meer tijd en lenen erg unieke cases zich hier niet voor (Yin, 2003). Een case study kan erg gedetailleerde informatie en mechanismen achter algemene theorieën opleveren (Clifford, et al., 2010), wat precies het type informatie is waar in dit onderzoek naar gezocht wordt. Een kanttekening bij het gebruik van een case study benadering is dat generalisatie problematisch kan zijn (Yin, 2003; Clifford, et al., 2010). Door ook gebruik te maken van kwantitatieve data, wordt de generaliseerbaarheid vergroot. Daarnaast kunnen de resultaten wel inzicht geven in theoretische concepten en verder reiken dan de specifieke cases (Yin, 2003). Op deze manier kunnen bevindingen in zekere zin toegepast worden in een andere context en daarnaast kunnen de resultaten leiden tot vervolgonderzoek waarin de bevindingen getest kunnen worden.

Figuur 5: overzichtskaart anticiperregio Oost-Drenthe en onderzoeksgebied Borger-Odoorn

Caseselectie

Bij een multiple-case study benadering is de caseselectie erg belangrijk. Elke case moet namelijk iets bijdragen aan het totale onderzoek. De cases moeten zorgvuldig worden geselecteerd, zodat het ofwel (a) vergelijkbare resultaten (een letterlijke replicatie) voorspelt of (b) contrasterende resultaten oplevert maar om voorspelbare redenen (een theoretische replicatie) (Yin, 2003). In dit onderzoek is ervoor gekozen om elke case contrasterend te laten zijn, zodat elke case bijdraagt aan het vinden van onderliggende factoren voor variatie in bevolkingsontwikkelingen. Van elk dorp in Borger-Odoorn zijn de demografische data geanalyseerd, waardoor ze uiteindelijk in categorieën ingedeeld konden worden.

Analyse van secundaire data

Voor het categoriseren van de dorpen in Borger-Odoorn, is een handmatige clusteranalyse uitgevoerd op basis van secundaire demografische data. Het doel hiervan was het maken van een typologie, zodat per type dorp onderzocht kon worden welke factoren ervoor zorgen dat zij verschillen van andere type dorpen. Volgens Clifford, et al. (2010) leent secundaire data zich goed voor de uitgebreide basis en context voor een meer intensief onderzoek dat een andere benadering inneemt. De demografische data in dit onderzoek is verkregen via de gemeenten Borger-Odoorn zelf. Het gaat hierbij om bevolkingsdata en daarnaast om data over migratie

gezien het feit dat uit de literatuur naar voren kwam dat selectieve migratie een belangrijke trend is. De data is per dorp/kern, over de afgelopen 9 jaar en naar leeftijdsgroepen. Aan de hand hiervan zijn alle dorpen geanalyseerd. Er is gekeken naar de trends in totale bevolkingsaantallen, naar de ontwikkelingen in natuurlijke aanwas en naar ontwikkelingen in (selectieve) migratie. De resultaten hiervan kunnen worden geraadpleegd in het volgende hoofdstuk. De indicatoren zijn gekozen aan de hand van het literatuuronderzoek. Vervolgens zijn er categorieën dorpen opgesteld, waar elk van de dorpen ingedeeld zijn. De basis hiervoor lag weer in de literatuur, namelijk bij Johansson, et al. (2014) en Elshof (2017) die ook typologiën hebben opgesteld. De typen zijn bottom-up gevormd. Dit betekent dat eerst alle data is geanalyseerd en inzichtelijk gemaakt, om vervolgens te zoeken naar overeenkomsten en trends. Dorpen met overeenkomstige ontwikkelingen zijn gegroepeerd. Hiermee is een start gemaakt van de caseselectie. De resultaten van de clusteranalyse en het verdere proces van de caseselectie is gepresenteerd in het volgende hoofdstuk.

Uiteindelijk is ervoor gekozen om twee dorpen te bestuderen. De criteria voor selectie waren dat er uiteindelijk een palet aan verschillend onder de cases ontstond, gebaseerd op: (1) variatie in het type en (2) representativiteit voor dit type. Op de achtergrond spelen de criteria 'contacten met het BOKD' en 'situatie in het dorp' ook een rol. In bepaalde dorpen was de situatie of de sfeer er bijvoorbeeld niet naar om deze dorpen te vragen te participeren in dit onderzoek. Hieronder de geselecteerde cases. De clusteranalyse die hiertoe geleid heeft, wordt in het volgende hoofdstuk 'Resultaten' toegelicht.

	Odoorn	Valthe
Type	Grijs dorp	Krimp dorp
Bevolkingsontwikkeling (2006 – 2014)	-1,40%	-1,27%
Natuurlijke aanwas (2006 – 2014)	-190	24
Migratiesaldo (2006 – 2014)	92	-101
Selectief vertrek (2006 – 2014)	In een gemiddelde mate	Ja, in een hoge mate

Tabel 3: karakteristieken geselecteerde cases

3.3 Dataverzameling en data-analyse

Literatuurstudie

De basis voor dit onderzoek is, zoals eerder gezegd, een literatuurstudie. De bronnen hiervoor zijn geselecteerd op basis van relevantie en kwaliteit. De relevantie werd bepaald aan de hand van het onderwerp van het artikel, de keywords, de samenvatting en de introductie (Clifford, et al., 2010). Begrippen als 'demographic change', 'residential mobility' en 'rural migration' zijn hiervoor voornamelijk zoektermen geweest. Aan de hand van gevonden relevante artikelen is een *snowball* tactiek toegepast: binnen het artikel werd gekeken naar de aan gerefereerde literatuur. Voor kwaliteit was het aantal citaties van het artikel een belangrijke indicator. Daarnaast waren datum van publicatie (het liefst recent), tijdschrift van publicatie en het feit of het gepeerreviewd was drie belangrijke indicators (Clifford, et al., 2010). Het resultaat van het literatuuronderzoek is gepresenteerd in het conceptueel model (zie Figuur 4)

Interviews

Interviews zijn vaak een onderdeel van casestudies (Yin, 2003). In dit onderzoek is ervoor gekozen om semigestructureerde interviews te houden. Deze methode heeft als voordeel dat complex gedrag, standpunt en emoties onderzocht kunnen worden (Clifford, et al., 2010). Enerzijds heeft het interview enige vorm van vrijheid, waardoor punten aangestipt kunnen worden waar niet eerder aan gedacht is. Anderzijds is het interview gekenmerkt door enige

vorm van structuur, waardoor op onderwerpen gestuurd kan worden die voor dit onderzoek van belang zijn. Voor dit onderzoek had het het voordeel dat de respondenten gewoon hun verhaal konden doen, waarbij de onderzoeker slechts licht bijstuurde aan de hand van vragen. Door de respondent het gevoel te geven dat het om een gesprek over het dorp gaat, wordt er vrijer gepraat en komen verhalen boven die erg waardevol kunnen zijn. Als iets totaal onderbelicht werd tijdens het interview, dan werd dit nog bewust gevraagd.

De participanten voor de interviews moesten woonachtig zijn binnen de gekozen casussen en binnen de leeftijdscategorie van 18 tot en met 35 vallen. Deze leeftijdscategorie is gekozen omdat vooral deze leeftijdscategorie vertrekt uit krimpgebieden (Elshof, 2017), zij het meest mobiel zijn (Li et al., 1996; Elshof, 2017) en dit de leeftijdsgroep is die vruchtbaar is en dus voor natuurlijke aanwas kan zorgen (Johansson, et al., 2014). Daarnaast is deze bandbreedte bewust breed gehouden, omdat het moment van vestigen verschilt per opleidingsniveau: Mbo's hebben hun opleiding eerder afgerond en zullen zich dan ook eerder vestigen dan Hbo'ers. De respondenten zijn gevonden via contacten van het BOKD, Facebook of contacten tussen respondenten onderling. Uiteindelijk zijn er 7 interviews gehouden. Tabel 3 geeft een overzicht van de respondenten.

Odoorn	Valthe
Vera (v/25)	Tim (m/32)
Djura (v/22)	Basilus (m/19)
René (m/32)	Mathijs (m/28)
	Nick (m/28)

Tabel 3: overzicht geïnterviewde respondenten per dorp: naam (geslacht/leeftijd)

Ter voorbereiding van de interviews is een interviewgide gemaakt (zie Bijlage 2: interviewgide jongeren in cases). Het interview start met algemene vragen, zodat de respondent iets kan 'opwarmen' (Yin, 2003). Vervolgens wordt er specifiek ingegaan op enkele onderwerpen die voor dit onderzoek van belang is. De inhoud van deze interviewguides zijn opgesteld aan de hand van de gevonden literatuur en theorie. De interviews zijn afgenomen tussen juni en augustus 2018 en hadden een duur van 23 tot 47 minuten. Elk van deze interviews hebben face-to-face plaatsgevonden in het huis van de respondent. Door voor een plek te kiezen waar de respondent zich fijn voelt, voelt deze zich vrijer om zijn mening te geven en gevoelens te uiten (Clifford, et al., 2010). Ook is de respondent altijd de keuze geboden om elders af te spreken, omdat zij het zo kan zijn dat zij liever geen onbekende in hun huis willen. Geen van de respondenten heeft voor deze optie gekozen.

De interviews zijn opgenomen, om vervolgens getranscribeerd en gecodeerd te worden (Clifford, et al., 2010). Deze gecodeerde tekst is vervolgens in een tabel overzichtelijk gemaakt per code en per respondent, zodat de vergaarde data zorgvuldig geanalyseerd kon worden. De codes zijn deels opgesteld aan de hand van de literatuur en zijn deels bottom-up ontstaan naar aanleiding van de interviews. Bijlage 3: coderingsschemas geeft een overzicht van de gebruikte codes.

3.4 Ethiek

De wetenschappelijke literatuur benadrukt dat er in wetenschappelijk onderzoek aandacht geschonken moet worden aan ethische kwesties (Valentine, 2005; Clifford, et al., 2010; Zhang, 2017). Op de eerste plaats moet volgens Hay (2016) de rechten van participanten beschermt worden en zorgvuldig omgegaan worden met de vergaarde data. Ook kan ethisch verantwoord onderzoek bijdragen aan een positieve houding van respondenten tegenover het onderzoek.

Hay (2016) stelt dat toestemming voor het opnemen van interviews en het gebruiken van data een belangrijk onderdeel is van ethisch verantwoord onderzoeken. In dit onderzoek is voorafgaand aan de interviews een informed consentformulier doorgenomen en besproken.

Daarnaast zijn respondenten op de hoogte gesteld van het feit dat het interview opgenomen werd en dat deze alleen toegankelijk zijn voor de onderzoeker en begeleider. Ook is benoemd dat op elk moment van het interview gestopt kan worden en dat de respondent niet verplicht is om te antwoorden. Er is benadrukt dat de informatie vertrouwelijk wordt behandeld en de participant anoniem blijft. In het onderzoek zal dan ook alleen gesproken worden over het geslacht, leeftijd en woonplaats van de respondent. Als laatste is aangegeven wat er met de data gedaan wordt en dat de respondenten op de hoogte worden gebracht van de resultaten van het onderzoek.

Positionality

Een ander aandachtspunt is de verhouding tussen de onderzoeker en de respondent, ook wel de positionality genoemd. De onderzoeker en de respondenten waren in vele gevallen van een vergelijkbare leeftijd, wat ervoor zorgt dat er minder snel sprake was van een hiërarchische verhouding was tussen beide. Daarnaast is de onderzoeker ook opgegroeid op het platteland van Drenthe, waardoor er empathie ontstond tussen de onderzoeker en de respondent. Hoewel opgegroeid in een ander deel van Drenthe, kan dit de respondent wel het gevoel geven dat de onderzoeker een *insider* is (Wiederhold, 2014). Door beide zaken in het begin van het onderzoek aan te stippen, voelden de respondenten zich begrepen en vrijer om zich uit te spreken. Aan de andere kant was de onderzoeker ook in een zekere zin een *outsider* bij de respondenten, aangezien deze verbonden was aan een bureau wat misschien onbekend was voor de respondent. Het doel van het onderzoek en het nut van de uitkomsten is daarom voor het interview benadrukt. Voor wat betreft de expertsessie was de positie van de onderzoeker ook tweeledig: zowel *insider* vanwege de gedeelde kennis met de participanten, als *outsider* doordat het een onderzoeker betreft. Door bij beide onderzoeksmethoden een combinatie van *insider* en *outsider* te zijn, was er voldoende kennis en betrokkenheid om uitspraken, meningen en gevoelens te begrijpen, maar ook voldoende afstand om objectief te kunnen blijven.

Verder heeft de achtergrond van de onderzoeker ook invloed op het verloop van het onderzoeksproces en, uiteindelijk, op de getrokken conclusies (Qin, 2016). Het is dan ook belangrijk om meer te weten over de achtergrond van de onderzoeker. Met een achtergrond als beleidsmedewerker ruimtelijke ontwikkeling kon de onderzoeker zich verplaatsen in wat beleidsmakers nodig hebben om een beleidsproces op te starten. Daarnaast was er kennis van de (on-)mogelijkheden van het ruimtelijk beleid, waardoor de haalbaarheid van enkele aanbevelingen tijdig beoordeeld kon worden. Het nadeel van deze achtergrond is dat er te veel in bestaande kaders gedacht kan worden. Door een expertsessie te organiseren is geprobeerd dit nadeel te elimineren.

De samenwerking met het BOKD

Het onderzoek zal gebeuren in samenwerking met het BOKD. Het BOKD is een bureau welke zich inzet voor de leefbaarheid van kleine kernen in Drenthe (BOKD, 2017). Zij werkt nauw samen met provincies, gemeenten en organisaties op lokaal niveau zoals dorpsbelangenverenigingen en dorpshuizen. De samenwerking met het BOKD brengt verschillende voordelen met zich mee. De kennis over de praktijk binnen het BOKD heeft het onderzoek verrijkt. Verder is van de warme banden die zij met vele dorpen hebben gretig gebruik gemaakt. Op deze manier was er een goede ingang in de dorpsgemeenschappen. Daarnaast zijn de banden met gemeenten gebruikt om demografische data te verzamelen die niet via databanken als het CBS beschikbaar zijn, bijvoorbeeld over migratie naar leeftijdscategorie. Hoewel dit moeilijkheden met zich meebracht, zoals de lange wachttijd tot het verkrijgen van alle data door bureaucratische problemen waar in de discussie verder op ingegaan wordt, heeft deze toegang tot deze specifieke data het onderzoek geholpen en de conclusies versterkt.

Samenwerken met een organisatie als het BOKD brengt ook nadelen met zich mee. Het geeft een extra partij, naast de onderzoeker en de begeleider, die verwachtingen heeft over de koers van het onderzoek en het eindproduct. Dit kan spanningen opleveren wanneer deze verwachtingen niet overeenkomen met die van de onderzoeker en de begeleider. Daarnaast kan negatieve ervaringen die inwoners van het onderzoeksgebied hebben opgedaan met het BOKD, ook negatief doorwerken in dit onderzoek. Dit heeft bijvoorbeeld invloed op de bereidheid tot het geven van een interview. Als laatste heeft het BOKD voornamelijk contact met betrokken inwoners uit dorpen, waarvan bekend is dat deze vaak hoger opgeleid, van middelbare leeftijd, mannen en van hogere-inkomensgroepen zijn (Bakker, et al., 2011; Dekker & de Hart, 2009; Denters, et al., 2013; Kullberg, 2009; Hurenkamp, et al., 2006). Dit is niet de doelgroep voor de respondenten van dit onderzoek.

Omdat de uitkomsten van dit onderzoek ook voor het BOKD een welkome toevoeging aan hun kennis zijn, hoeft er geen vrees te zijn dat er niets met de conclusies en aanbevelingen gedaan gaat worden. Om het BOKD te bedanken voor het gebruik mogen maken van het uitgebreide netwerk, wordt na inlevering van dit eindproduct een aparte publicatie gemaakt voor het BOKD en het netwerk. Op dit moment wordt gedacht aan een boekje/foldertje waarin de belangrijkste resultaten, de conclusies en de aanbevelingen aantrekkelijk worden weergegeven.

4. RESULTATEN

Deze sectie gaat in op de resultaten die de verschillende onderzoekstechnieken hebben opgeleverd. Eerst zullen de resultaten van de cluster analyse worden gepresenteerd. Vervolgens worden de onderscheidde type dorpen en de caseselectie toegelicht. In het laatste stuk van de resultaten zal ingegaan worden op de data die opgehaald is tijdens de interviews met jongeren (van 18 tot 35 jaar) in de geselecteerde case dorpen.

4.1 Clusteranalyse demografische trends

De clusteranalyse is gebaseerd op demografische gegevens die verkregen zijn van de gemeente Borger-Odoorn. Het betrof een omvangrijke set aan data, waaronder gegevens over bevolkingssamenstelling, sterfte, geboorte en migratie. Deze gegevens waren geleverd per kern over een periode van 2006 tot 2014. Deze zijn handmatig gesorteerd en geanalyseerd op trends over de hiervoor genoemde periode. Een overzicht van de uitkomsten is te vinden in bijlage 4: analyse demografische data. Vervolgens is per dorp een overzicht gemaakt van totale bevolkingsontwikkeling, het migratiesaldo en de natuurlijke aanwas. Bij het migratiesaldo is daarnaast gedifferentieerd naar verschillende leeftijdscategorieën. Dit waren jongeren tot en met 25 jaar, de categorie 25 tot en met 39 jaar en de 65-plussers. Daarnaast is de ontwikkeling in relatief aandeel van de jongeren en de ouderen (ook wel ontgroening en vergrijzing genoemd) meegenomen in de analyse.

Tevens is er gekeken naar selectieve migratie, wat volgens de literatuurstudie een belangrijke motor achter krimp is (Johansson, et al., 2014). Selectieve migratie is ook te omschrijven als de oververtegenwoordiging van een bepaalde (leeftijds-)groep in de vertrekstromen. In deze clusteranalyse is vooral gefocust op de groep tot 25 jaar. Hiervoor is het aandeel van het aantal vertrekbewegingen van personen tot 25 jaar op het totale aantal vertrekbewegingen van de betreffende kern berekend. Hoe hoger dit percentage, hoe groter het aandeel personen tot 25 jaar in de groep vertrekkende mensen. Vrijwel alle dorpen kenden dit probleem in een zekere mate. Onderstaande schaal bepaalde uiteindelijk in welke mate een dorp te maken had met selectief vertrek.

Aandeel vertrekkende <25 jaar van totale vertrekbeweging	>40 %	30 – 40%	20 – 30 %	< 20 %
Mate van selectief vertrek	Hoog	Gemiddeld	Licht	Niet

De analyse resulteerde uiteindelijk in een overzicht per dorp voor wat betreft bevolkingstrends. De overzichten per dorp zijn vervolgens gerangschikt op overeenkomsten en op basis hiervan zijn de verschillende typen dorpen gevormd. De volgende sectie gaat hier dieper op in.

Eerst zal er kort aandacht besteed worden aan algemene trends in de gemeente Borger-Odoorn. Hiermee wordt ook antwoord gegeven het schuingedrukte deel van deelvraag 3: *Welke demografische veranderingen hebben de Oost-Drentse dorpen de afgelopen jaren ondergaan en zijn hierin typen dorpen te onderscheiden?* bijlage 4: analyse demografische data bevat alle resultaten van de analyse. Opvallend is dat vrijwel elk dorp, op één na, te maken heeft met een negatieve bevolkingsontwikkeling. Ook worden alle dorpen ouder: het percentage ouderen is gegroeid in de periode 2006 – 2014. Hoewel vaak gedacht wordt dat jongeren veel vertrekken uit een krimpgebied en dit ook wordt bevestigd door de migratiecijfers, vertaalt dit zich niet in alle gevallen door in een kleiner worden aandeel van jongeren van 15 tot 25 jaar. In een wezenlijk aantal dorpen groeide dit aandeel zelfs. Dit kan te wijten zijn aan het feit dat jongeren

die eerst niet in deze groep hoorden ouder zijn geworden en in deze leeftijdscategorie eindigden. Het aandeel personen 25 tot 29 kromp namelijk wel in alle dorpen, enkele uitzonderingen daargelaten. Zoals eerder vertelt is deze groep erg belangrijk voor een dorp, aangezien het voornamelijk deze groep is die zich voortplant. Het vertrekken van deze groep kan alleen maar extra bevolkingsdaling in de hand spelen, zoals Johansson et al. (2014) heeft uitgelegd. Toch was in het overgrote deel van de dorpen het cijfer voor natuurlijke aanwas nog positief. Wel kenden vele van de dorpen een negatief migratiesaldo. Naast deze overeenkomsten tussen dorpen, zijn er ook verschillen waar te nemen. Deze verschillen vormen de basis voor de onderscheiden dorpen in de volgende paragraaf.

4.2 Vijf typen dorpen in Borger-Odoorn

Het resultaat van de clusteranalyse is dat er vijf typen dorpen geformuleerd zijn. Hieronder worden de typen dorpen beschreven en wordt ingegaan op de karakteristieken die het type onderscheidt van andere typen. Daarnaast wordt vermeld welk dorp bij welk type past. Deze sectie wil daarmee antwoord geven op het schuingedrukte deel van deelvraag 3: *Welke demografische veranderingen hebben de Oost-Drentse dorpen de afgelopen jaren ondergaan en zijn hierin typen dorpen te onderscheiden?*

Grijze dorpen

Er zijn twee grijze dorpen te vinden in Borger-Odoorn. Deze dorpen zijn die erg in trek bij de oudere bewoners van de gemeente. Dit vertaalt zich in een positief migratiesaldo voor de groep 65+, terwijl alle andere dorpen een negatief migratiesaldo voor deze bevolkingsgroep kenden. Daarnaast hebben de dorpen een sterk negatief cijfer voor natuurlijke aanwas. Een verklaring hiervoor is te vinden in de hiervoor beschreven migratietrend, namelijk de aanwezigheid van veel 65+'ers. Hierdoor is het aannemelijk dat het sterftecijfer vele malen hoger ligt dan het geboortecijfer. Dit negatieve cijfer voor natuurlijke aanwas was zo sterk, dat het uiteindelijk resulteerde in een negatieve overall bevolkingsontwikkeling voor de dorpen in deze groep.

Dorpen in dit type: Borger en Odoorn.

Krimpdorpen

Het tweede type dorp dat onderscheiden is, is het krimpdorp. Het krimpdorp laat eigenlijk de ontwikkeling zien die verwacht wordt wanneer er aan het concept 'krimp' gedacht wordt: een negatieve overall bevolkingsontwikkeling en een negatief migratiesaldo voor alle leeftijdsgroepen in dat dorp. Daarnaast kampen deze dorpen met nog een ander, in de literatuurstudie reeds aangestipt, probleem: selectieve migratie. Er vertrekken relatief gezien veel meer jongeren dan er zich vestigen.

Dorpen in dit type: Drouwen, Ellertshaar, Exloo, Odoornerveen en Valthe

Jonge krimpdorpen

De dorpen in de derde groep worden jonge krimpdorpen genoemd. Zij laten een negatief migratiesaldo en een negatieve totale bevolkingsontwikkeling zien. Maar, daarnaast worden er nog wel veel kinderen geboren en hebben deze dorpen een positief cijfer voor natuurlijke aanwas. De groep heeft de naam 'jonge krimpdorpen' gekregen, omdat dit ook wel gezien wordt als het voorstadium van krimp. De mensen zijn al aan het wegtrekken, vandaar het negatieve migratiesaldo, maar er worden nog wel voldoende kinderen geboren. Als uiteindelijk door de migratie het aantal personen in de leeftijdscategorie welke zich kan voortplanten afneemt, zal ook het aantal geboorten afnemen en zal het cijfer voor natuurlijke aanwas negatief worden zoals Johansson et al. (2014) al opmerkte.

Dorpen in dit type: Drouwenermond, Eerste Exloërmond, Tweede Exloërmond, Klijndijk, Nieuw-Buinen en Valthermond/Zandberg

Stabiele dorpen

Daarna hebben we nog stabiele dorpen. Deze dorpen laten een bevolkingsontwikkeling zien rond de 0% en daarnaast is het verschil tussen het migratiesaldo en de natuurlijke aanwas nihil. Dit betekent dus dat zij redelijk stabiel zijn voor wat betreft het aantal inwoners. Wel merken deze dorpen, net als ander dorpen, dat hun bevolking ouder wordt. Dit is een meer algemene trend, zoals ook al in de literatuur beschreven is.

Dorpen in dit type: Buinen, Buinerveen, Bronneger/-veen, Eeserveen, Eesergroen en Exloërveen

Kleine groeiers

De laatste, maar daarom niet minder interessante groep heeft de naam 'kleine groeiers' gekregen. Hoewel het type maar één dorp bevat, liet dit dorp zulke afwijkende cijfers zien dat het haar eigen categorie verdiende. Het betreft een dorp met een positieve bevolkingsontwikkeling, een positief migratiesaldo en een positief cijfer voor natuurlijke aanwas. Onderdeel van de natuurlijke aanwas, is het relatief hoge aantal geboorten dat over de periode 2006 tot en met 2014 in dit kleine dorp hebben plaatsgevonden.

Dorpen in dit type: Drouwenerveen

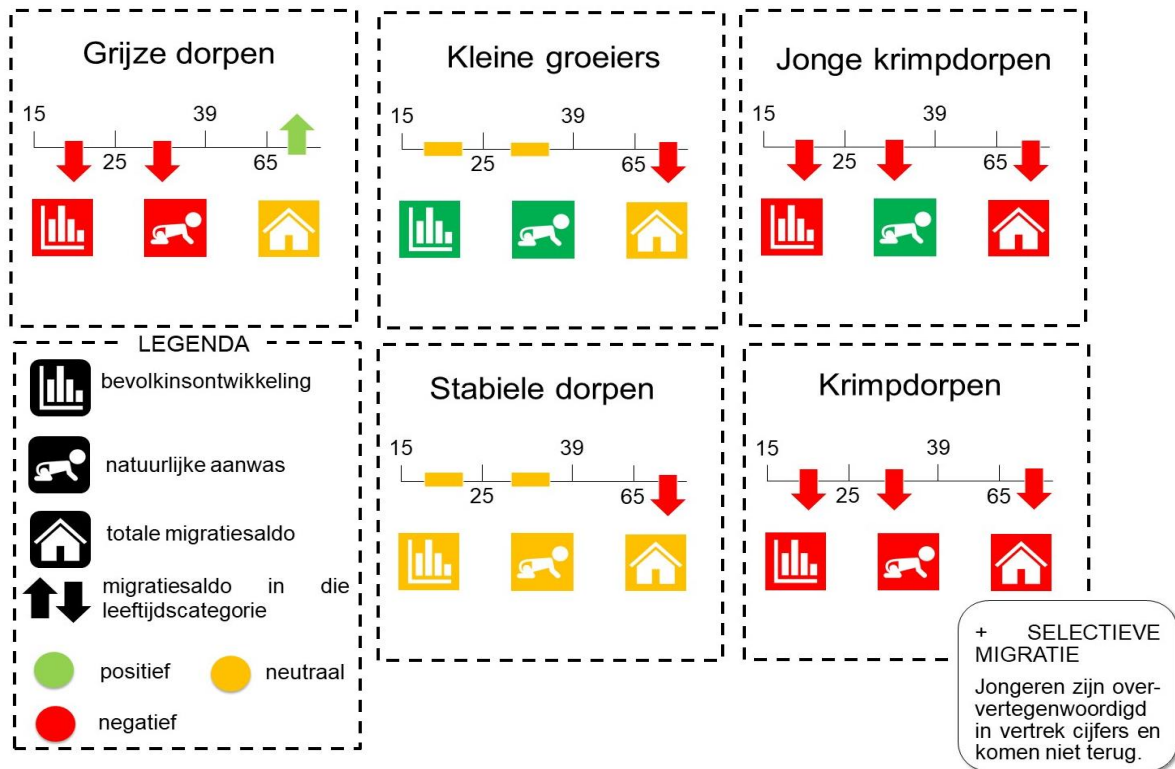
Restdorpen

Hoewel er geprobeerd is typen te formuleren waaronder elk dorp geschaard kan worden, zijn er toch twee dorpen overgebleven welke bij geen één van de typen past. Zij hebben van elk type een paar karakteristieken. De beide dorpen Ees en Westdorp zijn erg klein, waardoor de verhuisbeweging van één persoon een groot gevolg kan hebben voor de demografische opbouw van het dorp. Ook Tweede Valthermond is aan deze groep toegevoegd. Voor dit dorp waren geen migratiegegevens bijgehouden, waardoor het niet geanalyseerd en gecategoriseerd kon worden. Het dorp heeft daarom haar plek gevonden bij de restdorpen.

Restdorpen: Ees, Westdorp en Tweede Valthermond

Een overzicht

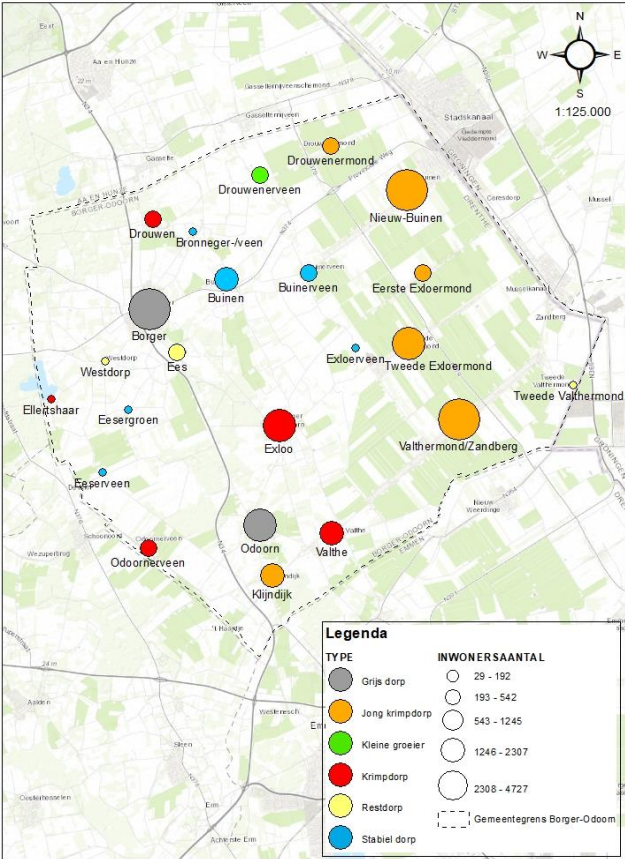
In Figuur 6 worden de vijf onderscheiden dorpen grafisch weergegeven. Omdat de restdorpen geen overeenkomende variabelen hebben, is het onmogelijk om hier een grafische weergave van te maken. Deze zijn dan ook uit onderstaand figuur gelaten.

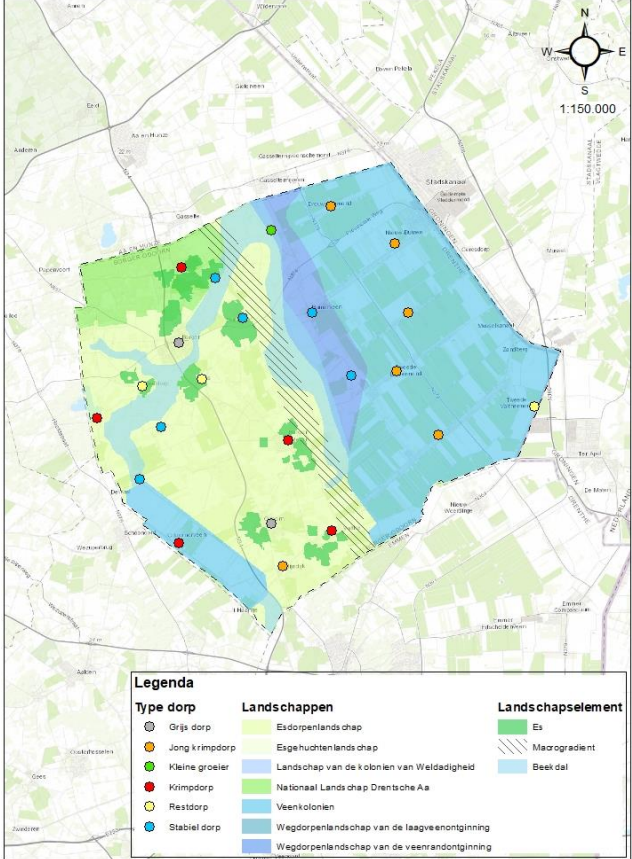
Figuur 6: grafische weergave typen dorpen (bron: auteur)

4.3 Ruimtelijke overklaringen

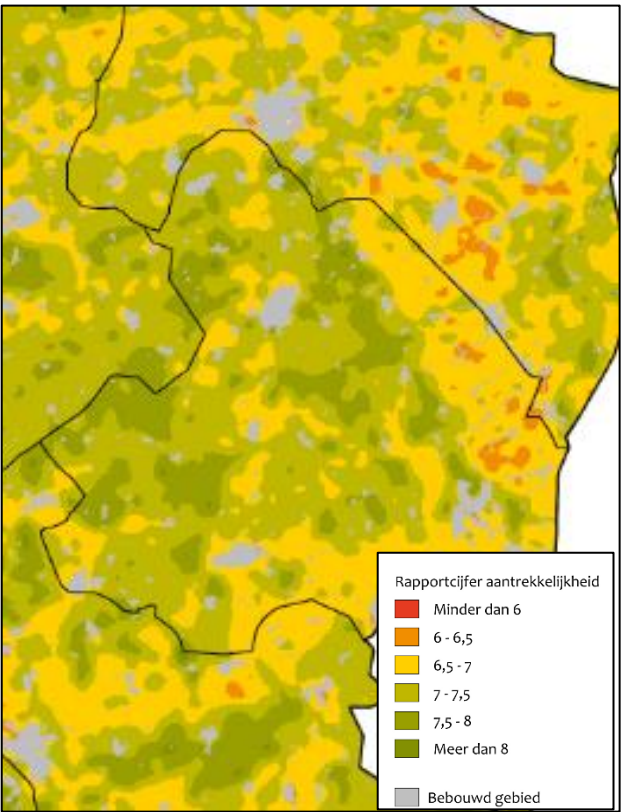
Nu er typen opgesteld zijn is het belangrijk om proberen te verklaren waarom deze dorpen eenzelfde demografische ontwikkeling laten zien. Figuur 9 laat de ruimtelijke spreiding zien van de typen dorpen in Borger-Odoorn. Het laat ook zien hoeveel inwoners de dorpen hebben, waarbij opvalt dat de jonge krimpdorpen relatief grote dorpen zijn. Ook de twee grijze dorpen, Borger en Odoorn, zijn relatief groot. De kleinste dorpen van de gemeente zijn vaak aangemerkt als stabiele dorpen. Qua spreiding lijkt er geen verschil te zitten tussen dichtbij de stad of ver van de stad. Oftewel: het is niet hoe verder van de stad Groningen, hoe 'slechter' het met het dorp gaat. De nabijheid van een stap lijkt dus geen invloed te hebben op de typering. Opvallend is wel dat de jonge krimpdorpen zich voornamelijk concentreren in de oostelijke zijde van de gemeente. Daartegenover zijn de grijze dorpen te vinden aan de westkant van de gemeente. Krimpdorpen zijn meer zichtbaar in de zuidwestelijke hoek van de gemeente. De overige typen zijn verspreid over het grondgebied van de gemeente, wat resulteert aan een kleurrijk palet aan typen. Figuur 8 geeft al een voorzet voor een eventuele verklaring van de oostelijke concentratie van de jonge krimpdorpen.

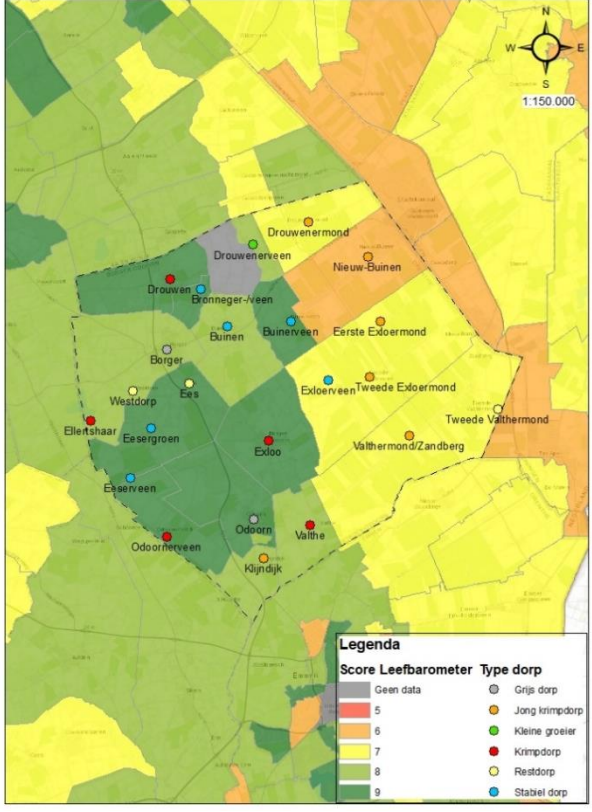
Figuur 9: ruimtelijke spreiding typen dorpen in Borger-Odoorn (bron: auteur)

Figuur 8: relatie type dorp en landschapstype (bron: auteur)

Figuur 10: mate van aantrekkelijkheid van het landschap (bron: CLO, 2018)

Figuur 7: score Leefbarometer in Borger-Odoorn (bron: auteur)

De ‘veen-Drent’ versus de ‘zand-Drent’

Figuur 8 laat zien dat de oostelijke kant van de gemeente een veenkoloniaal landschap kent. Vervolgens laat Figuur 10 zien dat dit landschapstype minder goed beoordeeld wordt dan het esdorpenlandschap. Daarnaast toont Figuur 7 aan dat deze gebieden naast minder gewaardeerd, ook minder hoog scoren op de Leefbarometer, een maatstaf voor leefbaarheid. Er lijkt hier dus een relatie te liggen tussen landschapstype en de waardering ervan en het dorpstype. Hiermee worden de bevindingen van Elshof (2017) en Bijker et al. (2012) bevestigd: de veendorpen zijn minder aantrekkelijke dorpen om te wonen.

Hoewel dit een plausibele verklaring lijkt, wordt aan de hand hiervan slechts deels verklaart waarom de jonge krimpdorpen gelokaliseerd zijn aan de oostelijke veenkant van de gemeente. De vraag die nog openblijft, is waarom dorpen in deze minder gewaardeerde gebieden dan niet getypeerd zijn als krimpdorp maar als jongkrimpdorp, terwijl de krimpdorpen juist in het hoger gewaardeerde esdorpenlandschap liggen? De demografische analyse heeft al aangetoond dat alle dorpen te maken hebben met bevolkingskrimp. Daarnaast is de bevolking in veendorpen vele malen jonger dan in zanddorpen (zie hiervoor bijlage 4: analyse demografische data). Het verschil tussen jonge krimpdorpen en oude krimpdorpen was het feit dat de jonge krimpdorpen nog relatief veel geboorten zagen. Wanneer er in de volgende sectie naar de woningmarkt wordt gekeken, wordt al snel duidelijk waardoor deze verschillen verklaart kunnen worden.

De woningmarkt

Bijlage 5: data over woningmarkt bevat een tabel met extra informatie over de woningmarkt binnen de gemeente Borger-Odoorn, waaronder de gemiddelde WOZ-waarde in een dorp, de verhouding tussen huur- en koopwoningen en het aantal goedkope huurwoningen. Gesorteerd op gemiddelde WOZ-waarde (van laag naar hoog) laat het zien dat de jonge krimpdorpen bovenaan staan. De oorzaak hiervan kan liggen in het feit dat deze dorpen minder aantrekkelijk zijn voor mensen om te wonen omdat het landschap minder hooggewaardeerd wordt, zoals hiervoor uitgelegd. Ook zijn er in deze dorpen veel huurwoningen te vinden, welke de gemiddelde WOZ-waarde naar beneden kunnen brengen. Zoals eerder gezegd, hebben de veenkoloniale dorpen een jongere bevolkingssamenstelling dan de dorpen in het esdorpenlandschap.

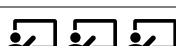

Er zijn relatief weinig huurwoningen in de gemeente Borger-Odoorn: gemiddeld 29% tegenover het Nederlandse gemiddelde van 43%. Opvallend is dat de dorpen die op dit gemeentelijk gemiddelde of erboven zitten allen jonge krimpdorpen of grijze dorpen zijn: Nieuw-Buinen, Borger, Tweede Exloërmond, Valthermond/Zandberg en Odoorn. Bij de twee grijze dorpen ligt de verklaring voornamelijk in het aantal zorgappartementen voor ouderen wat daar aangeboden wordt.

Dit in combinatie met de aantrekkelijkheid van het landschap kan het verschil tussen jonge krimpdorpen en krimpdorpen verklaren. Jonge krimpdorpen bevinden zich namelijk in een minder aantrekkelijk gebied. Dit minder aantrekkelijke gebied zorgt ervoor dat de woningprijzen daar lager liggen dan in het esdorpenlandschap. Daarnaast kennen de jonge krimpdorpen een relatief hoog aandeel huurwoningen. Starters hebben over het algemeen niet veel financiële middelen (Mulder & Hooimeijer, 2002), waardoor een woning kopen binnen het gewilde esdorpenlandschap misschien niet haalbaar is. Dus trekken zij naar een goedkoper gebied. Daarnaast zijn zij eerder geneigd om een huurwoning te betrekken. Hiermee wordt het onderzoeksresultaat van Elshof (2017) ook hier gevonden en wordt de conclusie van Bijker et al. (2012) wederom bevestigd: minder populaire gebieden trekken vooral jongere mensen aan. Het feit dat dit gebied dus aantrekkelijk is voor starters, vertaalt zich door in het relatief hoge aantal kinderen dat er geboren worden.

Verder kennen de stabiele dorpen de meeste koopwoningen: geen enkel stabiel dorp heeft minder dan 83% koopwoningen. Uit het literatuuronderzoek is al gebleken dat woningeigenaren minder snel geneigd zijn om te verhuizen (zie bijv.: Clark & Dieleman, 1996; Speare, et al., 1975; van Leuvensteijn & Koning, 2000; Helderma et al., 2006) en bouwen daarnaast meer social capital op dan huurders wat ze nog sterker verbindt aan het dorp. De relatieve stabiliteit van deze dorpen kan dus (deels) te wijden zijn aan het hoge percentage koopwoningen in die dorpen.

Onderwijs

De aanwezigheid van mogelijkheden tot (primair) onderwijs wordt vaak gezien als een belangrijke voorziening van een dorp. Het sluiten van een basisschool, welke veroorzaakt wordt door een teruglopend leerlingaantal, wordt geacht krimp in de hand te werken. In die lijn van gedachte zou bij het dorpstype 'krimpdorp' of 'jong krimpdorp' dus geen basisscholen verwacht worden, of zouden hier in het verleden basisscholen gesloten moeten zijn. Onderstaande tabellen geven een overzicht van de aanwezige en de in de laatste decennia gesloten basisscholen.

Dorp	Type	Basisschool
Borger	Grijdsdorp	
Odoorn	Grijdsdorp	
Valthe	Krimpdorp	
Exloo	Krimpdorp	
Drouwen	Krimpdorp	
Valthermond/Zandberg	Jong krimpdorp	
Nieuw-Buinen	Jong krimpdorp	
Tweede Exloërmond	Jong krimpdorp	
Ees	Restdorp	

Tabel 4: overzicht van de aanwezige basisscholen in de gemeente Borger-Odoorn

Dorp	Type	Jaartal sluiting
Eeserveen	Stabiel dorp	1993
Odoornerveen	Krimpdorp	Omstreeks 2000
Drouwenerveen	Kleine groeier	2005
Drouwenermond	Jong krimpdorp	2011
Eerste Exloërmond	Jong krimpdorp	2011
Buinen	Stabiel dorp	2013
Klijndijk	Jong krimpdorp	2013

Tabel 5: overzicht van in gemeente Borger-Odoorn gesloten scholen in de afgelopen decennia (bronnen: NPO Radio 1, 2010; Dagblad van het Noorden, 2010; RTV Drente, 2010; RTV Drenthe, 2013; Eeserveen, 2018)

Er zijn geen basisscholen te vinden in Ellertshaar en Odoornerveen (krimpdorpen), alle stabiele dorpen, Eerste Exloërmond, Drouwenermond en Klijndijk (jonge krimpdorpen), Drouwenerveen (kleine groeier) en Westdorp (restdorp). Zoals Tabel 5 laat zien hebben enkele dorpen wel een basisschool gekend. Beide tabellen laten geen duidelijke relatie zien tussen het dorpstype en de aanwezigheid, afwezigheid of het sluiten van een basisschool. Hoewel er in de media en dorpsgemeenschappen angstig gereageerd wordt op het sluiten van een basisschool en de eventuele gevolgen ervan (zie NPO Radio 1, 2010; Dagblad van het Noorden, 2010; RTV

Drente, 2010; RTV Drenthe, 2013; Eeserveen, 2018), wist de toenmalige wethouder in 2010 al tegen NPO Radio 1 te vertellen dat dit in Borger-Odoorn wel mee valt:

‘Ik constateer dat het voor jonge gezinnen geen belemmering is geweest om zich in Drouwenerveen te vestigen, waar in 2005 een school verdwenen is. Of in Odoornerveen waar 10 jaar geleden een school verdwenen is. (...) En als je daar een huis wilt kopen, dan moet je toch nog een aardig bedrag betalen. Dus kennelijk valt de liefde nog wel erg mee.’

Dit is in de lijn van de bevindingen van Elshof (2017), die ook geen relatie vond tussen het vestigen van gezinnen met kinderen in een dorp en de aanwezigheid, afwezigheid of een zojuist gesloten basisschool. De aanwezigheid van primair onderwijs geeft dus geen verklaring voor de verschillen in dorpsstypen.

In tegenstelling tot primair onderwijs, is vervolgonderwijs niet binnen de gemeente te genieten. Voor een mbo-opleiding kunnen jongeren redelijk dichtbij terecht; in Emmen, Assen, Stadskanaal en Veendam. Voor een Hbo of universitaire opleiding moeten jongeren al snel naar Groningen, met uitzondering voor enkele specifieke richtingen in Emmen en Assen daargelaten. bijlage 6: overzichtskaart vervolgonderwijs nabij Borger-Odoorn laat zien waar welke onderwijsinstelling gevestigd is en hoe zich dit (ruimtelijk) verhoudt tot het dorpsstypen. Ook hier lijkt wederom geen relatie te zijn tussen het dorpsstypen en de afstand tot MBO, Hbo of universitaire opleidingsmogelijkheden.

Triple A-voorzieningen

Zoals in voorgaande sectie te lezen is, is er alleen in het type ‘grijze dorpen’ een positief migratiesaldo voor 65-plussers te zien. Een verklaring hiervoor kan de aanwezigheid zijn van door ouderen gewenste voorzieningen in die specifieke dorpen (Gardner, 2011; Merkens, 2015; Elshof, 2017). Hieronder is daarom een overzicht te zien van dorpen die minimaal één van de Triple A-voorzieningen bezitten, waarbij het aantal pictogrammen correspondeert met het aantal aanwezige faciliteiten in dat dorp.

Dorp	Type	Arts	Apotheek	Aldi (supermarkt)
Borger	Grijzdorp			
Odoorn	Grijzdorp			
Exloo	Krimpdorp			
Nieuw-Buinen	Jong krimp dorp			
Valthermond/Zandberg	Jong krimp dorp			
Tweede Exloërmond	Jong krimp dorp			
Ees	Restdorp			

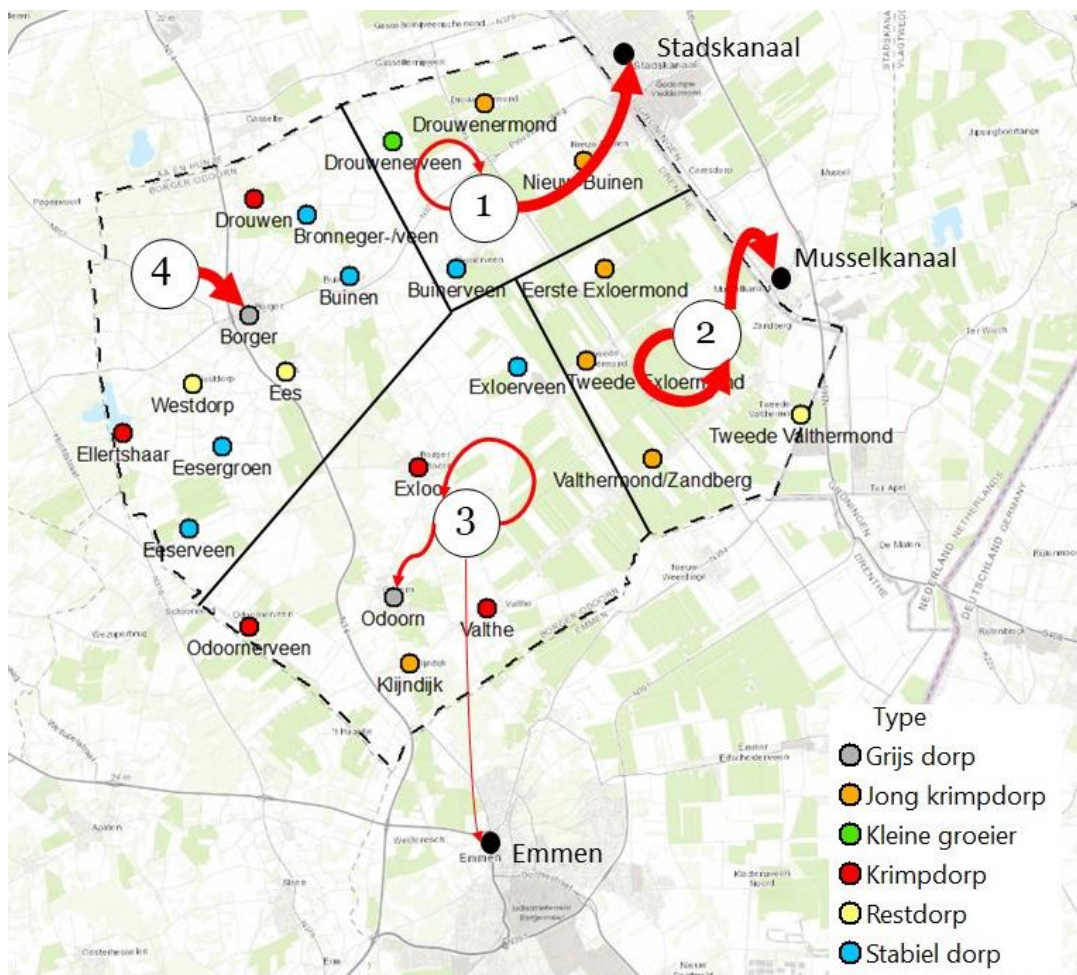
Tabel 6: overzicht aanwezige Triple A-voorzieningen in de gemeente Borger-Odoorn

Zoals Tabel 6 laat zien, zijn in de twee grijze dorpen (Borger en Odoorn) inderdaad de Triple A-voorzieningen aanwezig. Daarnaast zijn er nog twee dorpen, Exloo en Nieuw-Buinen, die ook beide alle Triple A-voorzieningen bezitten. Maar, deze dorpen laten geen positief migratiesaldo voor 65-plussers. Verder kennen de kernen Borger, Odoorn en Exloo een concentratie van aanbod in wonen, welzijn en (intensieve) zorg (Gemeente Borger-Odoorn,

2016), waarin de verklaring ligt waarom Exloo geen grijsdorp is. Een nadere uiteenzetting waarom juist Borger en Odoorn grijze dorpen zijn wordt gegeven in de volgende sectie.

Leefgebieden

In 2012 publiceert de gemeente Borger-Odoorn de Nota Leefgebieden 1 – van zes hoofdkernen naar vier leefgebieden (Gemeente Borger-Odoorn, 2012) op basis van een eerder door STAMM CMO uitgevoerd leefbaarheidsonderzoek (STAMM CMO, 2010). In dit leefbaarheidsonderzoek is gekeken naar waar men naar toe ging voor bepaalde voorzieningen. Hieruit bleek dat niet alle inwoners van de gemeente gericht waren op de gemeente zelf. Op basis hiervan zijn vier leefgebieden opgesteld. Leefgebied 1 is sterk gericht op Stadskanaal, leefgebied 2 is gericht op eigen voorzieningen en sterk gericht op Musselkanaal, leefgebied 3 is gericht op eigen voorzieningen waarbij Odoorn een belangrijke kern is en voor een deel op Emmen en leefgebied 4 is voornamelijk gericht op Borger en in veel mindere mate op kernen buiten de gemeente. Figuur 11 laat deze relaties zien. De dikte van de pijl laat de sterkte van de relatie zien. Een pijl die terugkeert naar het nummer staat symbool voor het gebruik van voorzieningen in eigen dorp.

Figuur 11: de leefgebieden binnen de gemeente Borger-Odoorn in kaart gebracht (bron: Gemeente Borger-Odoorn, 2012)

Het figuur laat zien dat het oostelijke, veenkoloniale deel van de gemeente vooral georiënteerd is op grote kernen buiten de gemeente. Leefgebieden 3 en 4 zijn gefocust op respectievelijk Odoorn (en deels haar eigen voorzieningen) en Borger. Hierbij in acht nemen dat Odoorn en Borger de triple A-voorzieningen bevatten en daarnaast voorzieningen bevatten voor ... zorg, lijken de leefgebieden een belangrijke verklaring voor het dorpstype 'grijs dorp'.

Conclusie ruimtelijke verklaringen

Deelvraag 4: *wat is de rol van sociale, economische en ruimtelijke factoren in het verklaren van variaties in demografische veranderingen in Oost-Drenthe?* Wordt hier deels beantwoord. In deze sectie is vooral gefocust op ruimtelijke factoren die bijdragen aan de variaties binnen een gebied. De sociale factoren zullen voornamelijk in de volgende sectie besproken.

Hoewel elk van de onderzochte verklaringen deels redenen bevatten waarom typen dorpen bepaalde trends laten zien, is er geen eenduidige verklaring te vinden. Elk van de verklaring is een stukje van de puzzel en draagt bij aan het totaalbeeld van het ontstaan van variaties binnen een regio. In acht moet genomen worden dat vele aspecten bijdragen aan een verklaring voor het betreffende type en het betreffende dorp. Hieronder is geprobeerd de ruimtelijke verklaringen voor de dorpsstyeringen te geven.

Zo lijkt het type ‘grijs dorp’ voornamelijk verklaart te worden door de aanwezigheid van triple a voorzieningen, de aanwezigheid van een wonen, welzijn en (intensieve) zorg cluster en de leefgebieden waarbinnen mensen zich bewegen voor hun (dagelijkse) voorzieningen.

Het type ‘jong krimp dorp’ wordt ruimtelijk verklaard door het aanwezige landschapstype, wat lagere woningprijzen veroorzaakte wat samen met het aantal aanwezige huurwoningen nog jongeren aantrekt.

‘Krimpdorpen’ kennen (deels) eenzelfde verklaring, maar hier worden de jongeren nog ‘weggejaagd’ uit de dorpen met hoge huizenprijzen ontstaan door een aantrekkelijk landschapstype.

Stabiele dorpen kennen een hoog percentage koopwoningen en een hoge mate van verbondenheid. Over het algemeen zijn het kleinere dorpen met weinig voorzieningen en geen primair onderwijs. Het zijn deze zaken die eraan bijdragen dat deze dorpen weinig fluctuaties in demografische data laten zien.

De kleine groeier lijkt in dit verhaal een *wildcard* aangezien er geen duidelijke verklaring te vinden is voor de ontwikkeling die het dorp heeft laten zien. In geen enkele factor verschilt het significant van de andere dorpen, behalve de demografische data. Het kan wellicht een ‘toevalstreffer’ zijn of een unieke uitschieter.

4.4 Een verdiepingsslag: de dorpen in

Voorgaande sectie ging voornamelijk dieper in op ruimtelijk factoren die van belang zijn voor wat betreft variaties in demografische ontwikkeling. Deze sectie zal het aspect ‘sociaal’ behandelen van deelvraag 4. Ook de economische factor zal in deze sectie nader besproken worden. Om deze vraag te beantwoorden, zijn interviews uitgevoerd. De interviews zijn gehouden met jongeren in de geselecteerde casestudy dorpen (zie Analyse van secundaire data). Het doel van de interviews was daarnaast om inzichtelijk te maken welke factoren het meest belangrijk zijn voor jongeren (18 tot en met 35) wanneer het gaat om een locatiekeuze voor hun huisvesting. Daarmee wordt ook antwoord gegeven op deelvraag 5: Welke factoren spelen een rol in de keuze voor een woonplaats bij jongeren tot 35 jaar in anticiperregio Oost-Drenthe? Dit zal aan de hand gaan van de overkoepelende drie typen factoren: ruimtelijk, sociaal en economisch, waarbij het aspect sociaal de meeste aandacht krijgt.

Sociale factoren

Sociale factoren bevinden zich vaak op een persoonlijk niveau. Deze kwamen dus ook sterk naar voren tijdens het interview. Onderstaand worden sociale binding en levensfase besproken.

Vrienden voor het leven

Een groot local social capital bestaande uit vrienden en familie heeft een dempend effect op verhuizingen uit een kern (zie Lee, 2003; David, et al., 2010). Veel vrienden in een dorp zorgen dus voor een sterke lokale binding. Uit de interviews is gebleken dat deze lokale binding, veroorzaakt door vrienden, erg belangrijk is voor wat betreft de locatiekeuze voor vestiging en het wel of niet vertrekken uit een dorp. Alle respondenten in Odoorn gaven bijvoorbeeld aan dat vrienden de belangrijkste reden waren dat zij in Odoorn bleven ‘plakken’. Op de vraag of ze zou vertrekken als haar vrienden elders zouden wonen, geeft Vera (25) het volgende antwoord:

‘Als ze overal en nergens wonen. dat is best wel bepalend voor mij. Ik mag heel graag bij mijn familie wonen. Dichtbij mijn familie en mijn vrienden.’

Vrienden zijn niet de enige die sociale binding vormen met het dorp. Het feit dat veel mensen er elkaar kennen, draagt bij aan de sociale cohesie binnen het dorp waardoor de respondenten een nog sterkere binding met het dorp voelden. Zo vertelt Nick (28) over Valthe:

‘Ons kent ons. Dat is altijd wel fijn. Er wordt altijd wel op je gepast. Het zijn allemaal stuk voor stuk hele vriendelijke mensen. Dat komt ook een beetje van jongs af aan ken je ze. Het voelt heel vertrouwd en dat is wel een groot pluspunt.’

Tim (33) uit Valthe deelt deze mening:

‘Veilig. Je kent ook iedereen. Iedereen weet ook wel van die (zoontje) hoort hier niet te zijn en die brengt die dan ook wel weer naar huis of zo.’

Een sterke basis(-school)

Toch blijven vrienden een van de belangrijkste factoren die de sociale binding veroorzaken bij de respondenten. De vrienden in voorgaande sectie moeten ergens gemaakt worden. Alle respondenten uit Odoorn geven aan dat hun vriendengroep bestond uit vrienden die zij gemaakt hadden op de basisschool van het dorp. Op de middelbare school en later in het vervolgonderwijs maakten zij ook vrienden, maar toch bleven hun basisschoolvrienden het belangrijkste. Vera vertelt bijvoorbeeld:

‘Dat is net als mijn vriendengroep, die bestaat uit de kinderen of de mensen die ik heb leren kennen in de peuterspeelzaal. Dat zijn heel veel groepen hier en mijn vriend die heeft dat bijvoorbeeld ook. De groep daarvoor ook en de groep daarna ook.’

Hoewel onder andere Elshof (2017) laat zien dat het vertrekken van een basisschool uit een dorp geen invloed hoeft te hebben op het aantal jonge gezinnen dat er komt wonen, kan het wel andere gevolgen hebben. Zo is de basisschool een plek waar volgens vele van de respondenten sociale binding is ontstaan, in ieder geval in Odoorn.

'Onze club'

Toch is een basisschool niet het enige waar sociale binding kan ontstaan. In Valthe is deze sociale binding een gevolg van het rijke verenigingsleven, zoals Basilius (19) vertelt:

'Het is een klein dorp maar wel actief in de zin van dat er veel verenigingen zijn. Veel vrijwilligers. Er zijn best wel dingen te doen als je dat zelf ook graag zou willen.'

Een bijzondere rol in het dorp wordt vervuld door de voetbalclub. Hoewel volgens Kan (2007) lidmaatschap van een club niet zozeer een dempend effect heeft op korteaafstandsverhuizingen, lijkt het voor de respondenten toch erg belangrijk te zijn. Maar, lidmaatschap van een club heeft er hier voor gezorgd dat deze jongens vrienden zijn geworden. En, zoals bekend, hebben vrienden wel een dempend effect op verhuizingen. Nick (28) vertelt bijvoorbeeld over de voetbalclub in Valthe:

'Ik zit hier ook op de voetbalclub van Valthe. Eigenlijk de hele jongensgroep van mijn leeftijdscategorie is hier ook gebleven. We voetballen nog steeds met z'n allen hier. We zijn nog steeds met z'n allen bij mekaar.'

Hoewel de dorpen een rijk verenigingsleven kennen, moeten de jongeren toch vaak ergens anders heen voor vermaak. Zowel de jongeren in Valthe als in Odoorn geven aan dat er niet echt veel te doen is naast de voetbalclub of het jaarlijkse dorpsfeest. Emmen wordt dan vaak genoemd als dorp waar de jongeren naar toe trekken, zoals Nick (28) hier toelicht:

'Er is weinig te beleven. Als je echt iets wilt doen dan zal je naar Emmen toe moeten. Dat is hier vlakbij dat scheelt dan weer wel. Maar in Valthe is er weinig.'

Ondanks de grote animo voor de clubs, zowel in Valthe als in Odoorn, staan de clubs toch onder druk. Het beleid voor wat betreft leefgebieden die de gemeente Borger-Odoorn heeft opgezet heeft ook gevolgen voor de voetbalvereniging in het dorp. Zo wil de gemeente binnen een leefgebied de sportfaciliteiten centreren om kosten te besparen. Hoewel dit ervoor kan zorgen dat er verder gereisd moet worden voor het voetbalpotje, wordt er door de respondenten niet verwacht dat dit voor een verlies aan leden zorgt, zoals Mathijs (28, Valthe) vertelt:

'Ik denk dat er ook wel een heleboel gewoon meegaan. Ze weten dat het nodig is en dat ze zelf de boel niet meer recht kunnen houden. Het is kiezen of delen.'

Opvallend is wel dat dit vooral aan de orde wordt gebracht door respondenten uit Valthe en niet zozeer uit Odoorn. Valthe is een kleiner dorp en de vereniging heeft dus ook minder leden. Het kan dus zo zijn dat de noodzaak voor een centralisering al wel bij de Valthenaren wordt gevoeld, maar nog niet zozeer bij de Odoorners. Tim bevestigt dit door te zeggen:

'Als ze daar een mooi complex tussen Valthe en Odoorn hier neer zetten, dat zou ik wel toejuichen. Op een gegeven moment moet je verder kijken dan wat je eigen idealen zijn. Je moet een beetje de realiteit onder ogen blijven zien.'

Liefde maakt blind. Of toch niet?

Uit de literatuurstudie kwam naar voren dat ook een partner een belangrijke invloed kan hebben op de keuze voor een woonplaats (Rérat, 2014). De meningen van de respondenten over de invloed van de partner liepen nogal uiteen. Bij de personen die al een partner hebben, heeft dit deels wel meegespeeld. De van origine Friese Djura (22) vertelt over haar verhuizing naar Odoorn:

'In eerste instantie was het niet mijn eigen keuze geweest om hier te gaan wonen, maar het dorp waar ik woonde in Friesland daar heb ik sowieso niets mee. (...) Ik had in Friesland niet echt een vriendengroep. Mijn vriend komt uit dit dorp en eigenlijk was dat wel een beetje de reden dat ik deze kant op ben gekomen.'

Hoewel de afwezigheid van een lokale binding bij Djura enerzijds en de sterke lokale binding van haar vriend anderzijds ook meespeelden, was het toch de liefde die haar heeft doen kiezen te verhuizen naar Odoorn. Ook de vriendin van René (32) is voor hem verhuist naar Odoorn.

Voor de personen die nog niet gesetteld zijn, staat de toekomst nog wat meer open. Zo antwoordt Nick (28) op de vraag of hij ooit zal verhuizen voor een partner het volgende:

'Ik zou er niet heel moeilijk over doen, alleen het is op dit moment wel een moeilijke om het bedrijf zo achter te laten en weg te gaan. Het is niet zo dat ik gehecht ben aan Valthe dat ik hier persé wil blijven wonen, maar ik hoef hier niet weg.'

Ruimtelijke factoren

Ook ruimtelijke factoren zijn aan bod gekomen tijdens de interviews. Hieronder wordt ingegaan op het woningaanbod en daarnaast kort op voorzieningenniveau en bereikbaarheid.

Te koop gevraagd: starterswoning

Een sterke lokale binding zorgt ervoor dat de jongeren graag in het dorp willen blijven wonen. Hierbij komt het volgende punt aan de orde: een geschikte woning vinden. In Odoorn kan dit nog wel eens lastig liggen. Er zijn niet echt starterswoningen en door de recente ontwikkelingen op de markt wordt het steeds moeilijker voor starters om een woning te kopen. Gelukkig kent Odoorn de in het dorp welbekende 'flatjes': een complex van acht appartementjes. Maar, door dezelfde ontwikkelingen op de markt, kennen deze 'flatjes' weinig doorstroming. Het gevolg is dat veel jongeren thuis wonen, terwijl zij graag het huis uit willen. Ook Valthe kent dezelfde problematiek. Er zijn al weinig huurwoningen, en de mensen die erin wonen blijven er ook zitten. Daarnaast worden ouderen gestimuleerd langer thuis te wonen, wat de doorstroming nog meer vermoelijkt. Tim (33) legt dit uit:

'Nee, zit weinig verloop in. Mensen die er wonen, die blijven er wonen totdat ze gestrekt gaan en dan eruit.'

'Ik snap wel dat het hele dorp vergrijst. Maar er willen juist heel veel jongen hier blijven wonen en die kans is er juist niet. We hebben hier nieuwbouw, zijn ze starterswoningen gestart te bouwen... Het begon vanaf twee ton. Welke starter kan dat nou betalen?'

Ook in Valthe is één zelfde probleem, weet Basilius (19):

'Ik zit met veel jonge jongens in het voetbalteam. (...) Die hebben nu allemaal een startershuis en volgens mij is het echt heel moeilijk om hier iets te vinden. Wat ik hoor dus. Die jongens kunnen echt niks vinden. Als ik op die leeftijd kom en de situatie blijft zoals die nu is, dan is er helemaal niks meer voor mij te vinden.'

In Odoorn zijn meer huurwoningen te vinden. Toch blijkt het voor jongeren lastig te zijn om een dergelijke huurwoning te bemachtigen, mede omdat veel huurwoningen bestemd zijn voor ouderen. Zoals Vera (25) hier vertelt, waarin zij ook vertelt over het eerdergenoemde 'flatje':

'Je hebt hier weinig huurwoningen. Je hebt hier één flatje waar mijn broertje bijvoorbeeld daarvoor inzat, daar heb ik ook ingeschreven op gestaan, drie jaar lang en toen was ik nog niet aan de beurt. (...) Ik denk wel driekwart van alle huurwoningen zijn hier seniorenwoningen. Dus wij mogen daar niet in en de flatjes waar mijn broer in zat, daar willen ze nu jongerenwoningen van maken. Dus ben je 24 jaar dan kom je niet meer in aanmerking.'

Figuur 13: de 'flatjes' in Odoorn: de enige goedkope huurwoningen beschikbaar voor jongeren

Figuur 14: naast het jaarlijkse dorpsfeest is er iet veel te doen in Valthe (bron auteur)

Figuur 12: de basisschool in Odoorn waar veel vriendschappen zijn ontstaan (bron: auteur)

Figuur 15: in de nabije omgeving van Valthe liggen veel andere kernen en ook de afstand naar Emmen is niet groot (bron: auteur)

Het belang van lokale contacten, ook wel *local ties* genoemd (David, et al., 2010), wordt hier nogmaals benadrukt. Vrijwel alle respondenten, zowel in Odoorn als in Valthe, die op zichzelf woonden, woonden in een koophuis. En ook vrijwel alle respondenten gaven hierbij aan dat zij deze woning ‘via-via’ gevonden hebben. Zij kenden bijvoorbeeld mensen die hun woning kwijt wilden, terwijl deze nog niet te koop stond, of ze hadden een gunfactor bij de verkopers, waardoor er iets van de prijs af kon. René (32) uit Odoorn vertelt:

‘De mensen die hier eerst wonen, die kende ik. Het huis stond al een maand of 7 te koop. Op een avond heb ik gewoon aangebeld en gezegd: ik wil je huis kopen en ik kan dit en dat geven. (...) En twee uur later was het rond.’

Ook Djura (22) en haar vriend zijn in Odoorn op een vergelijkbare wijze aan en huis gekomen zijn:

‘Huizen zijn hier eigenlijk binnen no-time verkocht allemaal. Ik ken gewoon heel veel mensen die op zoek zijn naar een huisje op dit moment. Dit huisje, je ziet het wel het is nog niet helemaal af, echt via via hebben wij toevallig dit huisje kunnen kopen.’

‘Zand-Drenten versus veen-Drenten’, ronde twee

Dat er elders voldoende of goedkopere woningen beschikbaar zijn, betekent het niet dat jongeren daarheen trekken. Zoals in voorgaande paragrafen reeds beschreven is, zijn de goedkopere woningen vooral te vinden in de jonge krimp dorpen in het veenlandschap. De geïnterviewden woonden allen in het esdorpen landschap. Velen gaven ook aan dat zij eventueel wel naar een ander esdorp wilden verhuizen, maar niet naar een dorp binnen het veenkoloniale landschap. Op de vraag wat er mis is met Valthermond, waar Tim (33) niet naar toe zou willen verhuizen vanuit Valthe, geeft hij het volgende antwoord:

Niks in principe. Het is vrij lang en uitgestrekt. (...) Ja, ik denk een iets andere mentaliteit. Wat stugger denk ik. Moeilijker om wat gedaan te krijgen. Ik heb helemaal niks tegen dat dorp, hoor!

Als mensen dan wel de ‘sprong’ maken naar een minder populair dorp, dan willen velen van deze toch wel weer terug. Tim (33) vertelt over een ervaring met een vriend:

‘Er is één van onze vriendengroep die heeft net haar woning verkocht in Klijndijk. Die zijn eerst naar Klijndijk gegaan omdat hier niets was. Die wonen hier nu. Anderen hebben net hun woning verkocht en die zijn aan het zoeken voor hier.’

Deze sterke aanwezige scheiding tussen veen- en zanddorpen komen dus niet alleen uit de ruimtelijke analyse naar voren, maar ook in de interviews. Hoewel het voor deze mensen het overwegen waard is, gezien de goedkopere woningen, trekt het ze toch niet. Wat sommigen rest is dus langer blijven hangen in het ouderlijk nest.

Begrijpelijk is dan ook dat Valthe en Odoorn (beide esdorpen) door alle respondenten als mooi werd bevonden. Vooral de omgeving werd gewaardeerd. Dit sluit aan bij de bevindingen van Bijker et al. (2012) dat het esdorpenlandschap als mooi wordt ondervonden. De afkeer die er bij sommige respondenten is voor dorpen als Valthermond bevestigd daarnaast dat veengebieden minder gewaardeerd worden (Bijker, et al., 2012)

Bereikbaarheid

Op de vraag waarom Basilius (19) besloten heeft om toch op kamers te gaan, werd het puntje van bereikbaarheid met het ov aangestipt:

‘Een uur en een kwartier als alles goed aansluit, maar dat is niet altijd het geval. Je hebt maar twee keer om het uur een bus en die bus gaat naar Emmen toe. Dan moet je van Emmen nog naar Groningen toe, maar Groningen is dichterbij. Valthe is dichterbij Groningen dan dat Emmen dat is. Het zou fijn zijn als er een bus door

Valthe gaat en dan door naar Borger. (...) Vanuit Borger is het maar een uurtje. (...) Dat is voor mij echt een duidelijke reden. Ik heb echt geen zin om zo lang te reizen. Plus op kamers zijn dat vind ik ook superleuk.'

Toch is dit niet voor iedereen een reden om te verhuizen naar Groningen. René (32) vertelt dat de verbinding tussen Groningen en Odoorn toch beter was:

'Ik was meestal een driekwartier onderweg met de bus. Dat is nog wel te doen.'

Hoewel René hier vertelt dat het 'wel meevalt', hebben andere mensen uit Odoorn andere ervaringen. Djura (22) geeft op de vraag of er iets kan verbeteren aan het dorp, het volgende antwoord:

'Openbaar vervoer. Er gaat één bus naar Emmen en één bus naar Gieten. De verbinding is niet al te best altijd.'

Voorzieningen

Minder belangrijk was de aanwezigheid van voorzieningen. Hoewel Valthe bijvoorbeeld niet erg veel voorzieningen kende, werd dit niet zozeer als een probleem ondervonden. Vaak werd het wel genoemd tijdens het interview als een minpunt aan het dorp. Maar het minpunt bleek niet onoverkomelijk te zijn. In de nabijheid van Valthe zijn namelijk andere kernen die basisvoorzieningen kennen. Daarnaast ligt Emmen vlakbij, waar zich een rijk voorzieningenaanbod bevindt. De respondenten uit het dorp Odoorn waren tevreden over het voorzieningenaanbod. Bovendien werd het eventuele verdwijnen voorzieningen niet vaak aangedragen als reden om te verhuizen. Gezien de geringe afstanden tussen kernen, blijken voorzieningen niet zo zeer een reden voor een verhuizing.

'Het is een heel mooi dorp. Alles is hier wel aanwezig om je kind hier wel goed op te voeden. Je hebt een sportpark. Een leuke basisschool. Het is allemaal dichtbij. Als ik mijn kind dan van school willen halen, kan ik zo de fiets pakken en ben ik zo weer terug. Wat dat betreft is het wel makkelijk. Ik heb het hier altijd hartstikke goed gehad, dus ik denk dat mijn kind het hier ook wel hartstikke goed kan hebben.'

Economische factoren

Als laatste wordt kort ingegaan op economische factoren. In deze sectie gaat het over werkgelegenheid en educatiemogelijkheden in de omgeving. Educatiemogelijkheden in de omgeving, werkgelegenheid.

'Als je wilt, kun je altijd wel werken'

Hoewel de regio bekend staat als een regio met minder werkgelegenheid, was dit voor velen vaak geen reden om te vertrekken uit het dorp. Ook al hadden zij een hbo-studie afgerond, dan hadden zij vaak niet de ambitie om echt carrière te maken. De reistijd naar iets betere banen, wordt vaak voor lief genomen. René (32, Odoorn) heeft namelijk jarenlang veel kilometers afgelegd om bij zijn werk te komen. Ook Basilius (29, Valthe) vertelt dat dit geen probleem is voor hem:

'Ja. Vanuit hier kan ik best wel ver reizen op zich. Ik ken wel veel mensen die hier wonen en dan in Groningen werken. Of in Zwolle. Op zich is dat allemaal best wel prima te doen. Dat is wel het maximum wat ik zou willen doen van hier.'

Een enkeling geeft aan dat wanneer zij ervoor zouden kiezen echt carrière te willen maken, dat zij dan naar het westen zouden moeten gaan. Bij een enkele van de hoger opgeleiden (lees Hbo) die nog niet per se gesetteld zijn (geen eigen woning, geen partner) op de achtergrond speelt

carrière een rol. Basilius (19) geeft bijvoorbeeld ook aan dat hij nog niet zeker weet of hij terugkeert naar Valthe na zijn studie:

‘Hier wel in de buurt maar ik weet niet zeker of ik in Valthe zelf wil wonen. Als het kan met het werk en zo. Ik zou het wel leuk vinden.’

Op dezelfde vraag geeft Mathijs (28) een vergelijkbaar antwoord:

‘(...) Ik werk nu bij ABN-AMRO-verzekeringen, als ik daar verder in wil, er zijn hier nergens hoofdkantoren of wat dan ook. Doorgroeien kan hier niet. Dan moet ik op een gegeven moment ook wel naar Amersfoort of naar Amsterdam toe. (...) Daarom zeg ik, ik heb hier zoveel sociaal zitten. Zolang ik hier kan werken, blijf ik hier graag.’

Antwoord op deelvraag

Over de deelvraag welke factoren de keuze bepalen voor jongeren om ergens van te wonen, kan het volgende gezegd worden. Gebleken is dat sociale binding een belangrijke rol speelt voor de locatiekeuze voor jongeren tot 35 jaar, dan wel niet het allerbelangrijkste. Dit kan op verschillende manieren ontstaan, bijvoorbeeld door een basisschool maar ook door lidmaatschap van een voetbalclub. Daarnaast spelen moeilijkheden rondom de woningmarkt een kleinere rol bij locatiekeuze. Ook is een kleine rol weggelegd voor een eventuele partner en zijn/haar bereidheid om te verhuizen. Op de achtergrond speelt ook werkgelegenheid en educatiemogelijkheden mee. Bij educatiemogelijkheden zijn de bereikbaarheid ervan een reden voor jongeren om eventueel te verhuizen.

Hoewel deze sectie aangetoond heeft dat sociale binding van belang is voor jongeren, wordt hiermee niet de verschillen tussen de typologie verklaart. De respondenten in zowel Odoorn als Valthe geven vergelijkbare antwoorden voor wat betreft belangrijke motieven voor hen om te verhuizen.

5. CONCLUSIE

Dit onderzoek heeft geprobeerd om inzichtelijk te maken hoe verschillen in demografische ontwikkelingen binnen een regio tot stand komen en welke factoren hieraan bijdragen. Dit is gedaan aan de hand van een clusteranalyse van demografische data, welke resulteerde in een dorpsstypering. Vervolgens zijn een ruimtelijke analyse en interviews uitgevoerd om de onderliggende factoren bloot te leggen. Het doel van het onderzoek was om inwoners van anticipeerregio Oost-Drenthe, belangenverenigingen en het BOKD handvaten te geven om om te kunnen gaan met de demografische veranderingen.

Na het bespreken van alle resultaten, kan in deze sectie een conclusie gevormd worden. Dit wordt gedaan aan de hand van een antwoord op de hoofdvraag. Omdat de conclusie deels het opstellen van aanbevelingen bevat, zullen de aanbevelingen eerst worden besproken, waarna, een discussie en suggesties voor vervolgonderzoek volgen.

5.1 Antwoord op de hoofdvraag

De hoofdvraag welke in deel 1 van deze studie is opgesteld, luidt als volgt:

Wat zijn de sociale, ruimtelijke en economische factoren die de verschillen bepalen in de demografische ontwikkeling tussen dorpen in anticipeerregio Oost-Drenthe en hoe kan een dorp hierop inspelen?

De onderzoeksvraag is dus tweeledig: enerzijds verklarend voor wat betreft de factoren die variaties bepalen, anderzijds visievormend of aanbevelend voor wat betreft het inspelen op deze factoren en variaties. De conclusie zal dan ook bestaan uit twee delen, beginnende met het verklarende deel. Vervolgens worden ontwikkelingsstrategieën opgesteld.

Factoren die variaties in demografische ontwikkelingen bepalen

Uit zowel de ruimtelijke analyse als de interviews is gebleken dat een divers palet bijdraagt aan de variaties in demografische ontwikkeling. Ten aanzien van het eerste deel van de onderzoeksvraag (welke factoren de verschillen bepalen in demografische ontwikkeling) kunnen de volgende conclusies gevormd worden.

Ten eerste is gebleken dat dorpskarakteristieken een zwaarwegende factor zijn, dan wel niet de belangrijkste in het verklaren van variaties in demografische ontwikkeling op een lokale schaal. Hierbij moet gedacht worden aan landschapstype, aantrekkelijkheid van een dorp, de huizenprijzen, het aantal huurwoningen en het voorzieningenaanbod. Wel beïnvloeden al deze factoren elkaar en is het moeilijk om ze los van elkaar te zien. Zo bepaalt het landschapstype onder meer de aantrekkelijkheid van een dorp, wat zich vervolgens door vertaalt in de huizenprijzen. Ook voorzieningen bleken een belangrijke indicator voor demografische ontwikkeling, maar hierbij dient wel opgemerkt te worden dat dit verschilt per leeftijdscategorie. Dorpen die de Triple A-voorzieningen en daarnaast een cluster hebben van woon-, zorg- en welzijnsfuncties bevatten, hebben een grotere kans om veel ouderen aan te trekken. Hierbij dient wel opgemerkt te worden dat gedrag van mensen ten aanzien van voorzieningengebruik in acht moet worden genomen. Het alleen aanwezig zijn van Triple A-voorzieningen voorspelt niet hoeveel ouderen er in een dorp (komen te) wonen. Er moet ook gekeken worden naar van welke dorpen voornamelijk gebruik van gemaakt wordt voor wat betreft voorzieningen. Hieruit kan verklaard worden waarom ouderen wel naar de ene kern verhuist en niet naar een andere als deze beide de Triple A-voorzieningen bevatten. De aanwezigheid van een basisschool, waarvan vaak gedacht wordt dat dit belangrijk is voor jonge gezinnen, bleek dan weer geen belangrijke factor te zijn voor bevolkingsontwikkeling.

Als tweede kan er geconcludeerd worden dat economische factoren hebben minder invloed hebben op de verschillen in demografische ontwikkeling tussen verschillende dorpen. De

dorpen bevinden zich namelijk allemaal binnen dezelfde economische regio en de afstand tot een stad heeft niet kunnen verklaren waarom een dorp een bepaald ontwikkelingspatroon liet zien. Ook de jongeren in de interviews gaven aan dat de invloed van werkgelegenheid op hun keuze voor een woonplaats erg klein was. Voor hen wogen andere factoren zwaarder, zoals de sociale binding met een dorp.

Hierbij sluit de laatste conclusie goed aan. Specifiek voor de gemeente Borger-Odoorn kan geconcludeerd worden dat van de sociale factoren sociale binding het belangrijkste is voor de keuze van jongeren voor wat betreft hun woonplaats. Als zij veel sociale binding hebben in een bepaald dorp, dan kiezen zij ervoor om daar te blijven wonen. De moeilijkheden op de woningmarkt zijn voor hen geen reden om toch weg te trekken. Geconcludeerd wordt verder dat een plek in een dorp waar jongeren elkaar kunnen leren kennen en banden kunnen versterken, zoals een voetbalclub of een basisschool, belangrijk zijn om deze sociale binding te creëren.

Interessant is dus dat de jongeren door hun sterke sociale binding het liefst in een dorp willen blijven wonen, terwijl op basis van ruimtelijke verklaringen verwacht wordt dat zij juist zouden vertrekken naar goedkopere gebieden binnen de regio. Een uitleg hiervoor wordt gegeven in de sectie 5.3 Discussie. Op basis van bovenstaande kan uiteindelijk geconcludeerd worden dat de belangrijkste factoren die de demografische verschillen tussen dorpen bepalen ruimtelijke zijn. De belangrijkste factoren die bepalen waar (jonge) mensen zich vestigen, liggen vooral op sociaal en persoonlijk vlak.

Vrijwel alle dorpen laten een bevolkingsafname zien. Dit is volgens voorspellingen ook onoverkomelijk. Wat wel gedaan kan worden, is meebewegen met deze bevolkingsafname aan de hand van de factoren die onderlinge verschillen bepalen. Hoe dat gedaan kan worden wordt in de volgende sectie nader uiteengezet. Deze sectie behandelt de aanbevelingen voor het onderzoeksgebied aan de hand van het opstellen van ontwikkelingsstrategieën. Per dorptype is een ontwikkelingsstrategie opgesteld, welke gebaseerd is op de gevonden resultaten specifiek voor dat dorptype. Omdat interviews zijn gehouden in een grijs dorp en een krimpdorp, kunnen deze ontwikkelingsstrategieën beter uitgewerkt worden

Ontwikkelingsstrategie voor grijze dorpen:

Gebleken is dat deze dorpen voornamelijk in trek zijn bij ouderen. Er wordt daarom geadviseerd om hier zogenaamde ‘zilveren oorden’ van te maken. Zet hierbij in op zorg en meer specifiek intramuraal zorg. Zorg dat de voorzieningen op peil zijn en organiseer zorg aan huis in de rest van de regio vanuit deze dorpen. De mensen in de andere gebieden zoeken waarschijnlijk de zorg over de grens, dat is een natuurlijke beweging waarbij mensen niet zozeer in grenzen denken. Hierbij is het wel belangrijk om afspraken te maken met de andere dorpen waar mensen heentrekken voor zorg, conform de leefgebieden binnen de gemeente. In het kader van de anticiperregio Oost-Drenthe is het misschien interessant om al deze ‘zilveren oorden’ in kaart te brengen en hier te zorgen dat de zorg van topniveau is. De lijn die hierbij ingezet is bij de vier leefgebieden, is een lijn die voortgezet kan worden voortgezet.

Ontwikkelingsstrategie jonge krimpdorpen en krimpdorpen:

De verklaring voor de demografische ontwikkeling die jonge krimpdorpen en krimpdorpen laten zien zijn vergelijkbaar. Beide dorpen worden getroffen door krimp, maar de jonge krimpdorpen kennen nog een relatief hoog geboortecijfer. Omdat aantrekkelijkheid gebaseerd is op ontzettend veel zaken, is het moeilijk om hier invloed op uit te oefenen.

Waar wel invloed op uitgeoefend kan worden is het woningbestand. Meer specifiek voor krimpdorpen betekent dit dat de aantrekkelijkheid van de dorpen ervoor zorgen dat de huizenprijzen altijd hoog zullen zijn. Dit resulteert erin dat jongeren hier moeilijk woningen kunnen vinden. Toch hebben de interviews aangetoond dat jongeren hier graag willen blijven

wonen. Er wordt daarom geadviseerd om in deze dorpen projecten op te starten om de jongeren toch te behouden. Een specifiek project wordt bij de algemene aanbevelingen besproken.

Meer specifiek voor de jonge krimpdorpen komt daarbij dat deze niet perse gericht zijn op voorzieningen binnen de gemeentegrenzen. Het is daarom van belang om als regio zijnde in gesprek te gaan over het gebruik van deze voorzieningen. Voorzieningen in jonge krimpdorpen zelf zijn voor deze mensen minder belangrijk, wat ervoor pleit om minder sterk in te zetten op het instandhouding van de voorzieningen in dit gebied van de gemeente. Het is ook belangrijk om hier onderzoek uit te voeren naar de woonbehoeften van jongeren.

Ontwikkelingsstrategie stabiele dorpen

De stabiele dorpen hebben gebleken kleine dorpen te zijn waar weinig voorzieningen aanwezig zijn. Een duidelijke verklaring voor waarom deze dorpen stabiel zijn is nog niet naar boven weten te halen. Aangezien deze dorpen stabiel blijken te zijn en dus weinig verloop laten zien, wordt geadviseerd om de huidige lijn qua beleid voor deze dorpen door te zetten. Hierbij dient natuurlijk wel opgemerkt te worden dat de leefbaarheid op peil gehouden moet worden.

Ontwikkelingsstrategie kleine groeier

Uit de analyse komen geen duidelijke verklaringen naar voren voor de demografische ontwikkeling die de kleine groeier laat zien. Een ontwikkelingsstrategie opstellen voor een dergelijk dorp wordt daarom onmogelijk. Er is nader onderzoek nodig naar de verklaring voor de groei van dit dorp. Zie hiervoor ook de suggesties voor vervolgonderzoek.

5.2 Aanbevelingen

Hoewel de ontwikkelingsstrategieën ook deels gezien kunnen worden als aanbevelingen, zijn er ook nog extra aanbevelingen die opgesteld kunnen worden naar aanleiding van de bevindingen. Deze worden hieronder kort toegelicht. Ze zijn opgedeeld in aanbevelingen specifiek voor de gemeente Borger-Odoorn en algemene aanbevelingen.

Aanbevelingen gemeente Borger-Odoorn

Wat prominent naar voren kwam uit de interviews is dat jongeren wonende in Valthe en Odoorn hier graag willen blijven wonen. Een pijnpunt hierbij is het tekort aan huurwoningen en goedkope (starters-)woningen. De markt wordt nog extra onder druk gezet door het stimuleren van ouderen om langer thuis te wonen, waardoor de doorstroming vertraagd en er steeds minder goedkope starterswoningen vrijkomen. Tel hierbij op dat vooral het esdorpenlandschap gewild is en je krijgt een tekort. De vraag naar starterswoningen is er daadwerkelijk. Een methode als 'Ruilverwoning', toegepast in krimpgemeente Weststellingwerf, kan een mooi startpunt zijn om deze problematiek aan te kaarten. De insteek is hierbij om eerst de bestaande woningvoorraad onder de loep te nemen, aan de hand van een stappenplan (Mijn Omgevingsvisie, 2017; Boodt, 2018):

- 'Ruilen' binnen de bestaande bebouwde voorraad;
- Transformatie van een bestaand object, waaronder splitsen van grote woningen;
- Nieuwbouwproject op een geschikte locatie.

Een tweede aanbeveling gaat in op de hoge mate van lokale sociale binding die is gevonden. Deze sociale binding is op dit moment nog erg lokaal en gericht op het dorp zelf, omdat daar gebruik gemaakt werd van de voorziening waar de sociale binding ontstaan is. Dit versterkt de banden met het dorp. De beleidslijn die is ingezet voor het centraliseren van voorzieningen kan hier verandering in brengen. Het hebben van vrienden buiten de woonplaats kan ervoor zorgen dat jongeren uiteindelijk ook de grens van hun woonplaats over durven te kijken om ergens anders een starterswoning te kopen. Een nadeel wat hieraan kleef is dat de vrienden zo

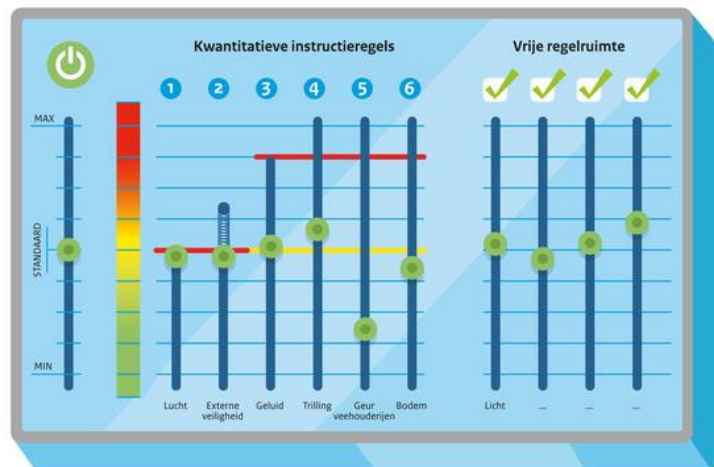
verspreid kunnen raken. Ook zullen aantrekkelijkheid van een dorp altijd een rol blijven spelen, net zoals het verschil tussen veen en zand. Met wie er samengevoegd gaat worden, kan dus het best afhangen van de leefgebieden.

Een derde aanbeveling sluit hierbij aan. Er is gebleken dat binnen de gemeente Borger-Odoorn het verschil tussen veen en zand echt leeft. Hoewel er nog veel onduidelijk over is en dit wellicht nader onderzocht moet worden, is het belangrijk om dit in het achterhoofd te houden. Verwacht bijvoorbeeld niet dat je mensen kan ‘sturen’ voor wat betreft hun woonplaats. Dat er elders goedkope (starters-)woningen beschikbaar zijn, betekent niet dat jongeren daar ook *willen* wonen. Houdt hier bij woonvisies en planningen rekening mee en zorg ervoor dat de woningvoorraad flexibeler wordt.

Overige aanbevelingen

Daarnaast zijn er overige aanbevelingen die niet zozeer context specifiek zijn, maar nuttig kunnen zijn voor heel anticipeerregio Oost-Drenthe of misschien wel andere anticipeer- en krimpregio's. Zo is opvallend dat niet elke gemeente data paraat heeft over migratiestromingen (zie ook 6. Reflectie), terwijl dit wel een essentieel, als niet het belangrijkste facet is van krimpbewegingen. Er wordt dan ook aanbevolen om hierin een actievore rol aan te nemen en niet afhankelijk te worden van provincies of trendbureau 's. Hierin kan natuurlijk wel afstemming gezocht worden met andere gemeenten. Door het zelf in de gaten houden van trends, kan er ook sneller ingezet worden op initiatieven die aansluiten bij deze ontwikkelingen.

Dit sluit aan bij een tweede aanbeveling, namelijk het soepel omgaan met beleidsregels en bestemmingsplannen. In tijden waar ontwikkelingen elkaar rap volgen, is het belangrijk snel te kunnen schakelen en out-of-the-box te kunnen denken. Een idee zou kunnen zijn om een score kaart te maken voor ideeën uit de gemeenschap. Een plan kan dan getoetst worden aan een aantal pijlers waar de gemeente op inzet. Komt er dan een initiatief uit de gemeenschap wat wellicht niet zozeer past binnen het bestemmingsplan, maar wel hoog scoort op andere belangrijke pijlers? Kijk kan hoe er wel aan meegewerkt kan worden in plaats van het idee meteen af te schieten. Hiermee wordt overigens aangesloten aan een grote ontwikkeling die eraan zit te komen: de Omgevingswet. Hier wordt ook gewerkt met een soort scorekaart, maar hier wordt het de ook wel het mengpaneel genoemd. Vooruitlopend op de komst van de Omgevingswet is het slim om hiermee te experimenteren.

Figuur 16: voorbeeld van het mengpaneel van de Omgevingswet (bron: (Ministerie van BZK, 2018))

Hierbij is een sterke koppeling te maken bij een derde aanbeveling. Sta open voor ideeën en draag dit als gemeente ook uit. Een voorbeeld hiervan is het openen van een ideeënbusje en vervolgens ook echt in gesprek gaan met deze mensen. De gemeenschap heeft zelf ontzettend veel ideeën over hun leefomgeving en zijn daarnaast experts in hun eigen dorp: zij weten precies wat er speelt en wat er leeft. Nodig mensen niet alleen uit als het de gemeente uitkomt of als er een resultaat geboekt moet worden: bijvoorbeeld een beleidsstuk of een woonvisie. Maar sta tussentijds open voor ideeën en neem deze serieus. Serieus genomen worden kan

daarbij de kans verhogen dat mensen uiteindelijk ook zullen participeren wanneer het nodig is.

5.3 Discussie

Een belangrijks doel van dit onderzoek was het aanbrenge van een nuance binnen het concept *krimp*. Een regio krijgt vaak de stempel ‘krimpregio’ of ‘anticiperregio’ en wordt vervolgens behandeld als een homogene regio. Dit onderzoek heeft aangetoond dat er daadwerkelijk verschillen zitten binnen een dergelijke regio, niet alleen op gemeentelijk niveau maar ook op lokaal niveau. Deze heterogeniteit is geprobeerd te vangen door het opstellen van een dorpsstypering, wat de noodzaak voor differentiatie in beleid binnen de regio aantoot. Deze dorpsstypering is gebaseerd op rijke bestanden aan data, wat de validiteit van de opgestelde typering versterkt.

Wel is opvallend dat, ook al woonden zij in verschillende typen dorpen, er geen duidelijke verschillen te onderscheiden waren tussen respondenten uit typen dorpen. Ook het positivisme van het merendeel van de respondenten in relatie tot de woonomgeving was onverwacht, gezien het feit dat de gemeente Borger-Odoorn binnen een regio ligt die krimpverschijnselen liet zien. Daarnaast zien veel van de respondenten zichzelf oud worden in het dorp en was (het eventuele gebrek aan) werkgelegenheid voor velen geen reden om toch te besluiten om te vertrekken uit een dorp. Dit wordt vaak wel gedacht bij krimpregio’s. De verwachting dat veel jongere wegtrekt voor werk of opleiding, omdat dit binnen de regio niet voldoende aanwezig is, gaat dus niet op.

Aangezien in dit onderzoek maar twee case study dorpen geïnccludeerd zijn, is het niet voor alle aanbevelingen mogelijk geweest om deze te kunnen maken voor heel anticiperregio Oost-Drenthe. Er kan namelijk niet ingeschat worden hoe context specifiek de ervaren sociale binding is. Er is daarom ook een tweedeling gemaakt in de aanbevelingen. Wellicht licht dit in de veengebieden wel anders, aangezien geconcludeerd kan worden dat enkele jongeren hier misschien wel ‘gedwongen’ moet wonen. Wel is de typologie en haar ruimtelijke verklaringen bruikbaar. Erg veel ruimtelijke verklaringen kwamen overeen met de literatuur. Zo lagen de resultaten erg in de lijn van een vergelijkbaar onderzoek als die van Elshof (2017) en werd wederom bevestigd dat het veenkoloniale landschap minder gewaardeerd is, maar wel meer jongeren aantrekt zoals Bijker et al. (2012) gevonden heeft.

Een reden voor de eerder aangestipte lofzangen over de dorpen kan liggen in het type respondenten die benaderd zijn. In het ene dorp is dit via een dorpsbelangenvereniging gegaan en in het andere dorp via een voetbalvereniging. Dit betekent dat personen geïnterviewd zijn die reeds behoorlijk betrokken waren in het dorp en dus ook een sterke sociale binding hadden. Er is gebleken dat mensen die een grote mate van sociale binding hebben met een dorp, meer gebonden zijn aan het dorp en dus minder snel zullen vertrekken (zie onder andere Lee, et al., 1994 en David, et al., 2010). De lezer moet er rekening mee houden dat hierdoor de resultaten wellicht gekleurd zijn. Echter, het kan voor beleidsmedewerkers juist interessant zijn om erachter te komen hoe deze mensen zo betrokken zijn geworden en waarom zij juist willen blijven. Immers, dit zijn de mensen waarvoor de gemeente Borger-Odoorn haar beleid moet opstellen. Aan de andere kant kan een onderzoek naar de vertrokken mensen ook een verrijking zijn. Het ging aan het doel van deze studie voorbij om ook deze personen te betrekken bij het onderzoek. Dit is echter wel een suggestie voor vervolgonderzoek, waar volgende sectie dieper op ingaat.

Een ander potentieel probleem van het onderzoek is dat de scope van de scriptie erg breed is gebleken. Na de literatuurstudie is gebleken dat er ontzettend veel factoren zijn bijdragen aan lokale demografische verschillen. Door middel van de ruimtelijke analyse is geprobeerd de ruimtelijke factoren te betrekken bij de verklaring en de interviews dragen bij aan het sociale

gedeelte van de verklaring. Onderbelicht blijft hier wel de economische factor. Het feit dat uit interviews bleek dat de economische factor minder belangrijk was, heeft misschien wederom een relatie met het type mensen die geïnterviewd zijn. Het kan bijvoorbeeld zo zijn dat de vertrekkende mensen wel economische motieven hadden voor hun vertrek.

5.4 Suggesties voor vervolgonderzoek

Naast onderzoek naar de motivatie van vertrekkende personen, is er natuurlijk verder onderzoek noodzakelijk om de betrouwbaarheid van de opgestelde dorpstypen te bepalen. Een eerste stap zou zijn om dit in anticipeerregio Oost-Drenthe te doen. Mochten de bevindingen bevestigd worden, dan kan het onderzoek uitgebreid worden naar overige anticipeer- of zelfs krimpregio's. Daarnaast is het in een vervolgonderzoek mogelijk om de ontwikkelingsstrategieën beter uit te werken.

De verschillen tussen veen en zand zijn al kort aangeroerd. Toch ging het aan de scope van dit onderzoek voorbij om hier dieper op in te gaan. Het kan voor beleidsmakers niet alleen in Drenthe, maar ook in Groningen, nuttig zijn om dit verschil grondiger uit te zoeken. Een onderzoeksvraag die gesteld kan worden is of er verschil zit tussen hoe 'veen-Drenten' en 'zand-Drenten' omgaan met veranderingen in hun leefomgeving.

Er zijn daarnaast nog veel vragen onbeantwoord over de unieke situatie van de kleine groeier Odoornerveen. Het afwijkende ontwikkelingspad welke dit dorp heeft laten zien, blijkt moeilijk te verklaren. Een *in depth* studie naar dit dorp, aangevuld door vergelijkbare situaties uit andere anticipeer- en krimpregio, kan hier wellicht beter antwoord op geven.

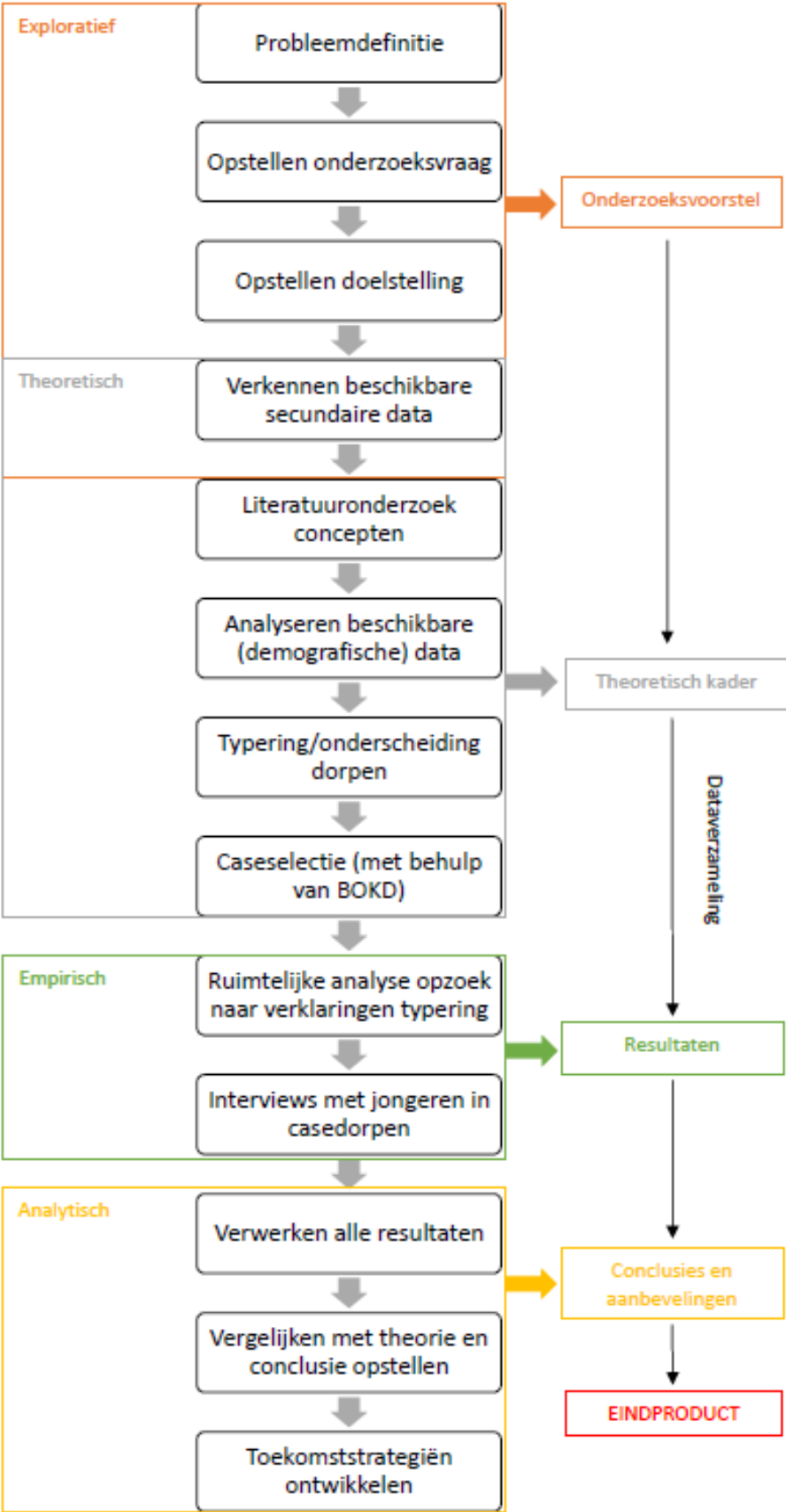
6. REFLECTIE

De verzameling van secundaire data benodigd voor de analyse van demografische ontwikkelingen verliep moeizaam. Het bleek dat niet iedere gemeente over de gewenste data beschikte en als zij dat tot hun beschikken hadden, was het door procedures niet altijd betrouwbaar. Meerdere contactpersonen bij verschillende instanties (denk aan: CBS, ministerie van binnenlandse zaken, provincie, etc.) zijn benaderd met de vraag of zij wel over de juiste data beschikten. Dit nam veel extra tijd in beslag. Mede vanwege de tijd en planning technische redenen is ervoor gekozen om het onderzoek te beperken tot de gemeente Borger-Odoorn. Deze gemeente heeft door de jaren heen handmatig migratiecijfers en data bijgehouden waar gebruik van gemaakt mocht worden. Doordat het schaal nog steeds op dorpsniveau lag werden het doel en de intentie van het onderzoek toch bereikt, hoewel in een kleiner onderzoeksgebied. Achteraf gezien heeft dit het onderzoek wat in eerste instantie (te) groots opgezet was, behapbaarder gemaakt.

Dit bracht wel met zich mee dat het onderzoek zich moest conformeren naar in de data gehanteerde tijdsperiodes en leeftijdsklassen. Hierdoor moesten enkele aanpassingen gemaakt worden in de doelgroep voor de interviews en zijn enkele dorpen samengevoegd. Uiteindelijk is de tijdsperiode 2006 tot en met 2014 gebruikt. Valthermond en Zandberg zijn uiteindelijk samengevoegd. De data die geleverd werd, was omvangrijk en bevatte veel nuttige informatie.

Gezien het lage aantal interviews en cases, is het moeilijk om in de conclusies te kunnen generaliseren. Een aantal cases die eerst gekozen zijn, zijn afgevallen omdat de contacten daar moeizaam liepen. Achteraf was het dan ook beter geweest om nog actiever in te zetten op het benaderen van respondenten. Doordat dit nu (deels) verschoof naar de zomerperiode, was het lastiger om mensen te bereiken en uiteindelijk ook om personen te vinden die bereid waren om een interview af te geven. Hoewel het aantal interviews laag ligt, geeft het wel een goede indicatie over hoe jongeren denken over hun woonomgeving binnen de gemeente Borger-Odoorn. Het geeft daarnaast genoeg handvaten voor vervolgonderzoeken.

BIJLAGE 1: ONDERZOEKSOPZET

BIJLAGE 2: INTERVIEWGUIDE JONGEREN IN CASES

De interview guide is slechts ter indicatie. Tijdens het interview is geprobeerd een gesprek te voeren over het dorp. Er werd op gewaakt dat onderstaande vragen in ieder geval behandeld werden. Gestart werd altijd met de vraag: kun je iets over het dorp vertellen?

Algemene vragen

- Kun je iets over het dorp vertellen? (startvraag, opwarmen en hierop door gaan)
- Kun je iets over jezelf vertellen?
(*waar geboren, leeftijd, opleidingsniveau, baan, partner, gezinssituatie, huishoudenssituatie, kinderen, woonsituatie*)
- Waar heb je zoal gewoond in je leven?
(*waar woont hij nu, waar heeft hij gewoond, waarom toen verhuist*)
- Wat vind je over het algemeen van de plek waar je nu woont? Waarom?

Lokale binding

- Ben jij hier geboren en getogen? En jouw partner?
- Waar woont het grootste gedeelte van jouw vrienden? En die van jouw partner?
(*binnen het dorp, naast liggende dorp, binnen gemeente, binnen regio, noord Nederland, verder*)
- Waar woont het grootste gedeelte van jouw familie? En die van jouw partner?
(*binnen het dorp, naast liggende dorp, binnen gemeente, binnen regio, noord Nederland, verder*)
- Van welke verenigingen of clubs in dit dorp ben je lid? Waarom wel/niet? En je partner?

Verhuismobiliteit/persoonlijke voorkeuren

- Waarom woon jij waar je nu woont?
- Zou je hier je gezin willen starten? Waarom ben je hier je gezin gestart?
- Als je partner zou willen verhuizen naar een andere plek, zou je dit dan doen?
(*naast gelegen plek, binnen gemeente, binnen regio, totaal ergens anders*)
- Zie je jezelf oud worden in dit dorp? Waarom wel/niet?
- Zou je in de toekomst willen verhuizen? Waarom?
- Wat zou voor jou een reden zijn om te verhuizen uit deze plek?
- Wat zou je het meest missen aan dit dorp als je moet verhuizen?
- Kun je jouw droomlocatie om te wonen en woning omschrijven?
Denk aan: voorzieningenaanbod, nabijheid stad, bereikbaarheid, woningaanbod, aantrekkelijkheid plek, werkgelegenheid. Vraag hierover als het niet aan de orde komt!

BIJLAGE 3: CODERINGSSCHEMAS

Per onderscheiden factor is een coderingsschema opgesteld. De sub factoren en codes zijn gebaseerd op de literatuur. De sub codes zijn daarnaast ook gebaseerd op de interviews zelf.

Factor	Sub factor	Code	Sub code
Ruimtelijk	Woningaanbod	Type woning	Eigendomssituatie
			Starterswoning
			Grootte
		Aanbod	Aanbod
			Weinig aanbod
			Coöperatie
		Financiering	Gemeente
			Duur
			Hypotheek
	Aantrekkelijkheid	Omgeving	Bos
			Brink
		Type dorp	Veen
		Waardering	Zand
	Voorzieningen	Winkelgelegenheid	Mooi
			Lelijk
			Supermarkt
		Zorg	Drogist
			Bakker
			Slager
			Dokter
Educatie		Apotheek	
		School	
		Verenigingen	
Bereikbaarheid	Ov	Voetbal	
		Tennis	
	Vervoer	Busverbinding	
		Auto	
		Fiets	
		Afstand	

Factor	Sub factor	Code	Sub code
Sociaal	Levensfase	Partner	
		Woning	
		Kinderen	
	Lokale binding	Verenigingen	Voetbal
			Tennis
			Dorpsfeest
		School	Basisschool
			Middelbare school
		Familie	Ouders
			Broers/zussen

		Vrienden	Verdere familie Vanaf basisschool Door vereniging
Opleidingsniveau		Mbo Hbo Universitair	
Demografie		Samenstelling	Oudere Jongeren Tussenlaag Kinderen
		Afkomst	Uit het westen Geboren en getogen

Factor	Sub factor	Code	Sub code
Economie	Educatie	Middelbare school	Emmen Stadskanaal
		Vervolgonderwijs	Groningen Assen Emmen
		Werkgelegenheid	Niveau Werkloosheid Carrière maken
	Beleid	Gemeente	
		Provincie	
		Initiatief	

BIJLAGE 4: ANALYSE DEMOGRAFISCHE DATA

Dorp	aantal inwoners 1 jan. 2006	aantal inwoners 1 jan. 2015	bevolkingsontwikkeling	natuurlijke aanwas	migratiesaldo totaal	verschil natuurlijke aanwas en migratiesaldo
Eerste Exloërmond	397	365	-8,06%	13	-37	-24
Tweede Exloërmond	2393	2307	-3,59%	74	-154	-80
Tweede Valthermond	105	114	8,57%	6	0	6
Borger	4920	4727	-3,92%	-328	-229	-557
Bronneger/-veen	197	192	-2,54%	10	-14	-4
Buinen	827	819	-0,97%	8	-12	-4
Buinerveen	421	426	1,19%	16	-13	3
Drouwen	500	492	-1,60%	-10	-29	-39
Drouwenermond	556	542	-2,52%	17	-40	-23
Drouwerveen	261	278	6,51%	13	4	17
Ees	363	347	-4,41%	4	-32	-28
Eesergroen	154	152	-1,30%	-5	-10	-15
Eeserveen	158	156	-1,27%	1	10	11
Ellertshaar	39	29	-25,64%	1	-13	-12
Exloërveen	104	101	-2,88%	0	-6	-6
Exloo	1776	1613	-9,18%	-30	-123	-153
Klijndijk	814	735	-9,71%	22	-67	-45
Nieuw-Buinen	5082	4697	-7,58%	63	-307	-244
Odoorn	1854	1828	-1,40%	-190	92	-98
Odoornerveen	435	411	-5,52%	9	-57	-48
Valthe	1261	1245	-1,27%	24	-101	-77
Valthermond/Zandberg	3555	3383	-4,84%	101	-198	-97
Westdorp	130	122	-6,15%	-4	3	-1

Dorp	migratiesaldo totaal	migratiesaldo < 25 jaar	migratiesaldo 25 - 39 jaar	migratiesaldo 65+
Eerste Exloërmond	-29	-11	-14	-7
Tweede Exloërmond	-156	-98	-26	-61
Tweede Valthermond	ND	ND	ND	ND
Borger	-229	-208	52	88
Bronneger/-veen	-10	-10	-2	-3
Buinen	-22	-36	4	-20
Buinerveen	-18	-16	9	-13
Drouwen	-15	-28	-9	-18
Drouwenermond	-27	-29	-7	-7
Drouwenerveen	13	5	7	-26
Ees	-32	-29	12	-23
Eesergroen	-9	-10	6	-9
Eeserveen	9	5	5	-1
Ellertshaar	-12	-6	-5	-3
Exloërveen	-4	-5	-3	0
Exloo	-104	-99	-13	-40
Klijndijk	-55	-41	4	-20
Nieuw-Buinen	-292	-245	1	-39
Odoorn	89	-73	26	131
Odoornerveen	-48	-35	1	-7
Valthe	-87	-114	-3	-40
Valthermond/Zandberg	-193	-130	-28	-56
Westdorp	3	-2	2	0

Dorp	vertrek totaal	vertrek tot 25	percentage vertrek tot 25 van totaal	selectief vertrek?
Eerste Exloërmond	146	44	30,14%	Gemiddeld
Tweede Exloërmond	744	243	32,66%	Gemiddeld
Tweede Valthermond	ND	ND	ND	ND
Borger	1580	638	40,38%	Hoog
Bronneger/-veen	64	23	35,94%	Gemiddeld
Buinen	268	101	37,69%	Gemiddeld
Buinerveen	129	58	44,96%	Hoog
Drouwen	248	74	29,84%	Licht
Drouwenermond	203	82	40,39%	Hoog
Drouwenerveen	107	28	26,17%	Licht
Ees	186	87	46,77%	Hoog
Eesergroen	130	23	17,69%	Niet
Eeserveen	63	27	42,86%	Hoog
Ellertshaar	23	7	30,43%	Gemiddeld
Exloërveen	53	26	49,06%	Hoog
Exloo	587	173	29,47%	Licht
Klijndijk	290	116	40,00%	Hoog
Nieuw-Buinen	1956	738	37,73%	Gemiddeld
Odoorn	562	186	33,10%	Gemiddeld
Odoornerveen	156	59	37,82%	Gemiddeld
Valthe	449	205	45,66%	Hoog
Valthermond/Zandberg	1296	443	34,18%	Gemiddeld
Westdorp	43	13	30,23%	Gemiddeld

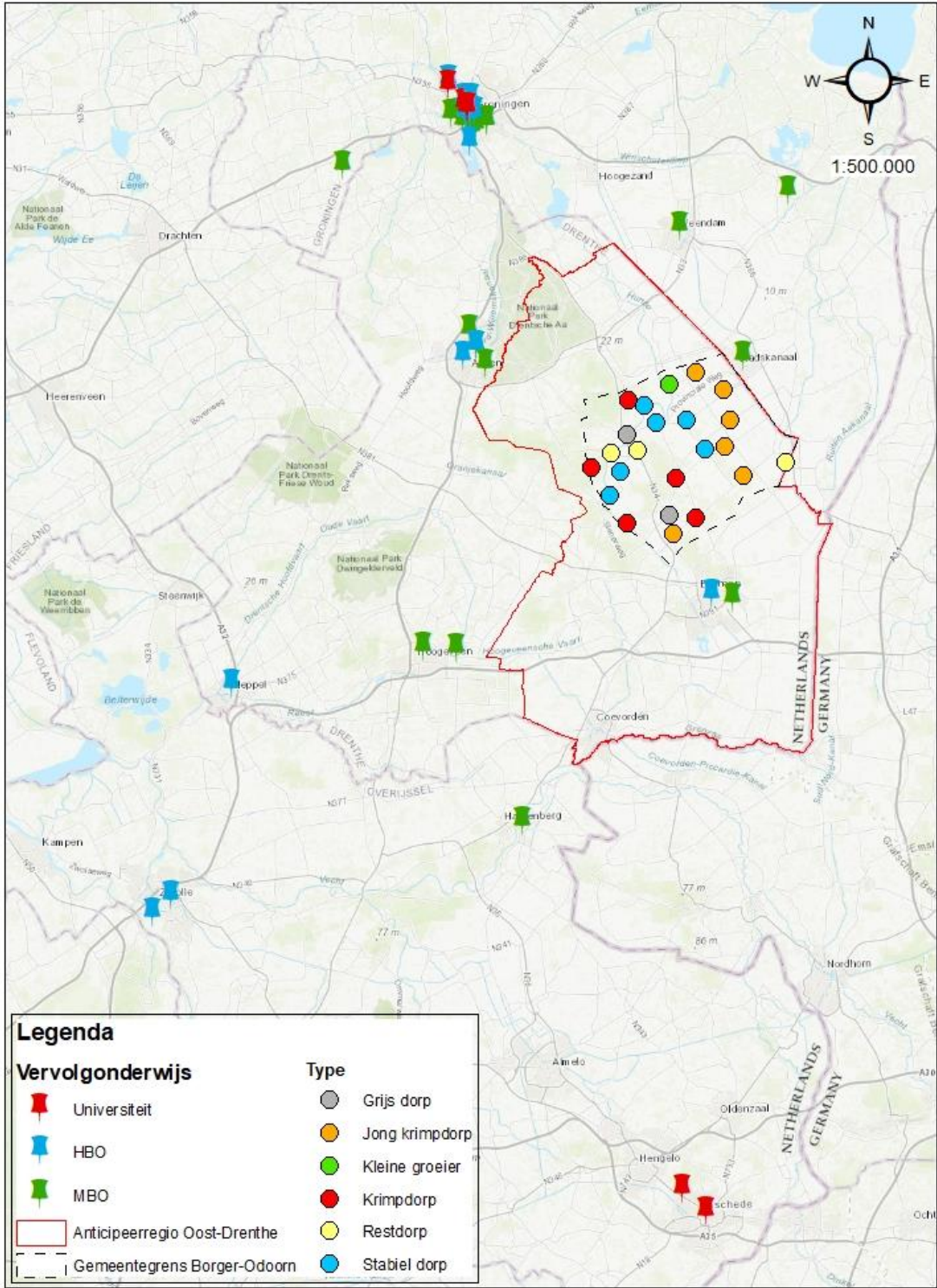
Dorp	verschil aandeel 15 tot 25 2006 - 2014	verschil aandeel 25 tot 39 2006 - 2014	verschil aandeel ouderen (65+) 2006 - 2014
Eerste Exploërmond	7,30%	-9,24%	9,01%
Tweede Exploërmond	-0,30%	-5,65%	6,01%
Tweede Valthermond	-1,55%	-3,38%	6,34%
Borger	1,37%	-3,30%	7,22%
Bronneger/-veen	0,75%	-3,86%	12,34%
Buinen	2,66%	-6,29%	4,02%
Buinerveen	9,78%	-7,73%	4,33%
Drouwen	-0,66%	-7,46%	5,13%
Drouwenermond	4,64%	-8,37%	10,23%
Drouwenerveen	0,85%	-3,31%	5,58%
Ees	5,57%	-5,18%	5,97%
Eesergroen	0,09%	2,07%	2,15%
Eeserveen	2,69%	-5,57%	11,78%
Ellertshaar	-1,59%	-16,18%	-0,80%
Exploërveen	-3,47%	2,27%	9,17%
Exloo	2,98%	-6,92%	11,33%
Klijndijk	-1,03%	-6,49%	17,67%
Nieuw-Buinen	1,04%	-3,93%	4,94%
Odoorn	-1,41%	-1,94%	6,43%
Odoornerveen	0,60%	-6,59%	6,74%
Valthe	-1,05%	-3,75%	7,81%
Valthermond/Zandberg	1,67%	-4,10%	6,74%
Westdorp	-3,49%	0,76%	12,38%

BIJLAGE 5: DATA OVER WONINGMARKT

Dorp	Dorpstype	Gemiddelde WOZ-waarde (1 jan. 2016)	Koopwoningen (in)	Huurwoningen (in)	Aantal goedkope huurwoningen (tot €409)
Nieuw-Buinen	Jong krimpddorp	139.000	63%	36%	82
Valthermond/Zandberg	Jong krimpddorp	144.000	69%	31%	379
Tweede Exloërmond	Jong krimpddorp	144.000	69%	31%	86
Drouwenermond	Jong krimpddorp	169.000	89%	11%	4
Borger	Grijs dorp	175.000	65%	35%	103
Eerste Exloërmond	Jong krimpddorp	175.000	81%	19%	4
Klijndijk	Jong krimpddorp	189.000	80%	19%	24
Valthe	Krimpddorp	190.000	75%	25%	28
Buinerveen	Stabiel dorp	190.000	94%	6%	1
Odoorn	Grijs dorp	193.000	71%	29%	18
Buinen	Stabiel dorp	209.000	84%	14%	22
Drouwenerveen	Kleine groeier	209.000	89%	11%	1
Exloo	Krimpddorp	220.000	79%	21%	24
Odoornerveen	Krimpddorp	241.000	91%	8%	1
Ees	Rest dorp	243.000	84%	16%	2
Drouwen	Krimpddorp	253.000	87%	11%	0
Zandberg	Jong krimpddorp	ND	42%	58%	0
Westdorp	Rest dorp	ND	82%	18%	0
Exloërveen	Stabiel dorp	ND	83%	17%	n.v.t.
Eeserveen	Stabiel dorp	ND	84%	14%	n.v.t.
Bronneger/-veen	Stabiel dorp	ND	91%	9%	n.v.t.
Eesergroen	Stabiel dorp	ND	97%	3%	n.v.t.
Ellertshaar	Krimpddorp	ND	ND	ND	ND
Borger-Odoorn		175.000	71%	29%	
Drenthe		182.000	66%	34%	
Nederland		216.000	56%	43%	

Bronnen: (CBS,
2018; Gemeente
Borger-Odoorn,
2016)

BIJLAGE 6: OVERZICHTSKAART VERVOLGONDERWIJS NABIJ BORGER-ODOORN

LITERATUUR

- The World Bank Group, 2018. *Fertility rate, total (births per woman)*. [Online] Available at: <https://data.worldbank.org/indicator/SP.DYN.TFRT.IN?end=2015&locations=NL&start=1960&view=chart> [Geopend 4 April 2018].
- Amcoff, J., 2012. Do rural districts die when their schools close? Evidence from Sweden around 2000.. *Educational Planning*, Volume 20, pp. 47-60.
- Argent, N., Tonts, M., Jones, R. & Holmes, J., 2009. Rural amenity and rural change in de temperate Australia: Implication for decelopment and sustainability.. *Journal for Geography*, 4(2), pp. 15-28.
- Argent, N., Tonts, M., Jones, R. & Holmes, J., 2009. Rural amenity and rural change in temperate Australia: Implications for development and sustainability.. *Journal for geography*, 4(2), pp. 15-28.
- Bakker, J., Denters, P. & Klok, P. J., 2011. Welke burger telt mee(r) in de doe-democratie?. *Beleid en Maatschappij*, Issue 4, pp. 402-428.
- Barakat, B., 2015. A ‘recipe for depopulation’? School closures and local population decline in Saxony.. *Population, Space and Place*, 21(8), pp. 735-753.
- Barro, R. J. & Sala-i-Martin, X., 1995. *Economic Growth*. New York: McGraw-Hill.
- Berger, M. & Blomquist, G., 1992. Mobility and Destination in Migration Decisions: The Roles of Earnings, Quality of Life and Housing Prices. *Journal of Housing Economics*, Issue 2, pp. 37-59.
- Berry, C. R. & Glaeser, E. L., 2005. The Divergence of Human Capital Levels across Cities. *Papers in Regional Science*, Volume 83, pp. 407-444.
- Bijker, R. & Haartsen, T., 2012. More than counter-urbanisation: Migration to popular and less- popular rural areas in the Netherlands.. *Population, Space and Place*, 18(5), pp. 643-657.
- Bijker, R., Haartsen, T. & Strijker, D., 2012. Migration to less-popular rural areas in the Netherlands: Exploring the motivations.. *Journal of Rural Studies*, 28(4), pp. 490-498.
- BOKD, 2017. *BOKD Beleidsplan 2016 - 2020*. [Online] Available at: <https://www.bokd.nl/wp-content/uploads/2015/08/BOKD-Beleidsplan-2016-2020.pdf>
- Bontje, M., 2010. Europese variaties op krimp. *Rooilijn*, 43(7), pp. 468-475.
- Bontje, M. & Latten, J., 2005. Stable size, changing composition: recent migration dynamics.. *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, Issue 96, pp. 444-451.
- Bontje, M. & Musterd, S., 2012. *Understanding shrinkage in European regions*. Oxon: Alexandrine Press.
- Boodt, L., 2018. *Ruilverwoning*. [Online] Available at: <http://www.laurensboodt.com/?p=500> [Geopend 30 Juli 2018].
- Bulder, E., 2017. *Responsieve Regio. Pionieren met demografische transitie in Noord-Nederland (lecotrale rede)*. Groningen, Kenniscentrum NoorderRuimte Hanzehogeschool .

Cantrell, R., 2005. *Rural depopulation: A closer look at Nebraska's counties and communities.*, sl: sn

Castles, S., de Haas, H. & Miller, M., 2014. *The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World.* 5e red. Hampshire: Palgrave Macmillan.

CBS StatLine, 2017. *Bevolking; kerncijfers.* [Online] Available at: <http://statline.cbs.nl/Statweb/publication/?DM=SLNL&PA=37296ned&D1=21&D2=0,10,20,30,35,40,45,50,55,60,65-67&VW=T> [Geopend 4 April 2018].

CBS Statline, 2018. *Bevolkingsontwikkeling; regio per maand.* [Online] Available at: <https://opendata.cbs.nl/#/CBS/nl/dataset/37230ned/table?ts=1534595639581> [Geopend 23 mei 2018].

CBS, 2018. *Kerncijfer wijken en buurten 2017.* [Online] Available at: <http://statline.cbs.nl/Statweb/publication/?DM=SLNL&PA=83765NED&D1=34.39-40&D2=0,2689-2749&HDR=T&STB=G1&VW=T> [Geopend 25 Juni 2018].

Chan, S., 1998. *Spatial Lock-in: Do Falling House Prices Constrain Residential Mobility?*, New Jersey: Department of Economics, Rutgers, The State University of New Jersey.

Clark, W. A. V. & Dieleman, F. M., 1996. *Households and housing: Choice and outcomes in the housing market.* New Jersey: Center for Urban Policy Research, Rutgers, The State University of New Jersey.

Clark, W. & Dieleman, F., 1996. *Households and Housing: Choice and Outcomes in the Housing Market.* sl: Center for Urban Policy Research.

Clifford, N., French, S. & Valentine, G., 2010. *Key Methods in Geography.* 2e red. Londen: Sage.

Compendium voor de Leefomgeving (CLO), 2009. *Belevingskaart van het Nederlandse landschap.* [Online] Available at: <http://www.clo.nl/indicatoren/nl1023-belevingskaart-van-het-nederlandse-landschap?ond=20887> [Geopend 25 Juni 2018].

Dagblad van het Noorden, 2010. *Sluiting zes scholen in Borger-Odoorn wordt menens.* [Online] Available at: <http://www.dvhn.nl/archief/Sluiting-zes-scholen-in-Borger-Odoorn-wordt-menens-20638110.html> [Geopend 27 juni 2018].

David, C., Janiak, A. & Wasmer, E., 2010. Local social capital and geographical mobility. *Journal of Urban Economics*, 68(2), pp. 191-204.

Dekker, P. & de Hart, J., 2009. *Vrijwilligerswerk in meervoud. Civil society en vrijwilligerswerk*, Den Haag: SCP.

Denters, B., Tonkens, E., Verhoeven, I. & Bakker, J., 2013. *Burgers maken hun buurt*, Den Haag: Platform 31.

DETR, 2000. *Our Countryside: The Future. A Fair Deal for Rural England.* , London: DETR.

Dette, D. & Dalbert, C., 2005. Moving for their first job or staying put? - High school students' attitudes towards geographical mobility. *Journal of Applied Social Psychology*, Issue 35, pp. 1719-1737.

DiPasquale, D. & Glaeser, E. L., 1999. Incentives and social capital: Are homeowners better citizens?. *Journal of Urban Economics*, 45(2), pp. 354-384.

Dustman, C. & Okatenko, A., 2014. Out-migration, wealth constraints, and the quality of local amenities.. *Journal of Development Economics*, Volume 110, pp. 52-63.

Dustmann, C. & Okatenko, A., 2014. Out-migration, wealth constraints, and the quality of local amenities.. *Journal of Development Economics*, Volume 110, pp. 52-63.

Eeserveen, 2018. *De School*. [Online] Available at: <http://www.eeserveen.info/verleden-en-heden/> [Geopend 27 Juli 2018].

Elis, V., 2011. Rural Depopulation and Economic Shrinkage in Japan: What Can Affected Municipalities Do About It?. In: F. Coulmas & R. Lützel, red. *Imploding Populations in Japan and Germany: A Comparison*. Leiden: Brill, pp. 443-460.

Elshof, H., 2017. *Local population decline in rural North-Netherland*, Groningen: Universiteit Groningen.

Elshof, H., Van Wissen, L. & Mulder, C., 2014. The self-reinforcing effects of population decline: An analysis of differences in moving behavior between rural neighbourhoods with declining and stable populations.. *Journal of Rural Studies*, Volume 36, pp. 72-93.

Faggian, A. & McCann, P., 2009. Human Capital and Regional Development. In: R. Capello & P. Nijkamp, red. *Handbook of Regional Growth and Development Theories*. Cheltenham: Edward Elgar, pp. 133-151.

Feijten, P., Hooimeijer, P. & Mulder, C., 2008. Residential Experience and Residential Environment Choice over the Life-Course. *Urban Studies*, 45(1), pp. 141-162.

Fielding, A. J., 1992. Migratio and social mobility: South East England as an escalator regio. *Regional Studies*, 26(1), pp. 1-15.

Fischer, P. & Malmberg, G., 2001. Settled People Don't Move: On Life Course and (Im-)mobility in Sweden.. *International Journal of Population Geography*, Volume 7, pp. 357-371.

Forsythe, D., 1984. The social effects of primary school closure.. In: T. Bradley & P. Lowe, red. *Locality and Rurality: Economy and Society in Rural Regions*. Norwich: Geobooks.

Gardner, P., 2011. Natural neighbourhood networks - Important social networks in the lives of older adults aging in place.. *Journal of Ageing Studies*, 25(3), pp. 263-271.

Gemeente Aa en Hunze, 2009. *Aa en Hunze - Strategische Toekomstvisie 2020*, Gieten: Aa en Hunze.

Gemeente Borger-Odoorn, 2012. *Nota Leefgebieden 1 - Van zes hoofdkernen naar vier leefgebieden*. [Online] Available at: <http://www.bouwstenen.nl/fileswijkplaats/Nota%20Leefgebieden%201.pdf> [Geopend 27 Juli 2018].

Gemeente Borger-Odoorn, 2016. *Woonvisie 2016+*, Exloo: Borger-Odoorn.

- Gkartzios, M. & Scott, M., 2009. Residential mobilities and house building in rural Ireland: evidence from three case studies.. *Sociologia Ruralis*, Volume 50, pp. 64-84.
- Gkartzios, M. & Scott, M., 2009. Residential mobilities and house building in rural Ireland: evidence from three case studies. *Sociologia Ruralis*, Volume 50, pp. 64-84.
- Glaeser, E. & Gyourko, J., 2005. Urban decline and durable housing.. *Journal of Political Economy*, 113(2), pp. 345-375.
- Haartsen, T., Huigen, P. & P.D., G., 2003. Rural areas in the Netherlands.. *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, 94(1), pp. 129-136.
- Haartsen, T. & Strijker, D., 2010. Rural youth culture: keten in the Netherlands. *Journal of Rural Studies*, Volume 26, pp. 163-172.
- Haartsen, T. & Thissen, F., 2014. The success–failure dichotomy revisited: young adults' motives to return to their rural home region. *Children's Geographies*, 12(1), pp. 87-101.
- Haartsen, T. & Van Wissen, L., 2012. Causes and consequences of regional population decline for primary schools. *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, 103(4), pp. 487-496.
- Halfacree, K., 1995. Talking about rurality: social representations of the rural as expressed by residents of six English parishes.. *Journal of Rural Studies*, 11(1), pp. 1-20.
- Halfacree, K., 2008. To revitalize counterurbanization research? Recognising an international and fuller picture.. *Population, Space and Place*, Volume 14, pp. 479-495.
- Hay, I., 2016. Ethical Practice in Geographical Research. In: N. Clifford, S. French & G. Valentine, red. *Key Methods in Geography*. London: SAGE, pp. 35-48.
- Helderman, A., van Ham, M. & Mulder, C. H., 2006. Migration and home ownership. *Journal of Economic and Social Geography*, 97(2), pp. 107-121.
- Hennink, M., Hutter, I. & Bailey, A., 2011. *Qualitative research methods*. London: SAGE Publications Ltd.
- Hoekveld, J., 2014. *Urban decline within the region: Understanding the intra-regional differentiation in urban population development in the declining regions Saarland and Southern-Limburg*, Amsterdam: Universiteit van Amsterdam.
- Hoekveld, J. J., 2014. *Urban decline within the region: Understanding the intra-regional differentiation in urban population development in the declining regions Saarland and Southern-Limburg*. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam.
- Hoekveld, J. J., 2015. Spatial Differentiation of Population Development in a Declining Region: the Case of Saarland. *Geografiska Annaler: Series B, Human Geography*, 97(1), pp. 47-68.
- Holdsworth, C., Finney, N., Marshall, A. & Norman, P., 2013. *Population and Society*. 1e red. London: SAGE Publications Ltd.
- Holdsworth, C., Finney, N., Marshall, A. & Norman, P., 2013. *Population and society*. 1e red. Thousand Oaks: Sage Publications.
- Hurenkamp, M., Tonkens, E. & Duyvendak, J. W., 2006. *Wat burgers bezielt. Een onderzoek naar burgerinitiatieven*, Amsterdam/Den Haag: Universiteit van Amsterdam/NICIS Institute.
- Iacovou, M., 2010. Leaving home: independence, togetherness and income. *Advances in Life Course Research*, 15(4), pp. 147-160.

ING, 2018. *Groei blijft achter - Economie Drenthe in 2018*. [Online] Available at: <https://www.ing.nl/zakelijk/kennis-over-de-economie/jouw-provincie/voorzichten-regios/regios/drenthe.html> [Geopend 23 mei 2018].

Johansson, M., Nilsson, P. & Weslund, H., 2014. *Demographic and economic trends in a rural Europe, 54th Congress of the European Regional Science Association: "Regional development & globalisation: best practices"*. St. Petersburg, Econstor.

Kan, K., 2007. Residential mobility and social capital. *Journal of Urban Economics*, Issue 61, pp. 436-457.

Kearns, A. & Parkes, A., 2003. Living in and leaving poor neighbourhood conditions in England.. *Housing Studies*, 18(6), pp. 827-851.

Kemper, F., 2011. Demographic Change and Challenges From a Regional Perspective: The Case of Germany. In: F. Coulmas & R. Lützel, red. *Imploding Populations in Japan and Germany: A Comparison*. Leiden: Brill, pp. 399-420.

Kirk, D., 1996. Demographic Transition Theory. *Population Studies*, Volume 50, pp. 361-387.

Klingholz, R., 2011. Europe's Demographic Future. In: F. Coulmas & R. Lützel, red. *Imploding Populations in Japan and Germany: A Comparison*. Leiden: Brill, pp. 55-62.

Kono, S., 2011. Confronting the Demographic Trilemma of Low Fertility, Ageing and Depopulation. In: F. Coulmas & R. Lützel, red. *Imploding Populations in Japan and Germany: A Comparison*. Leiden: Brill, pp. 35-54.

Kooiman, N. et al., 2016. *PBL/CBS Regionale bevolkings- en huishoudensprognose 2016-2040: sterke regionale verschillen*, Den Haag: PBL/CBS.

Kullberg, J., 2009. Burgerinitiatief in de woonbuurt. In: P. Dekker & J. de Hart, red. *Vrijwilligerswerk in meervoud. Civil society en vrijwilligerswerk*. Den Haag: SCP, pp. 216-236.

Latten, J., Das, M. & Chkalova, K., 2008. De stad Groningen als roltrap van Noord-Nederland. *Bevolkingstrends*, Volume 56.

Latten, J. et al., 2006. Uit balans. Selectieve verhuisstromen naar en uit de grote stad.. In: *Grote steden in demografische perspectief. Rapport van het Werkverband Periodieke Rapportage Bevolkingsvraagstukken in Nederland anno 2006..* Den Haag: NIDI, pp. 175-207.

Lee, B. A., Oropesa, R. S. & Kanan, J. W., 1994. Neighborhood Context and Residential Mobility. *Demography*, 31(2), pp. 249-270.

Lee, R., 2003. The Demographic Transition: Three Centuries of Fundamental Change. *Journal of Economic Perspectives*, 17(4), pp. 167-190.

Lehtonen, O. & Tykkäinen, M., 2010. Self-reinforcing spatial clusters of migration and socio-economic conditions in Finland in 1998-2006. *Journal of Rural Studies*, Volume 26, pp. 361-373.

Lesthaeghe, R., 2010. The unfolding story of the second demographic transition. *Population and development review*, 36(2), pp. 211-251.

- Li, F., Findlay, A., Jowett, A. & Skeldon, R., 1996. Migrating to learn en learning to migrate: a study of the experiences and intentions of international student migrations.. *International Jouernl of Population Studies*, 2(1), pp. 51-67.
- Lucas, R. E., 1988. On the Mechanics of Economic Development. *Journal of Monetary Economics*, Volume 22, pp. 3-42.
- Manting, D. & Huisman, C., 2013. Jongeren en stedelijke groei. *Rooilijn*, 46(6), pp. 420-429.
- Mearnahan, D. (., 2008. Landscape influence on recent rural migration in the U.S.. *Landscape and Urban planning*, Volume 85, pp. 228-240.
- Merkens, K., 2015. *Denken senioren al 'oud of the box'?*. [Online] Available at: <http://langerthuisineigenhuis.com/wp-content/uploads/2016/06/Rapport-Via-Latus-Zorg-en-Wonen-3.pdf> [Geopend 25 juni 2018].
- Michielin, F. & Mulder, C., 2008. Family events and the residential mobility of couples. *Environment and Planning A*, 40(11), pp. 2770-2790.
- Mijn Omgevingsvisie, 2017. *Geen ruilverkaveling maar ruilverwoning in Weststellingwerf*. [Online] Available at: <http://mijnomgevingsvisie.nl/atelier-toekomstvisie-weststellingwerf/geen-ruilverkaveling-ruilverwoning-weststellingwerf/> [Geopend 3 Augustus 2018].
- Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koningsrelaties (BZK), 2018. *Infographic mengpaneel milieu*. [Online] Available at: <https://www.omgevingswetportaal.nl/documenten/publicaties/2018/01/19/infographic-mengpaneel-milieu> [Geopend 15 Augustus 2018].
- Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, 2014. *Krimp- en anticipeerregio's*. [Online] Available at: <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/publicaties/2014/12/22/krimp-en-anticipeerregio-s> [Geopend 19 12 2017].
- Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, 2015. *Krimpgebieden en anticipeergebieden*. [Online] Available at: <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/bevolkingskrimp/krimpgebieden-en-anticipeergebieden> [Geopend 19 12 2017].
- Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, 2016. *Actieplan Bevolkingsdaling*, Den Haag: Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties.
- Mulder, C. H. & Malmberg, G., 2014. Local ties and family migration. *Environment and Planning*, Volume 46, pp. 2195-2211.
- Mulder, C. & Hooimeijer, P., 2002. Leaving home in the Netherlands: timing and first housing.. *Journal of Housing and the Built Environment*, Volume 17, pp. 237-268.
- Nijkamp, P. & Poot, J., 1998. Spatial Perspectives on New Theories of Economic Growth. *Annals of Regiona Science*, Volume 32, pp. 7-37.

NPO Radio 1, 2010. *Drentse scholen dicht vanwege leerlingentekort*. [Online] Available at: <https://www.nporadio1.nl/dit-is-de-dag/onderwerpen/6135-drentse-scholen-dicht-vanwege-leerlingentekort> [Geopend 27 Juli 2018].

Provincie Drenthe, 2016. *Visie op krimp en leefbaarheid 2016-2020*, 2016: Provincie Drenthe.

Provincie Drenthe, 2016. *Visie op krimp en leefbaarheid 2016-2020 - Op weg naar een Dynamisch Drenthe*, Assen: Provincie Drenthe.

Provincie Drenthe, 2017. *Uitvoeringsagenda krimp en leefbaarheid 2018*, Assen: Provincie Drenthe.

Provincie Drenthe, 2017. *Werkloosheid*. [Online] Available at: <https://www.provincie.drenthe.nl/feitenencijfers/cijfers/economie/werkloosheid/> [Geopend 25 mei 2018].

Public Result, 2013. *Foto bevolkingsdaling Oost-Drenthe*, Den Haag: Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koningsrelaties.

Qin, D., 2016. *Positionality*. [Online] Available at: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/pdf/10.1002/9781118663219.wbegs619> [Geopend 25 april 2018].

Rérat, P., 2014. The selective migration of young graduates: Which of them return to their rural home region and which do not?. *Journal of Rural Studies*, Volume 35, pp. 123-132.

Ritsema van Eck, J., van Dam, F., de Groot, C. & de Jong, A., 2013. *Demografische ontwikkelingen 2010-2040. Ruimtelijke effecten en regionale diversiteit*, Den Haag: Planbureau voor de Leefomgeving (PBL).

Rogers, A. & Castro, L., 1981. Age patterns in migration: cause-specific profiles.. In: A. Rogers, red. *Advances in Multiregional Demography*. Laxenburg: Institute for Applied Systems Analysis.

Rogers, A. & Castro, L., 1986. Migration. In: A. Rogers & F. Willekens, red. *Migration and Settlement: a Multiregional Comparative Study*. Dordrecht: Riedel.

Romer, P. M., 1990. Endogenous Technological Change. *The Journal of Political Economy*, Volume 98, pp. 71-102.

Rossie, P., 1955. *Why families move: A study in the social psychology of urban residential mobility*. Glencoe: Free Press.

RTV Drenthe, 2010. *Borger-Odoorn sluit drie scholen*. [Online] Available at: <https://www.rtvdrenthe.nl/nieuws/42106/Borger-Odoorn-sluit-drie-scholen> [Geopend 27 Juli 2018].

RTV Drenthe, 2013. *Ouders teleurgesteld over sluiting basisschool Klijndijk*. [Online] Available at: <https://www.rtvdrenthe.nl/nieuws/75158/Ouders-teleurgesteld-over-sluiting-basisschool-Klijndijk> [Geopend 27 Juli 2018].

Speare, A., Goldstein, S. & Frey, W., 1975. *Residential mobility, migration and metropolitan change*. Cambridge: Ballinger.

- Spek, T., 2004. *Het Drentse Esdorpenlandschap: Een Historisch-Geografische Studie*. Utrecht: Matrijs.
- STAMM CMO, 2010. *Leefbaarheid is mensenwerk - onderzoek leefbaarheid gemeente Borger-Odoorn*, Assen: STAMM CMO.
- Stockdale, A., 2015. Contemporary and 'messy' rural in-migration processes: Comparing counterurban and lateral rural migration.. *Population, Space and Place*.
- Stockdale, A. & Catney, G., 2014. A life course perspective on urban–rural migration: the importance of the local context.. *Population, Space and Place*, 20(1), pp. 83-98.
- Stoeldraijer, L., van Duin, C. & Huisman, C., 2017. *Bevolkingsprognose 2017–2060: 18,4 miljoen inwoners in 2060*, Den Haag: CBS.
- Swart, S., 2011. *Nederland, Drenthe, Gemeente Borger-Odoorn, 30-06-2011; Valthermond, een van de veenkolonien..* [Online] Available at: https://siebeswart.photoshelter.com/image?&bqG=38&bqH=eJxzDvZIdOpKizfOCS.wzAj29800KvVxzHZxK_WoMjOoMjQwAGEg6RnvEuxsm5RflJ5apJ2fkp9flKcGFot39HOxLOGyQ4Ndg.I9XWxDQep9CrwMDaKcokLo8tXiHZ1DbEuLi4JTE4uSM9TcQYrUnEEkAIPrJkM-&GI_ID= [Geopend 2018 augustus 2018].
- Thissen, F. & Loopmans, M., 2013. Dorpen in verandering.. *Rooilijn*, 46(2), pp. 80-89.
- Valentine, G., 2005. Geography and ethics: moral geographies? Ethical commitment in research and teaching. *Progress in Human Geography*, 29(4), pp. 483-487.
- Van Dam, F., 1995. *Meer voor minder: schaalverandering en bereikbaarheid van voorzieningen in landelijke gebieden in Nederland*. Utrecht: Faculty of Spatial Sciences.
- van Dam, F., Groot, C. D. & Verwest, F., 2006. *Krimp en ruimte. Bevolkingsafname, ruimtelijke gevolgen en beleid.*, Rotterdam: NAI Uitgevers.
- van de Kaa, D., 1987. Europe's second demographic transition. *Population Bulletin*, Volume 42, p. 46.
- van de Kaa, D. & Lesthaeghe, R., 1986. Twee demografische transitie's?. *Bevolking - Groei en Krimp, Mens en Maatschappij*, pp. 9-24.
- van den Berg, L. & van Gaalen, R., 2018. *Studeren en uit huis gaan nog betaalbaar? Samenhang met sociaal leenstelsel en ouderlijke welvaart, 2007 - 2016*, sl: Statistische Trends.
- Van Duin, C. & Stoeldraijer, L., 2014. *Bevolkingsprognose 2014–2060: groei door migratie*, Den Haag: CBS.
- van Leuvensteijn, M. & Koning, P., 2000. *The effects of home-ownership on labour mobility in the Netherlands: Oswald's thesis revisited*, Den Haag: Research Memorandum: CPB Netherlands Bureau for Economic Policy Analysis.
- van Nimwegen, N. & Heering, L., 2009. Van groei naar krimp. Een demografische omslag in beeld.. *Demos: bulletin over bevolking en samenleving*, 25(7), pp. 1-2.
- Venhorst, V., 2012. *Smart move? The spatial mobility of higher education graduates.*, Groningen: Rijksuniversiteit Groningen.

- Venhorst, V., Broersma, L., Edzes, A. & van Dijk, J., 2011. *Brain Drain of Brain Gain? Hoger Opgeleiden in Grote Steden in Nederland*, Groningen: Rijksuniversiteit Groningen.
- Venhorst, V., van Dijk, J. & van Wissen, L., 2010. Do the Best Graduates Leave the Peripheral Areas of the Netherlands?. *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, 101(5), pp. 521-537.
- Venhorst, V., van Dijk, J. & van Wissen, L., 2011. An Analysis of Trends in Spatial Mobility of Dutch Graduates. *Spatial Economic Analysis*, 6(1), pp. 57-82.
- Verwest, F. & van Dam, F., 2010. *Van bestrijden naar begeleiden: demografische krimp in Nederland - Beleidsstrategieën voor huidige en toekomstige krimpregio's*, Den Haag/Bilthoven: Planbureau voor de Leefomgeving (PBL).
- Verwest, F. & van Dam, F., 2010. *Van bestrijden naar begeleiden: demografische krimp in Nederland - Beleidsstrategieën voor huidige en toekomstige krimpregio's*, Dan Haag/Bilthoven: Planbureau voor de Leefomgeving.
- Wiederhold, A., 2014. Conducting fieldwork at and away from home: shifting researcher positionality with mobile interviewing methods. *Qualitative Research*, 15(5), pp. 1-16.
- Yin, R., 2003. *Case Study Research: Design and Methods*. Thousand Oaks, London: Sage Publications.
- Zhang, J., 2017. Research ethics and ethical research: some observations from the Global south. *Journal of Geography in Higher Education*, 41(1), pp. 147-154.